

บทที่ ๒

ภูมิหลังทางสังคม ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรม ของเมืองลับแล อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์

บทนี้ ผู้วิจัยจะเสนอข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับภูมิหลังทางสังคม ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมของเมืองลับแล อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ ได้แก่ ข้อมูลประวัติความเป็นมาของจังหวัดอุตรดิตถ์ ประวัติความเป็นมาของอำเภอลับแล ตำบลฝายหลวง และบ้านท้องลับแล รวมทั้งข้อมูลทางด้านวัฒนธรรมของชาวไทย-ยวนลับแล ที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชนบ้านท้องลับแล

๒.๑ จังหวัดอุตรดิตถ์

๒.๑.๑ ประวัติความเป็นมาของจังหวัดอุตรดิตถ์

จาก www.wikipedia.org/wiki/uttaradit (ระบบออนไลน์ : ๒๗ กันยายน ๒๕๕๒) ได้เสนอว่า จังหวัดอุตรดิตถ์ ตั้งอยู่ทางภาคเหนือตอนล่าง ได้ชื่อว่า เมืองแห่งพระแท่นศิลาอาสน์ ด่านนอัน ลี้กลับของเมืองลับแล ดินแดนแห่งกลางสาดหวานหอม และบ้านเกิดของพระยาพิชัยดาบหัก ขุนศึกคู่บารมีของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

อุตรดิตถ์เป็นเมืองที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์มายาวนาน โดยมีการค้นพบหลักฐานการตั้งถิ่นฐานของชุมชนมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในสมัยอยุธยา และสมัยธนบุรีนั้น อุตรดิตถ์มีเมืองสำคัญ คือ เมืองพิชัยและเมืองสวรรคบุรีซึ่งเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ (ซึ่งทั้งสองเมืองนั้นเป็นเมืองหน้าด่านสำคัญมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย)

เดิมทีตัวเมืองอุตรดิตถ์ในปัจจุบันนี้เป็นเพียงตำบลชื่อ "บางโพธิ์ท่าอิฐ" ขึ้นกับเมืองพิชัย แต่เพราะบางโพธิ์ท่าอิฐซึ่งอยู่ริมฝั่งขวาของแม่น้ำน่านมีความเจริญรวดเร็ว เพราะเป็นท่าเรือขนถ่ายสินค้าสำคัญในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ดังนั้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ พระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยกฐานะตำบลบางโพธิ์ท่าอิฐ ขึ้นเป็นเมือง "อุตรดิตถ์" มีความหมายว่า ท่าเรือด้านทิศเหนือของสยามประเทศ แต่ยังคงขึ้นกับเมืองพิชัยอยู่ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๖ เมืองอุตรดิตถ์มีความเจริญมากกว่าเมืองพิชัย จึงได้ยกฐานะขึ้นเป็นจังหวัด และเมืองพิชัยเลื่อนลงไปเป็นอำเภอหนึ่งจนทุกวันนี้

จังหวัดอุตรดิตถ์ตั้งอยู่ทางใต้สุดของภาคเหนือ จังหวัดอุตรดิตถ์เป็นจังหวัดที่มีภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นภูเขาและที่สูงสลับซับซ้อน ซึ่งจะอยู่ทางตอนเหนือและทางตะวันออกของจังหวัด เนื่องจากทำเลที่ตั้งดังกล่าวจึงทำให้จังหวัดอุตรดิตถ์มีอากาศค่อนข้างร้อนอบอ้าวในฤดูร้อน มี

อากาศฝนเมืองร้อนเฉพาะฤดูฝน และมีช่วงฤดูแล้งค่อนข้างชัดเจนตั้งแต่ประมาณกลางเดือนตุลาคมถึงเดือนพฤษภาคม เดือนที่ร้อนที่สุดคือเดือนเมษายน จังหวัดอุตรดิตถ์ได้รับอิทธิพลจากมรสุมตะวันออกเฉียงใต้เป็นส่วนใหญ่ มรสุมตะวันออกเฉียงใต้ปกติจะมีแหล่งกำเนิดบริเวณทะเลอันดามัน ทำให้จังหวัดอุตรดิตถ์มีช่วงฤดูฝนกินระยะเวลาตั้งแต่เดือนพฤษภาคมจนถึงเดือนกันยายน โดยเดือนกันยายนเป็นเดือนที่มีปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยสูงที่สุด

ประชากรส่วนใหญ่กว่าร้อยละ ๘๕.๖๖ นับถือศาสนาพุทธ นิกายเถรวาท โดยประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรมเป็นหลัก โดยใช้พื้นที่ในการทำเกษตรประมาณร้อยละ ๒๖.๗๐ ของพื้นที่ทั้งหมด นอกจากนี้ ยังประกอบอาชีพทางด้านปศุสัตว์ รวมทั้งมีการทำพืชไร่ปลูกผลไม้ นานาชนิด โดยผลไม้ที่ขึ้นชื่อของจังหวัดอุตรดิตถ์ คือกลางสาค

ส่วนการเดินทางมายังจังหวัดอุตรดิตถ์สามารถใช้เส้นทางได้หลายเส้นทาง ทั้งทางรถไฟ ทางรถโดยสารประจำทาง และทางรถยนต์ส่วนบุคคล สำหรับการเดินทางโดยเครื่องบิน จังหวัดอุตรดิตถ์เคยมีสนามบิน ๑ แห่ง สำหรับการเดินทางพาณิชย์ แต่ปัจจุบันได้ยกเลิก เนื่องจากไม่คุ้มทุน สถานที่สำคัญ มีทั้งแหล่งโบราณสถาน เช่น วัดพระแท่นศิลาอาสน์ วัดพระฝางสว่างคบุรี มุนีนาถ วัดพระยืนพุทธบาทยุคล วัดพระบรมธาตุทุ่งยั้ง ซากเมืองโบราณสมัยอาณาจักรสุโขทัย แหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ เช่น อุทยานแห่งชาติภูสอยดาว อุทยานแห่งชาติคลองตรอน อุทยานแห่งชาติลำน้ำน่าน วนอุทยานแห่งชาติสักใหญ่ และแหล่งท่องเที่ยวอีกมากมาย ทั้งน้ำตก เขื่อนสิริกิติ์ วัด พระพุทธรูปสำคัญของจังหวัด เป็นต้น

๒.๑.๑.๑ พัฒนาการทางประวัติศาสตร์

๑) สมัยก่อนประวัติศาสตร์

พื้นที่ตั้งตัวเมืองอุตรดิตถ์ในอดีต เป็นพื้นที่ป่าอุดมสมบูรณ์ มีพื้นที่ราบลุ่มอันเกิดจากดินตะกอนแม่น้ำพัดของแม่น้ำน่านที่เหมาะสมแก่การตั้งถิ่นฐาน และประกอบกิจกรรมมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ปรากฏหลักฐานบริเวณรอบที่ตั้งตัวเมืองอุตรดิตถ์ในปัจจุบันที่แสดงให้เห็นถึงการเคลื่อนไหวก่อน และ การตั้งถิ่นฐานของแหล่งชุมชนมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่มีอายุมากกว่า ๒,๐๐๐ ปี ดังการค้นพบเครื่องมือหินขัด และซากกระดูกมนุษย์ในยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่บ้านบึงวังจี้ว ซึ่งตั้งอยู่ตรงข้ามตำบลบางโพ-ท่าอิฐ และการค้นพบกลองมโหระทึกสำริด, กาน้ำ และภาชนะสำริดที่มีลวดลายซึ่งตั้งอยู่ในเขตตำบลบางโพในปี พ.ศ. ๒๔๗๐

๒) สมัยประวัติศาสตร์

พื้นที่ตั้งตัวเมืองอุตรดิตถ์ตั้งอยู่ริมแม่น้ำน่าน ในทำเลที่ตั้งอันเป็นเส้นทางคมนาคมสำคัญที่มีความเคลื่อนไหวมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ดังนั้นในบริเวณแถบนี้จึงมีการเคลื่อนไหวก่อน และย้ายถิ่นฐานของผู้คนมาโดยตลอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีท่าน้ำที่สำคัญ ๓ ท่า คือ

ท่าเสา ท่าอิด และท่าโพธิ์ ซึ่งมีความสำคัญ และเจริญรุ่งเรืองมาแต่สมัยขอมปกครองท่าอิด ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๔๐๐ ที่ตั้งตัวเมืองอุตรดิตถ์ในปัจจุบันมีที่มาจาก ๓ ท่าที่สำคัญที่มีความสำคัญเป็นชุมทาง ค้าขายมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรขอม คือ

๒.๑ ท่าอิด คือ บริเวณท่าอิฐบน และท่าอิฐล่างปัจจุบัน (อิฐหรืออิด เป็นภาษาเหนือ (คำเมือง) แปลว่า เหนือ)

๒.๒ ท่าโพธิ์ คือ บริเวณวัดท่าถนน ตลาดบางโพ เนื่องจากมีต้นโพธิ์มาก มีคลองไหลผ่าน เรียกว่า คลองบางโพธิ์ (เพี้ยนมาเป็น บางโพ)

๒.๓ ท่าเสา คือ บริเวณตลาดท่าเสา (เสา เป็นภาษาเหนือ (คำเมือง) แปลว่า พักนอน) พื้นที่ตั้งตัวท่าอิด (อิด แปลว่า "เหนือ") เนื่องจากการเดินทางมาค้าขายทางเรือ และทางบกของจังหวัดภาคเหนือ และภาคกลางสมัยโบราณกว่าจะถึงก็เหนียว ท่าอิดเป็นท่าที่มีความเจริญทางการค้ามากกว่าทุกท่าในภาคเหนือ เป็นท่าจอดเรือ ค้าขายจากมณฑลภาคเหนือ และภาคกลางรวมถึงเชียงตุง เชียงแสน หัวพันทั้งห้าทั้งหก สิบสองปันนา สิบสองจุไทย เดิมท่าอิดอยู่ในความปกครองของขอม ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๔๐๐ มาตลอด จนถึงสมัยสุโขทัย ขอมได้หมดอำนาจลง ท่าอิดจึงเป็นเมืองท่าขึ้นอยู่กับเมืองทุ่งยั้ง อันเป็นเมืองหน้าด่านของสุโขทัย สมัยต่อมาแคว้นล้านนาได้เปลี่ยนทางเดินทำให้หาดท่าอิดงอกไปทางตะวันออกมากทุกๆ ปี ท่าอิดจึงเลื่อนตามลงไปเรื่อยๆ เรียกว่า หาดท่าอิดล่าง ท่าอิดเดิม เรียกว่าท่าอิดบน ท่าอิดล่างก็ยังคงเป็นศูนย์กลางการค้าจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์

๓) สมัยปลายกรุงศรีอยุธยา-ต้นกรุงรัตนโกสินทร์

ช่วงสงครามเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ เมืองฝาง ซึ่งอยู่เหนือน้ำเมืองอุตรดิตถ์ได้กลายเป็นแหล่งชุมนุมสำคัญของประชาชน เพราะไม่ได้รับผลกระทบจากสงครามไทย และพม่า ทำให้เกิดชุมนุมเจ้าพระฝางเป็นใหญ่เหนือหัวเมืองแถบนี้ ก่อนจะถูกปราบปรามลงได้ในภายหลัง

ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ท่าอิดเกี่ยวพันกับเมืองพิชัยอย่างแน่นแฟ้น ใช้เป็นที่พักทุกครั้งที่ยกทัพผ่านและใช้เป็นที่รวบรวมทัพก่อนขึ้นตีหัวเมืองฝ่ายเหนือและล้านนา สมัยก่อนนั้นการเดินทาง และขนส่งสินค้า เพื่อนำมาขายทางตอนเหนือสะดวกอยู่ทางเดียวคือ ทางน้ำ แม่น้ำที่ให้เรือสินค้ารวมทั้งเรือสำเภาขึ้นลงได้สะดวกถึงภาคเหนือตอนล่างก็มีแม่น้ำน่านเท่านั้น เรือสินค้าที่มาจากกรุงเทพฯ หรือกรุงศรีอยุธยา ก็จะขึ้นมาได้ถึงบางโพท่าอิฐเท่านั้น เพราะเหนือขึ้นไปแม่น้ำจะตื้นและมีเกาะแก่งมาก ฉะนั้นตำบลบางโพท่าอิฐจึงเป็นย่านการค้าที่สำคัญ

๒.๑.๑.๒ กำเนิดนามเมืองอุตรดิตถ์

ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อุตรดิตถ์เป็นหัวเมืองชุมนุมการค้าใหญ่ที่สุด และสำคัญที่สุดในภาคเหนือ ทำให้ในปี พ.ศ. ๒๓๕๕ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ได้ทรงเล็งเห็นความสำคัญเมืองแห่งนี้ในฐานะ

ศูนย์กลางการค้าขายของแถบภาคเหนือตอนล่าง หรือเมืองท่าที่ตั้งอยู่ปลายเหนือสุด ที่ถูกควบคุมด้วยอำนาจโดยตรงของอาณาจักร จึงพระราชทานนามเมืองท่าอิดไว้ว่า "อูตรดิษฐ์" (อูตร-ทิศเหนือ, ดิษฐ์-ท่าน้ำ) แปลว่า "ท่าเรือด้านทิศเหนือของสยามประเทศ" (คำนี้ต่อมาเขียนเป็น "อูตรดิษฐ์" และ "อูตรดิษฐ์" ดังที่ใช้ในปัจจุบัน)

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่าอิดยังคงมีฐานะเป็นย่านค้าขึ้นต่อเมืองพิษณุ สถานทีราชการตั้งอยู่ที่เมืองพิษณุ แต่ย่านการค้าอยู่ที่ท่าอิด ดังนั้น คดีต่างๆ ที่เกิดขึ้น และการเก็บภาษีอากรส่วนใหญ่จึงอยู่ที่ท่าอิด ราษฎรติดต่อกับส่วนราชการต้องไปเมืองพิษณุ เป็นการไม่สะดวก ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๔๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสเมืองพิษณุ, ท่าอิด, เมืองทุ่งยั้ง และเมืองลับแล ทรงเห็นว่าท่าอิดมีความเจริญเป็นศูนย์กลางการค้า และมีเมืองลับแลอยู่ใกล้ๆ เป็นเมืองรองลงไป การชำระคดี และการเรียกเก็บภาษีอากรสะดวกกว่าที่เมืองพิษณุ จึงโปรดฯ ให้ย้ายเมืองพิษณุมาตั้งที่บริเวณท่าอิด ส่วนเมืองพิษณุเดิมว่าเรียกว่า เมืองพิษณุเก่า

พ.ศ. ๒๔๔๖ พวกเงี้ยวก่อจลาจลที่เมืองแพร่ โดยมีประภาหม่องหัวหน้าเงี้ยวตั้งตนเป็นใหญ่ คบคิดกับเจ้าเทพวงศ์เจ้าผู้ครองนครแพร่ จับพระยาสุรราชฤทธานนท์ข้าหลวงประจำมณฑลกับข้าราชการไทย ๓๘ คนฆ่าแล้วยกทัพลงมาจะยึดท่าอิด กองทัพเมืองอูตรดิษฐ์นำโดยพระยาศรีสุริยราชวรานุวัติ เป็นผู้บัญชาทัพ พระยาพิศาลคีรี (ทัพ) ข้าราชการเกษียณอายุแล้วเป็นผู้คุมกองเสบียงส่ง ยกทัพไปตั้งรับพวกเงี้ยวที่ปางอ้อ ปางต้นผึ้ง พระยาศรีสุริยราชฯ จึงมอบหมายพระยาพิศาลคีรี เป็นผู้บัญชาการทัพแทน เนื่องจากเป็นผู้มีอาวุโส และกรำศึกปราบฮ่อที่หลวงพระบางมาก พระยาพิศาลคีรีได้สร้างเกียรติคุณให้กองทัพไทย โดยปราบทัพพวกเงี้ยวราบคาบ ฝ่ายไทยเสียชาวบ้านที่อาศัยารบเพียงคนเดียว กอปรกับเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี แม่ทัพจากกรุงเทพฯ ยกมาช่วย

พ.ศ. ๒๔๘๘ - ๒๔๕๑ ทางรถไฟเริ่มสร้างทางผ่านท่าโพธิ์ และท่าเสา บริเวณนี้ยังเป็นป่าไผ่ ไม่เจริญเหมือนท่าอิด กรมรถไฟจึงสร้างทางรถไฟแยกไปที่หาดท่าอิดล่าง ในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ สมัยพระยาสุจริตรักษา (เชื้อ) เป็นเจ้าเมือง ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๕๔ กรมรถไฟได้สร้างสถานีรถไฟถึงบางโพธิ์และท่าเสา ทำให้ท่าโพธิ์และท่าเสาเจริญทางการค้าอย่างรวดเร็ว ประกอบกับที่ท่าอิดน้ำท่วมบ่อย การคมนาคมทางน้ำเริ่มลดความสำคัญลง การค้าที่ท่าอิดเริ่มซบเซา พ่อค้าเริ่มอพยพมาตั้งที่ท่าโพธิ์ และท่าเสาเพิ่มมากขึ้น ท่าอิดเมืองท่าที่เคยเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่ พ.ศ. ๑๔๐๐ ก็เสื่อมความนิยมลง และได้ย้ายศูนย์กลางการค้ามาที่ตลาดท่าโพธิ์ และตลาดท่าเสา และต่อมาหลังจากการตัดเส้นทางรถไฟผ่านเมืองอูตรดิษฐ์สำเร็จในสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้ทำให้แหล่งชุมนุมการค้าย่านท่าเสา และท่าอิดเริ่มหมดความสำคัญลง เพราะรถไฟสามารถวิ่งขึ้นเมืองเหนือได้โดยไม่ต้องหยุดขนถ่ายเสบียงที่เมืองอูตรดิษฐ์ และประกอบกับการที่ทางราชการสร้างเขื่อนสิริกิติ์ปิดกั้นแม่น้ำน่านในเขตอำเภอท่าปลาในปี พ.ศ. ๒๕๑๐ ทำให้การคมนาคมทางน้ำยุติลงสิ้นเชิง โดย

ในช่วงก่อนปี พ.ศ. ๒๕๐๐ นั้น เส้นทางคมนาคมทางถนนในจังหวัดอุตรดิตถ์มีเพียงไม่กี่เส้นทาง และด้วยทำเลที่ตั้ง และความไม่สะดวกในการคมนาคมทางถนนในช่วงนั้นดังกล่าว ทำให้ตัวเมืองอุตรดิตถ์ซึ่งเคยเป็นศูนย์กลางการคมนาคมของภาคเหนือกลายเป็นเมืองในมุมปิด ไม่เหมือนเมื่อครั้งการคมนาคมทางน้ำรุ่งเรือง และด้วยภูมิประเทศที่ไม่เอื้ออำนวยดังกล่าว จึงทำให้ในช่วงต่อมา รัฐบาลได้หันมาพัฒนาเมืองพิษณุโลกให้เป็ศูนย์กลางแห่งภาคเหนือตอนล่างแทน

จนในปี พ.ศ. ๒๕๒๒ ทางการได้ตัดทางหลวงแผ่นดินหมายเลขที่ ๑๑ ทำให้เมืองอุตรดิตถ์เริ่มมีการเปลี่ยนแปลง และมีการพัฒนามากขึ้นตามลำดับ เพราะทางเสันี้เป็เส้นทางส่วนหนึ่งของถนนสายเอเชียที่ตัดผ่านมาจากจังหวัดพิษณุโลกผ่านนอกเมืองอุตรดิตถ์เข้าสู่จังหวัดแพร่ ทำให้เส้นทางนี้กลายเป็นเส้นทางคมนาคมทางบกสายหลักของจังหวัดอุตรดิตถ์ และกลายเป็นทางผ่านสำคัญเพื่อเข้าสู่ภาคเหนือตอนบน (ล้านนา) สำหรับตัวเมืองอุตรดิตถ์มีความเจริญขึ้นมาโดยลำดับ เนื่องจากเป็นที่ตั้งของยานสถานีรถไฟที่ใหญ่ที่สุดในภาคเหนือ ทำให้ในปี พ.ศ. ๒๕๔๕ ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้มีประกาศเปลี่ยนชื่อเมืองพิชัยมาเป็น เมืองอุตรดิตถ์ และในปี พ.ศ. ๒๕๔๕ เมืองอุตรดิตถ์ จึงได้รับการยกฐานะจากเมืองอุตรดิตถ์ขึ้นเป็นจังหวัดอุตรดิตถ์ สืบจนปัจจุบัน

๒.๑.๒ สภาพทั่วไปของจังหวัดอุตรดิตถ์

จาก <http://www.uttaradit.go.th/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=๖> (ระบบออนไลน์ : ๑๗ กันยายน ๒๕๕๒) ได้เสนอข้อมูลสภาพทั่วไปของจังหวัดอุตรดิตถ์ไว้ว่า

๒.๑.๒.๑ ลักษณะทางภูมิศาสตร์

อุตรดิตถ์เป็นจังหวัดหนึ่งในภาคเหนือตอนล่าง เป็นประตูขึ้นสู่ดินแดนล้านนา ตะวันออก เป็นเมืองก่อนประวัติศาสตร์ ตัวเมืองเดิมชื่อ บางโพท่าอิฐ ได้รับการยกฐานะเป็นจังหวัดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ “อุตรดิตถ์” หมายถึง เมืองท่าแห่งทิศเหนือ เป็นเมืองด่านนแม่มาลัยแล และเมืองถิ่นกำเนิดของวีรบุรุษกู่ชาติ “ พระยาพิชัยดาบหัก” ทหารเอกสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ที่อยู่ห่างจากกรุงเทพฯ โดยทางรถยนต์ ๔๕๑ กิโลเมตร และโดยทางรถไฟ ๔๕๕ กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียง มีเนื้อที่กว้างประมาณ ๗,๘๓๘.๕๕๒ ตารางกิโลเมตร หรือ ประมาณ ๔,๘๕๕,๑๒๐ ไร่ มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ ติดกับ จังหวัดแพร่ และจังหวัดน่าน

ทิศใต้ ติดกับ จังหวัดพิษณุโลก

ทิศตะวันออก ติดกับ จังหวัดพิษณุโลก จังหวัดเลย และ สาธารณรัฐประชาธิปไตย

ประชาชนลาว มีเขตชายแดนยาวประมาณ ๑๓๕ กิโลเมตร

ทิศตะวันตก ติดกับ จังหวัดสุโขทัย

สภาพพื้นที่ และลักษณะภูมิประเทศ แบ่งได้เป็น ๓ ลักษณะ คือ

๑) ที่ราบลุ่มแม่น้ำน่าน บริเวณสองฝั่งของแม่น้ำน่าน และลำน้ำสาขาที่ไหลรวมมาบรรจบกับแม่น้ำน่าน สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่ค่อนข้างราบเรียบ อยู่ในเขตอำเภอตรอน อำเภอพิชัย บางส่วนในอำเภอเมือง อำเภอลับแล และอำเภอทองแสนขัน (ประมาณ ๒๐% ของพื้นที่ทั้งหมด)

๒) ที่ราบระหว่างหุบเขาและเชิงเขา บริเวณที่อยู่ต่อเนื่องจากบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำทางด้านเหนือ และด้านตะวันออกของจังหวัด มีที่ราบแคบๆ ในระหว่างหุบเขาตามแนวคลองตรอน แม่น้ำปาด คลองแม่พร่อง ห้วยน้ำไคร้ และลำธารสายต่างๆ สลับกับภูมิประเทศเป็นเขาในเขตอำเภอเมืองอุตรดิตถ์ ลับแล น้ำปาด ฟากท่า และบ้านโคก (ประมาณ ๖๐% ของพื้นที่ทั้งหมด)

๓) เขตภูเขาและที่สูง มีพื้นที่ประมาณครึ่งหนึ่งของจังหวัด อยู่ในบริเวณทางด้านเหนือ และทางตะวันออกของจังหวัด โดยเฉพาะเขตอำเภอเมืองอุตรดิตถ์

จังหวัดอุตรดิตถ์ซึ่งได้รับอิทธิพลจากกระแสลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ และตะวันตกเฉียงใต้มีความชื้น และความร้อนสูง ส่วนในฤดูร้อนอากาศจะร้อนจัด อุณหภูมิเฉลี่ยอยู่ที่ ๓๕ องศาเซลเซียส อากาศเย็นสบายในฤดูหนาว และมีฝนตกชุกในฤดูฝน ส่วนปริมาณน้ำฝนของจังหวัดอุตรดิตถ์ อยู่ช่วง ๕๕๗.๓ มิลลิเมตร ถึง ๑,๖๕๕.๕ มิลลิเมตร จำนวนวันฝนตก ๕๕ วัน

๒.๑.๒.๒ การแบ่งเขตการปกครอง

จังหวัดอุตรดิตถ์ ได้แบ่งพื้นที่เพื่อการบริหารราชการส่วนภูมิภาคเป็น ๕ อำเภอ ๖๗ ตำบล ๖๑๓ หมู่บ้าน โดยมีอำเภอดังนี้ อำเภอเมืองอุตรดิตถ์ ตรอน ทองแสนขัน ท่าปลา น้ำปาด บ้านโคก พิชัย ฟากท่า และอำเภอลับแล

ตาราง ๒.๑ แสดงการแบ่งเขตการปกครองจังหวัดอุตรดิตถ์

อำเภอ	พื้นที่ (ตร.กม.)	ตำบล	หมู่บ้าน	เทศบาล เมือง/ตำบล	อบต.	ห่างจากจังหวัด
เมืองอุตรดิตถ์	๗๖๕.๔๘	๑๖	๑๕๘	๕	๕	
ตรอน	๓๑๔.๕๐	๕	๔๗	๒	๕	๓๕ กม.
ท่าปลา	๑,๖๘๑.๔๕	๘	๘๕	๓	๗	๕๕ กม.
น้ำปาด	๑,๔๔๘.๗๑	๖	๔๕	๑	๖	๘๕ กม.
ฟากท่า	๖๓๒.๖๗	๔	๓๑	๑	๔	๑๔๐ กม.
บ้านโคก	๑,๐๕๕.๕๑	๔	๓๑	๑	๓	๑๘๐ กม.
พิชัย	๗๓๖.๖๘	๑๑	๕๘	๒	๑๑	๖๐ กม.
ลับแล	๔๔๘.๗๗	๗	๖๕	๓	๗	๑๑ กม.
ทองแสนขัน	๗๕๔.๔๔	๔	๔๕	๑	๔	๕๐ กม.
รวม	๗,๘๓๘.๖๑	๖๕	๖๑๓	๒๓	๕๖	

ที่มา : ที่ทำการปกครองจังหวัดอุตรดิตถ์ ข้อมูล ณ พ.ศ. ๒๕๕๒

๒.๑.๒.๓ ประชากร

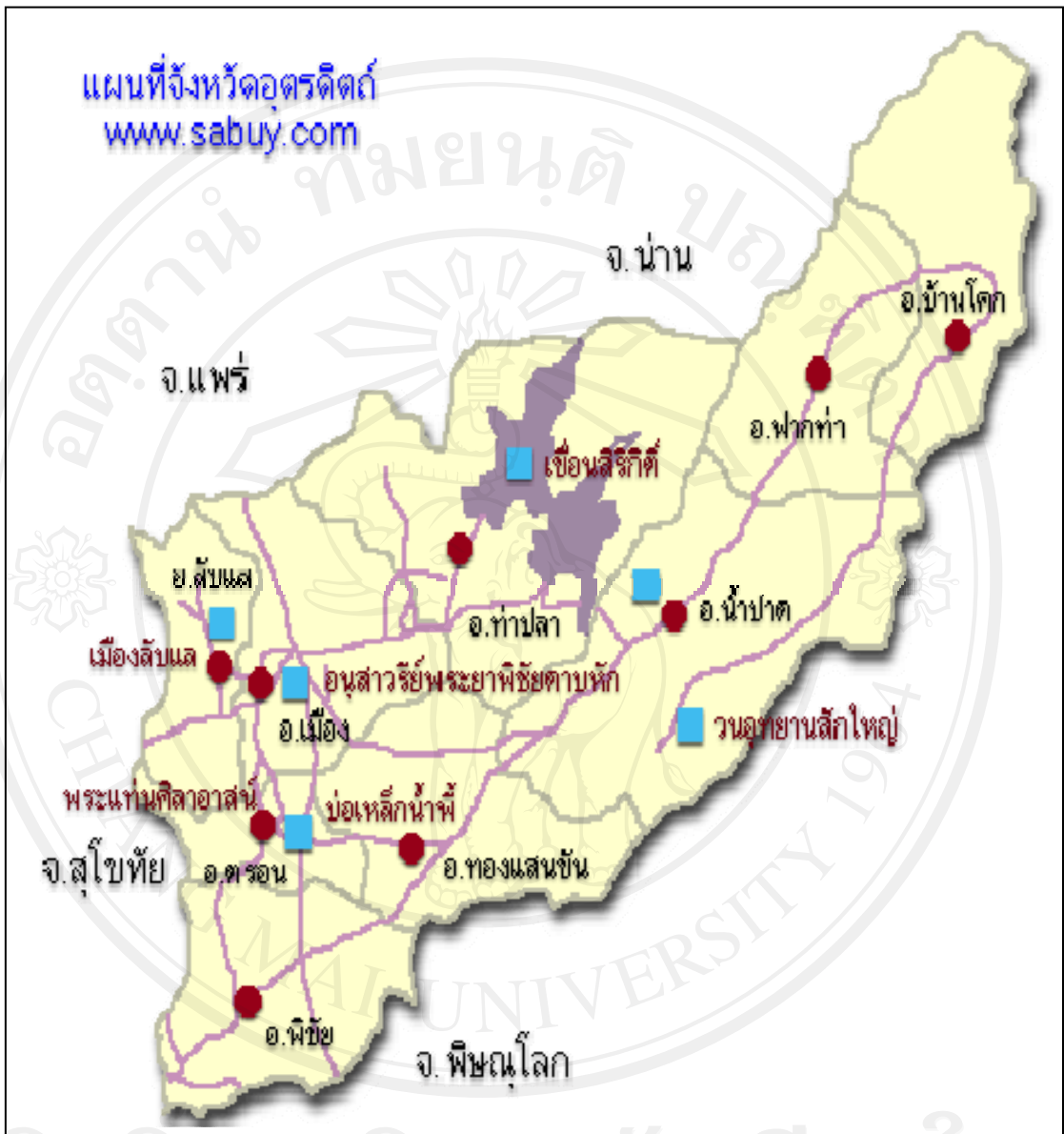
จำนวนประชากรของจังหวัดมีทั้งสิ้น ๔๖๓,๕๘๕ คน เป็นเพศชาย ๒๒๘,๕๘๑ คน เพศหญิง ๒๓๔,๖๐๔ คน ความหนาแน่นเฉลี่ย ๖๐ คน/๑ ตารางกิโลเมตร อำเภอที่มีความหนาแน่นประชากรมากที่สุดคือ อำเภอเมืองอุตรดิตถ์ โดยมีความหนาแน่นเท่ากับ ๑๑๔ คน/๑ ตารางกิโลเมตร และอำเภอที่มีความหนาแน่นของประชากรน้อยที่สุดคือ อำเภอบ้านโคก เท่ากับ ๑๔ คน/๑ ตารางกิโลเมตร (ข้อมูล ณ เดือน พฤษภาคม ๒๕๕๒)

ตาราง ๒.๒ แสดงรายละเอียดประชากร และครัวเรือน ของจังหวัดอุตรดิตถ์

พื้นที่	จำนวน หลังคาเรือน	จำนวนประชากร		
		ชาย	หญิง	รวม
เมืองอุตรดิตถ์	๕๒,๒๕๓	๓๔,๐๓๖	๓๓,๓๕๒	๑๕๑,๘๒๘
ตรอน	๑๐,๓๓๓	๑๓,๑๓๓	๑๓,๘๕๐	๓๔,๕๘๓
ท่าปลา	๑๔,๑๕๔	๒๔,๕๓๑	๒๔,๒๓๑	๔๘,๘๐๒
น้ำปาด	๑๐,๒๖๔	๑๖,๖๐๒	๑๖,๒๒๓	๓๒,๘๒๕
ปากท่า	๔,๘๕๐	๓,๕๒๔	๓,๕๕๘	๑๕,๑๒๒
บ้านโคก	๕,๓๘๖	๓,๓๒๒	๖,๘๕๒	๑๔,๑๓๔
พิชัย	๒๒,๕๑๒	๓๓,๔๕๑	๓๕,๒๔๑	๗๖,๓๓๒
ลับแล	๑๕,๕๒๖	๒๓,๓๖๖	๒๘,๕๒๖	๕๖,๒๕๒
ทองแสนขัน	๕,๕๔๑	๑๖,๔๕๖	๑๖,๓๓๕	๓๒,๘๒๓
รวม	๑๕๐,๑๕๓	๒๒๘,๕๘๑	๒๓๔,๖๐๘	๔๖๓,๕๘๕

ที่มา : ที่ทำการปกครองจังหวัดอุตรดิตถ์ พ.ศ. ๒๕๕๒

แผนที่ ๒.๑ แสดงแผนที่จังหวัดอุดรดิตถ์

ที่มา : <http://www.uttaradit.go.th/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=๖>

(ระบบออนไลน์ : ๑๗ กันยายน ๒๕๕๒)

๒.๒ อำเภอลับแล

๒.๒.๑ ประวัติและความเป็นมาของอำเภอลับแล

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี ได้เสนอว่า อำเภอลับแล หรือ เมืองลับแล เป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดอุดรดิตถ์ เป็นเมืองโบราณมีมาตั้งแต่สมัยก่อนกรุงสุโขทัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เคยเสด็จมาเมื่อ ปี พ.ศ. ๒๔๔๔ ความเป็นมาของคำว่า “ลับแล” นั้น ตามข้อสันนิษฐาน

ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพว่า เดิมชาวเมืองแพร่ เมืองน่าน หนีข้าศึกและความเดือดร้อน มาชุมนุมกันตั้งชุมชนอยู่บริเวณนี้ เนื่องจากเป็นที่ป่ารก หลบซ่อนตัวง่าย และภูมิประเทศเป็นเมืองอยู่ในหุบเขา มีเนินสลับกับที่ต่ำ คนต่างเมืองถ้าไม่คุ้นเคยกับภูมิประเทศจะหลงทางได้ง่าย อำเภอลับแล นอกจากจะมีโบราณสถานที่น่าสนใจมากมายแล้ว ยังเป็นแหล่งผลิตสินค้าหัตถกรรม เช่น ผ้าตีนจก และไม้กวาด โดยเป็นแหล่งปลูกกลางสาด ซึ่งเป็นผลไม้ที่มีชื่อเสียงของจังหวัดอีกด้วย

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ พอจะอนุมานได้ว่าที่เมืองทุ่งยั้ง แต่เดิมเคยเป็นเมืองใหญ่ที่เป็นชุมชนของพวกเขาและขอม มีความเจริญรุ่งเรืองมาช้านาน เพราะได้มีการขุดพบกลองมโหระทึก และพริ้วสำริด ได้ในบริเวณดังกล่าว ต่อมาเมื่ออาณาจักรขอมล่มสลายลง คนไทยก็ได้เข้ามาครอบครอง และตั้งเมืองขึ้นเรียกชื่อว่า "เมืองกัมโฆซ"

ทางด้านเหนือของเมืองกัมโฆซ มีภูมิประเทศเป็นป่าเขาสลับซับซ้อน มีบรรยากาศเยือกเย็น ยามพลบค่ำแม้จะวันจะยังไม่ตกคืนก็มืดแล้ว เพราะจะมีดอยม่อนฤๅษีเป็นฉากกั้นแสงอาทิตย์ ป่าแห่งนี้ จึงได้ชื่อว่า "ป่าลับแล" (แลง แปลว่า เวลาเย็น) ต่อมาเพี้ยนเป็น "ป่าลับแล" ซึ่งกลายมาเป็นชื่ออำเภอลับแล ต่อมาจนถึงปัจจุบัน

ในยุคเดียวกับการรวมตัวของเมืองกัมโฆซ ได้มีผู้คนจากอาณาจักรโยนกเชียงแสน อพยพหลบภัยสงครามเข้ามาตั้งรกรากอยู่บริเวณที่ราบเขาแห่งหนึ่ง และตั้งชื่อบ้านว่า "บ้านเชียงแสน" ต่อมาคนกลุ่มนั้นก็แยกย้ายกันไปห้ก้างถางดงสร้างบ้านเมือง ขึ้นกระจัดกระจายตามที่ราบ และตามไหล่เขาต่างๆ เมื่อได้ทำมาหากินกันระยะหนึ่งคนกลุ่มนั้นได้ไปอัญเชิญเจ้าชายฟ้าอำมฤมาร จากอาณาจักรโยนกเชียงแสนมาตั้งเมืองที่ป่าลับแลโดยให้ชื่อว่า เมืองลับแล และได้สร้างวังขึ้นที่บ้านท้อลับแล หรือที่บริเวณวัดเจติยคีรีวิหาร เมื่ออาณาจักรโยนกเชียงแสนล่มสลายลงอาณาจักรล้านนา เฟื่องฟูแทน เมืองลับแลก็ยกขึ้นกับอาณาจักรล้านนา ใน พ.ศ. ๑๖๕๐ อาณาจักรสุโขทัยรุ่งเรืองขึ้น ก็เป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรสุโขทัย ในปี พ.ศ. ๑๘๘๑ เมืองทุ่งยั้ง ได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นเพราะเป็นเมืองหน้าด่านของอาณาจักรอยุธยา เมืองลับแลจึงได้ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของเมืองทุ่งยั้ง ครั้นต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ ในราว พ.ศ. ๒๔๔๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสเมืองอุดรดิตถ์ และได้เสด็จมาถึงเมืองลับแลในวันที่ ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ ได้โปรดให้ย้ายศาลากลางจังหวัดจากเมืองพิชัยมาตั้งที่บางโพ และยุบเมืองทุ่งยั้งร่วมกับลับแล และสถาปนาเมืองลับแลขึ้นเป็นอำเภอ ส่วนอาคารที่ทำการยังตั้งอยู่ที่เมืองทุ่งยั้ง บริเวณใกล้เวียงเจ้าเงาะ

ต่อมาพระพิศาลคีรี ได้ย้ายอาคารทำการไปตั้งที่ม่อนจำศีลในปีเดียวกันนี้ (ห่างจากที่ว่าการอำเภอปัจจุบันไปทางทิศเหนือประมาณ ๑ กิโลเมตร) ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๕๑ สมัย พระศรีพนมมาศ (เมื่อครั้งเป็นหลวงศรีพนมมาศ) เห็นว่าห่างไกลจากตัวเมืองลำบากแก่ราษฎร โปรดติดต่อประกอบกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์จะสงวนที่ม่อนจำศีล เป็นที่

ประดิษฐานพระเหลือ (พระพุทธรูปที่สร้างจากทองที่เหลือจากการหล่อพระพุทธรูปชินราชที่จังหวัดพิษณุโลก) เพราะทรงเห็นว่าทิวทัศน์ของม่อนจำศีลคล้ายกับเมืองชาวจึงได้ย้ายอาคารที่ทำการจากม่อนจำศีล มาอยู่ที่ ม่อนสยามินทร์ (ชาวบ้านเรียกม่อนสามินทร์) เพราะเคยเป็นที่ตั้งพลับพลารับเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นที่ตั้งที่ว่าการอำเภอในปัจจุบัน

นอกจากนี้ ทรงพล ศิวานนท์ (๒๕๔๓) นำข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของเมืองลับแล มาวิเคราะห์เรียบเรียง และเสนอประวัติศาสตร์ของเมืองลับแล ให้เห็นชัดเจน ดังนี้

เมืองลับแลเป็น โบราณสถานที่สำคัญแห่งหนึ่งในจำนวน ๑๑ แห่ง ของจังหวัดอุตรดิตถ์ ที่กรมศิลปากรได้ประกาศกำหนดให้เป็นโบราณสถานสำหรับชาติ และได้ให้รายละเอียดความสำคัญของเมืองลับแลว่า

...เมืองลับแลอยู่ในอำเภอลับแล เป็นเมืองโบราณอยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองอุตรดิตถ์ต่อเทือกเขาเมืองแพร่ ตั้งขึ้นในสมัยอยุธยา เพิ่มเป็นตำบลที่พวกชาวเมืองเหนือหนีความเดือดร้อนอพยพมาอยู่ก่อน ภายหลังจึงได้ตั้งเป็นเมืองขึ้นเรียกเมืองลับแล ทำเลที่ตั้งที่เมืองลับแลเป็นแอ่งอยู่ในระหว่างเขามีสู่กับที่ดอนสลับกันหลายตอน มีลำห้วยผ่านมาในท้องที่นี้...

คำว่า “ลับแล” หมายความว่าตามรูปศัพท์ว่า “ที่ซึ่งมองดูไม่เห็น” เป็นชื่อเมืองตั้งตามลักษณะภูมิประเทศ เพราะเมืองลับแลตั้งในภูมิประเทศที่ลับซับซ้อน เมื่อมองจากภายนอกเห็นแต่ป่าไม้ไม่ค่อยพบเห็นบ้านเรือน กล่าวกันว่าหากคนต่างถิ่นหลงเข้าไปในเมืองลับแลนี้ อาจหาทางออกไม่ได้ ข้อความดังกล่าวคงจะเป็นจริง เพราะภูมิประเทศเมืองลับแล (อำเภอลับแล) เป็นป่าเขาสลับซับซ้อน มีบรรยากาศเยือกเย็น ยามพลบค่ำแม้ดวงอาทิตย์จะยังไม่ตกดินก็จะมีดแล้ว เพราะมีดอยม่อนฤๅษีสูงใหญ่ เป็นฉากกันแสงอาทิตย์บริเวณนี้จึงได้ชื่อว่า ลับแล ต่อมาได้เรียกเพี้ยนเป็นคำว่า “ลับแล”

เมืองลับแลนี้มีตำนานเก่าแก่พื้นบ้านที่ชาวเมืองลับแลเล่าสืบต่อกันมาสองทาง คือ ตำนานทางพุทธศาสนาเล่าว่า เมื่อครั้งที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เสด็จมาโปรดเวไนยสัตว์ที่หมู่บ้านซึ่งต่อมาชื่อเมืองทุ่งยั้งนั้น พระองค์ได้ประทับนั่งบำเพ็ญภาวนาที่พระแท่นศิลาอาสน์ ทรงเสด็จประทับยืนแล้วเดินจงกรมที่วัดพระยืนพุทธบาทยุคคล ได้ทอดพระเนตรไปทางทิศเหนือเห็นหนองน้ำกว้างใหญ่ต่อมาหนองน้ำนี้เรียกว่า “หนองพระแล” และพระองค์ได้ทอดพระเนตรไปยังที่ตั้งของเมืองลับแล แต่ปรากฏว่ามีต้นไม้บังมากมายดังกับเป็นพื้นที่ลึกลับ ดินแดนนี้จึงมีชื่อเรียกกันต่อมาว่า “ลับแล” ส่วนตำนานพื้นบ้านอีกทางหนึ่งเล่ากันว่า เมืองลับแลเป็นเมืองแม่มาขเป็นเมืองที่อยู่ในภูมิประเทศที่ลึกลับซับซ้อน พลเมืองมีแต่ผู้หญิง ปกครองยึดมั่นแต่ความคิมิศีลธรรม และรักษาวาจาสัตย์ ต่อมา มีชายชาวเมืองทุ่งยั้งคนหนึ่งเดินทางเข้าไปในป่าเมืองลับแลก็ได้พบกับสาวเมืองลับแล ทั้ง

สองเกิดความรักต่อกัน สาวจึงรับหนุ่ม ไปอยู่บ้านตน และได้อยู่ด้วยกันฉันท์สามีภรรยา สาวให้ชาย สัญญาว่าจะไม่พุดเท็จ สองสามีภรรยาอยู่ด้วยกันจนมีบุตรหนึ่งคน วันหนึ่งขณะที่ภรรยาออกไปเก็บ ผักหักฟืนบุตรหิวนมจึงร้องไห้ไม่หยุด บิดาปลอมให้บุตรหยุดร้องไห้ โดยหลอกว่ามารดากลับมาแล้วบุตรจึงหยุดร้องไห้ เมื่อภรรยาทราบว่ามีภรรยาเท็จต่อบุตรก็จำเป็นต้องให้สามีออกจาก เมืองไปเพราะไม่รักภรรยาจาสัตย์ตามสัญญาก่อนออกเดินทางภรรยาหมอบพร้อมกำซับไม่ให้เปิดคู ในระหว่างเดินทาง แต่สามีมีฟังคำภรรยาได้เปิดยามดูระหว่างทางเห็นเป็นขมื่นจึงทิ้งของในยาม ออกบ้าง ครั้นไปถึงบ้านของตนก็ได้พบว่าขมื่นที่หลอมาเพียงหัวเดียวนั้นเป็นทองคำ (โบราณสถาน สำคัญ ๑๑ แห่งในจังหวัดอุดรดิตถ์ ได้แก่ วัดพระแท่นศิลาอาสน์ เวียงเจ้าเงาะ วัดมหาธาตุ วัดพระยืน ในอำเภอลับแล เมืองพิชัยเก่า คูปราสาทปราสาทวัดเสมาในอำเภอกันทรวิชัย วัดพระฝางในอำเภอเมือง ริม ห้วยปากในอำเภอพาคทำ และเมืองลับแลในเขตอำเภอลับแล)

จากหลักฐาน และตำนานพื้นบ้านดังกล่าว สรุปได้ว่าอำเภอลับแล เป็นสถานที่ตั้งตาม ลักษณะภูมิประเทศที่ลุ่มชื้นช้อน เพราะมีภูเขา และป่าไม้ดงบังมิให้บุคคลภายนอกเดินทางเข้าไป ได้โดยสะดวก ประกอบกับสมัยก่อนชาวพื้นเมืองลับแลเองค่อนข้างไม่ชอบพปะเกี่ยวข้องกับ บุคคลต่างถิ่น สภาพลักษณะภูมิประเทศและอุปนิสัยของชาวลับแลดังกล่าว จึงทำให้บริเวณนี้มีชื่อ เรียกว่า “ลับแล” บริเวณที่ได้ชื่อว่าลับแล คือพื้นที่ตอนเหนือของอำเภอลับแล ในตำบลชัยชุมพล ตำบลศรีนพมาศ ตำบลฝายหลวง และตำบลลานกก

เมื่อพิจารณาประวัติการตั้งถิ่นฐานและการสร้างเมืองลับแล จะเห็นว่าการก่อสร้างเมือง ลับแลในระยะเริ่มแรก มีความเกี่ยวข้องกับ และสัมพันธ์กับอาณาจักร โยนกเชียงแสน ซึ่งเป็นอาณาจักร เริ่มแรกของคนไทยที่ก่อตั้งขึ้นบริเวณภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย การเสนอการตั้งถิ่นฐาน และการสร้างเมืองลับแล จะได้รับการพิจารณาว่าอาจมีความถูกต้องอยู่บ้าง เพราะการก่อสร้าง เมืองลับแล พอจะสอดคล้องกับความคิดของธิดา สาระยา (๒๕๒๑) ที่ได้เสนอการก่อตั้งชุมชน ระยะแรกของคนไทยที่เรียกว่า “เมือง” ในดินแดนสุวรรณภูมิ ดังนี้

“เมือง” หมายถึง การที่กลุ่มชนอยู่รวมกันเป็นกลุ่มทางสังคมตั้งหลักแหล่งแน่นอน ซึ่งเป็น พัฒนาการขั้นต้นสุดของมนุษย์ ซึ่งถือเป็นความเจริญอยู่เหนือสังคมชนเผ่าเร่ร่อน และแสวงหาที่ เพาะปลูกทำมาหากินที่เหมาะสม เมืองที่เกิดจากการรวมกลุ่มของคนในสังคมนั้นเริ่มจากกลุ่มเครือ ญาติ อาจอ้างบรรพบุรุษเดียวกัน มีหัวหน้าผู้นำเป็นหลักสร้างสำนักทางวัฒนธรรมเกิดกลุ่มชนที่มี สำนึกร่วมทางวัฒนธรรม (Cultural Commonalties) ลักษณะการรวมกลุ่มดังกล่าวนี้อาจเกิดขึ้นก่อน การสร้างเมืองทางกายภาพที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบเสียอีก

ธิดา สาระยา เสนอเพิ่มเติมถึงการกำเนิดของ “เมือง” ในบริเวณภาคเหนือตอนบน พบว่า “เมืองที่เกิดทางภาคเหนือของประเทศไทยต่างมีบรรพบุรุษเฉพาะกลุ่มของตน เมืองพะเยาสัมพันธ์

กับเครือญาติขุนเจ็อง เมื่อนานเกี่ยวข้องกับกลุ่มเจ้าขุนขุนนาง-ขุนฟอง เชียงแสนเกี่ยวกับกลุ่มลาวจ้ง ในที่สุดกลุ่มสกุลวงศ์ ก็นับญาติเดียวกัน สืบมาจากบรรพบุรุษลาวจ้งหรือลาวจ้งกราช กลุ่มนี้จะสืบเชื้อสายลงมาเป็น “มังราย” ผู้ตั้งเมืองเชียงรายและเชียงใหม่ภายหลัง จะเห็นได้ว่าบรรดา “เมือง” ของกลุ่มคนที่ใช้ภาษาไทยหรือสัมพันธ์กับภาษานี้ คือ กลุ่มความสัมพันธ์แบบเครือญาติตามอุดมการณ์ (Ideal kinship group) อาจเป็นเครือญาติจริงหรือการอ้างถือญาติก็ได้

จากข้อความเกี่ยวกับการสร้างเมืองในระยะเริ่มแรกของกลุ่มชนชาวไทย ก็อาจหมายถึง การตั้งถิ่นฐาน และการก่อตั้งเมืองลับแลของกลุ่มชนชาวลับแล ซึ่งเป็นชาวไทยล้านนาที่ได้ เพราะประวัติศาสตร์การก่อตั้งเมืองลับแลมีความเกี่ยวข้องกับอาณาจักร โยนกเชียงแสน มีการกล่าวถึงผู้นำคือ หนานคำลือ (เจ้าแก้ว) และหนานคำแสน (เจ้าหลัก) รวมถึงบรรพบุรุษของตนว่าได้สืบเชื้อสายมาจากกลุ่มชนชาวไทยในอาณาจักร โยนกเชียงแสน และได้มีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานภายในบริเวณเมืองลับแล ซึ่งปัจจุบันนี้เป็นระยะเวลาก่อนที่คนไทยจะสถาปนาอาณาจักรสุโขทัย และอาณาจักรล้านนาไทยขึ้นในปี พ.ศ. ๑๘๐๐ และ พ.ศ. ๑๘๓๕ ตามลำดับ

หนังสือประวัติเมืองลับแล ของพระครูธรรมยุต เจ้าคณะอำเภอลับแล (๒๕๒๐) ได้ระบุว่าเมืองลับแลมีความเจริญมั่นคงขึ้นเพราะ มีเจ้าฟ้าฮ่ามกุมารราชบุตรกษัตริย์แห่งอาณาจักร โยนกเชียงแสนมาเป็นกษัตริย์ปกครองพระองค์แรกตั้งแต่ปี พ.ศ. ๑๕๑๓ หลังจากที่อาณาจักรสุโขทัยได้ก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ. ๑๘๐๐ และได้ขยายอาณาเขตเข้าปกครอง “เมือง” ต่างๆ ของกลุ่มชนชาวไทย อยู่บริเวณใกล้กับอาณาจักรสุโขทัยรวมทั้งเมืองทุ่งยั้งที่มีบทบาทสำคัญในฐานะหัวเมืองหน้าด่านทางทิศเหนือของอาณาจักรสุโขทัยด้วย เมืองลับแลที่อยู่ใกล้กับเมืองทุ่งยั้งคงจะถูกผนวกรวมเข้ากับอาณาจักรสุโขทัยด้วย โดยอาณาจักรสุโขทัยอาจมอบหมายเมืองทุ่งยั้งปกครอง และดูแลเมืองลับแลก็เป็นได้ เหตุผลที่ว่าในสมัยอาณาจักรสุโขทัย (พ.ศ. ๑๘๐๐-๑๘๘๑) เมืองลับแลอยู่ในการปกครองของเมืองทุ่งยั้ง มีความสัมพันธ์ และเกี่ยวข้องกันมาก มีผลให้การคมนาคมติดต่อระหว่างเมืองทั้งสองสะดวก และรวดเร็วกว่าการติดต่อกับอาณาจักรล้านนาไทย เพราะ ถูกสกัดกั้นจากภูเขาสูงทางทิศเหนือของเมืองลับแล ตรงพรมแดนที่ต่อเขตแดนเมืองแพร่ซึ่งอยู่ในการปกครองของอาณาจักรล้านนาไทย ประกอบกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของอาณาจักรล้านนาไทยไม่เคยกล่าวถึงเมืองลับแล ว่าอยู่อาณาเขตปกครองของตน เหตุผลดังกล่าวนี้ทำให้ผู้ศึกษาอนุมานได้ว่าเมืองลับแลน่าจะอยู่ในการปกครองของเมืองทุ่งยั้งในสมัยสุโขทัย

๑) เมืองลับแลในสมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. ๑๘๕๓-๒๓๑๐)

ในสมัยอยุธยาตอนต้น (พ.ศ. ๑๘๕๓-๒๐๓๔) กับ อยุธยาตอนกลาง (พ.ศ. ๒๐๓๔-๒๒๓๑) ไม่มีหลักฐานของทางราชการว่าเมืองลับแลอยู่ในเขตการปกครองของเมืองใด เพราะพระราช

พงศาวดารของกรุงศรีอยุธยาแต่ละฉบับไม่ได้กล่าวถึงเมืองลับแลในสมัยอยุธยาตอนปลาย (พ.ศ. ๒๒๓๑-๒๓๑๐) แต่มีบันทึกว่าเมืองลับแลอยู่ในการปกครองของเมืองพิชัย ดังข้อความที่ว่า

...เมืองวังโพ (ขึ้นกับพิชัย) เมืองลับแล (ขึ้นตรงกับพิชัย) นครชุม (ขึ้นกับพิชัย) นครไท (ขึ้นกับพิชัย) เมืองค่านางพูน (ขึ้นกับพิชัย) เมืองน้ำปาด (ขึ้นกับพิชัย) เมืองหล่มสัก เมืองเทพบุรี (ขึ้นกับพิชัย) เมืองขุนกันและเมืองพิพัฒ (ขึ้นกับพิชัย) เมืองปัตบูร (ขึ้นกับพิชัย)...

ข้อความข้างต้นแสดงว่า เมืองวังโพ (บางโพ คือ อำเภอเมืองจังหวัดอุตรดิตถ์ ในปัจจุบัน) ลับแล ค่านางพูน น้ำปาด ขุนกัน พิพัฒ และเมืองปัตบูร คงอยู่ในเขตการปกครองของเมืองพิชัยมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายจนถึงอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าครั้งที่สองในปี พ.ศ. ๒๓๑๐

๒) เมืองลับแลในสมัยกรุงธนบุรี (พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๒๕)

ในสมัยกรุงธนบุรี (พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๒๕) ตอนต้นรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรีช่วงเวลาที่พระองค์กำลังรวบรวมอาณาจักรไทยให้เป็นปึกแผ่นอีกครั้งหนึ่ง เมืองลับแลอยู่ในอำนาจการปกครองของชุมนุมเจ้าฟ้างที่ปกครองดินแดนส่วนใหญ่ทางภาคเหนือของไทย นอกเหนือจากอาณาจักรล้านนาไทย ที่อยู่ในการควบคุมของพม่า เมืองลับแลมีฐานะเป็นเมืองหน้าด่านของชุมนุมพระเจ้าฟ้าง และมีด่านสำคัญที่เรียกว่า ด่านแม่คำมัน ปี พ.ศ. ๒๓๑๓ พระเจ้ากรุงธนบุรี โปรดเกล้าฯ ให้ยกกองทัพบก และกองทัพเรือขึ้นมาตีชุมนุมพระเจ้าฟ้าง ที่เมืองสวางคบุรีได้สำเร็จ เมืองลับแลในการปกครองของชุมนุมเจ้าฟ้าง ก็มาอยู่ในอาณาเขตการปกครองของพระเจ้ากรุงธนบุรี โดยที่พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงมอบหมายเมืองพิชัยปกครองเมืองลับแลสืบต่อมาจนถึงรัชสมัยของพระองค์

๓) เมืองลับแลในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๒๕-ปัจจุบัน)

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นสืบเนื่องต่อมาจนถึงรัชการที่ ๔ และรัชการที่ ๕ เมืองลับแลยังคงอยู่ในการปกครองของเมืองพิชัยเพราะมีเอกสารทางราชการของพระศรีสุริยราชวรานุวัตร (เจ้าหลวงเทศาภิบาลคนแรกของมณฑลพิษณุโลก) กล่าวถึงหัวเมือง ๑๓ เมืองที่อยู่ในเขตการปกครองของเมืองพิชัย ดังนี้

...เมืองพิชัยเป็นเมืองโท ที่มีเมืองขึ้น ๑๓ เมือง คือ เมืองพิพัฒ เมืองปัตบูรณะ เมืองพิบูล เมืองขุนกัน เมืองอุตรดิตถ์ (บางโพ) เมืองทุ่งยั้ง เมืองลับแล เมืองค่านางพูน เมืองฟ้าง เมืองตรอน เมืองน้ำปาด เมืองเชียงคาน เมืองแมค...

ในปี พ.ศ. ๒๔๓๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งมณฑลพิษณุโลกขึ้น โดยมีเมืองพิษณุโลกเป็นศูนย์กลางบัญชาการของมณฑลพิษณุโลก

เมืองพิชัยที่เป็นเมืองที่อยู่ในเขตการปกครองของมณฑลพิษณุโลก โดยมีหน้าที่รับผิดชอบดูแลการปกครองหัวเมืองที่เคยปกครองก่อนการปกครองในระบบเทศบาล ดังนั้นตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๗ เป็นต้นมา เมืองลับแลยังอยู่ในการปกครองของเมืองพิชัยต่อไปตามเดิม ราษฎรที่อาศัยอยู่ในเมืองลับแลมีตั้งแต่ ๕,๐๐๐ คน ลงมาถึง ๑,๕๐๐ คน เป็นอย่างต่ำ

เมืองลับแลนั้น เริ่มเป็นที่สนใจแก่บุคคลภายนอกทั่วไป มาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๗ เพราะมีพระบรมวงศานุวงศ์สำคัญในราชวงศ์จักรีหลายพระองค์เสด็จประพาสเมืองลับแล โดยเฉพาะสมเด็จพระบรมราชินีนาถราชินีในรัชกาลที่ ๖ ได้เสด็จประพาสเมืองลับแลพร้อมกับบันทึกเหตุการณ์ขณะที่พระองค์เสด็จประพาสเมืองลับแลไว้ด้วย มีผลทำให้บุคคลทั่วไปได้รู้จักเมืองลับแลมากยิ่งขึ้นดังข้อความต่อไปนี้

...เมืองลับแลอยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองอุตรดิตถ์ต่อเทือกเขาเขตแดนเมืองแพร่ มีถนนจากเมืองอุตรดิตถ์ไประยะทางประมาณ ๘ กิโลเมตรก็ถึงลับแล ท่าเลที่ตั้งที่เมืองลับแลเป็นแอ่งอยู่ในระหว่างเขาที่มีที่ลุ่มกับที่ดอนสลับกันไปหลายตอน และมีลำห้วยผ่านมาในท้องที่ลุ่มนั้น พวกชาวเมืองทำทอผ้าเรียกกันว่า “ฝ้าย” กั้นลำธารทอน้ำแล้วขุดเหมืองชักสายน้ำไปตามท้องที่ต่ำ สำหรับทำนาและชุ่มชื้นถึงที่ชายดอนซึ่งทำเรียกสวน ที่ดินเมืองลับแล จึงอุดมสมบูรณ์ด้วยการกสิกรรมทั้งทำนาและปลูกผลไม้ต่างๆ บางอย่างแม้ไม่งอกงามในเมืองอื่นๆ ที่ใกล้เคียง เช่น ทุเรียน และยางสาด ก็มีผลบริบูรณ์ที่เมืองลับแล จึงเป็นที่เกิดโภคทรัพย์ของพวกชาวเมือง แต่ชาวเมืองลับแลเป็นไทยเหนือเช่นเดียวกับพวกชาวเมืองแพร่ และเมืองน่านเป็นพื้น...

...เมืองลับแล ไม่มีวัตถุโบราณอันใดให้แลเห็นเค้าเงื่อนว่าจะเป็นเมืองเก่า ในทำเนียบก็ว่าเป็นแต่เมืองขึ้นของเมืองพิชัย แต่คงเป็นเมืองมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เพราะมีชื่อปรากฏในพงศาวดารสมัยเมื่อแรกตั้งกรุงธนบุรีเป็นราชธานี เมื่อพิจารณาภูมิที่กับชาวพื้นเมืองประกอบกันสันนิษฐานว่าเมืองลับแลนี้เดิมเห็นจะเป็นที่ตั้งช่องของชาวเมืองแพร่ เมืองน่าน ที่หนีข้าศึกหรือหนีความเดือดร้อนด้วยเหตุอย่างอื่น พวกนักอพยพครอบครัวมาตั้งชุมชนหาเลี้ยงชีพอยู่ในที่นั้น ด้วยเป็นป่าดง และอยู่ชายแดนเมืองแพร่ และเมืองพิชัยทั้งสองฝ่าย ครั้นนานมาผู้อื่นเห็นเป็นที่หาเลี้ยงชีพได้สะดวกก็อพยพกันมาตั้งภูมิลำเนามากขึ้นทุกทีจนถึงตั้งเป็นเมืองขึ้นของเมืองพิชัยอย่างเป็นทางการหนึ่งมาแต่โบราณ

เหมือนกับที่เป็นอยู่บัดนี้ ที่เรียกชื่อว่าเมืองลับแลสมกับภูมิเมืองยี่งัก มีคำกล่าวมาแต่ก่อนว่า ถ้าผู้อยู่ที่อื่น ไปยังเมืองลับแล พระไพบรเจ้าป่ามักบันดาลมิให้เห็นผู้คนพลเมือง และในที่สุดอาจจะปิดบังหนทางเสียมิให้กลับออกมาได้อีก ความที่กล่าวนี้ประหลาดที่เป็นความจริงสองข้อ ด้วยชาวเมืองลับแลมักหวาดหวั่นครั้นคร้ามคนต่างเมือง เห็นจะเป็นนิสัยสืบมาแต่แรกหนีมาตั้งชุมชนซ่อนอยู่ ณ ที่นั้นคงเคยถูกมุลนายหรือผู้ที่มีอำนาจติดตามมาค้นคว้าจับกุมเลยตั้งสอนเป็นคติมา ถ้าเห็นผู้มีกำลังและอำนาจไปถึงเมืองใด พวกชาวเมืองก็มักหลบหนีเข้าป่ามิใคร่จะให้พบปะ เพิ่งจะหายกลัวเป็นปกติเมื่อตั้งเป็นมณฑลเทศาภิบาลในสมัยรัชกาลที่ ๕ ข้อที่ว่า ถ้าคนต่างเมือง ไปถึงเมืองลับแลมักหลงทางกลับมาไม่ได้ นั้นเป็นความจริง เพราะทำเลที่เป็นเมืองลับแลอยู่ในระหว่างเขา มีที่เนินกับที่ต่ำสลับกันไปทุกด้าน ดังกล่าวแล้วจะตั้งหน้าเดินไปที่ไหนก็ผ่านทุ่งนา พันทุ่งนาไปก็ถึงชายคอนเป็นที่บ้าน และเรียกสวนถัด ไปก็ถึงชายเขาหรือโคกคอนอันเป็นป่าดง ถ้าเดินเลียบเขาหรือตัดดงไปถึงเรียกสวนแล้วก็ถึงบ้าน และทุ่งนาทางอื่นอีก ถ้าขึ้นเดินไปเรื่อยก็เลยเข้าป่าดงพันเขตเมืองไปทางอื่น ถ้าเลียบและอยู่แต่ตามเรียกสวนไร่นาก็วกวนไม่มีที่สิ้นสุด ไม่มีคนนำทางอาจหลงได้ดังกล่าวมา แต่เดี๋ยวนี้ตั้งแต่ทำถนนไปจากเมืองอุตรดิตถ์แล้ว ความข้อที่ว่าผีบังตาให้หลงทางก็หมดไปอีกข้อหนึ่ง...

เมื่อคราวที่สมเด็จพระยาเจ้าราชานุภาพเสด็จตรวจราชการมณฑลเทศาภิบาลทางภาคเหนือในปี พ.ศ. ๒๔๔๑ พระองค์ได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับเมืองลับแลว่า

...เมืองลับแลจะหาพื้นที่แห่งใดในหัวเมืองฝ่ายเหนืองามเท่าเป็นไม่มี เพราะเป็นที่ว่างอยู่ระหว่างเขาแลเนินเขาล้อมรอบ แลในนั้นยังมีเขามอเล็กๆ ชับซ้อนกัน ไปพื้นที่เป็นที่นาบ้าง เป็นบ้านบ้าง เป็นสวนบ้าง ถ้าจะเดินเที่ยวเล่นก็มีทางวกเวียน ไปไม่มีที่สิ้นสุด ที่ดินอุดม จะปลูกพรรณไม้อย่างใดออกงามดีทุกอย่าง ที่นาก็ดีด้วย มีลำห้วยผ่านไป ราษฎรทำฝายคือ ทำนบกั้นน้ำไว้ให้สูงแล้วทำรางไขน้ำไปใช้ตามเรียกสวนไร่นา ชาวเมืองจะงามบริบูรณ์ไม่มีใครเสีย แต่การทำนบกั้นน้ำเข้าใจว่ายังไม่เต็มที ถ้าได้ความคิดแลทุนของรัฐบาลช่วยบ้าง ที่นาเมืองลับแลจะดีขึ้นกว่านี้มาก แต่อย่างนี้ราคาที่ดินที่ซื้อขายกันถึงไร่ละซังเป็นประมาณ ไม่ถูกกว่านาในกรุงเก่า

เนื้อหา ที่น่าในอำเภอลับแลมีความอุดมสมบูรณ์คงจะจริง เพราะการ
จัดเก็บอากรค่านาในอำเภอลับแลปี พ.ศ. ๒๔๕๑ ซึ่งอยู่ในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น รัฐบาลได้กำหนดให้มีการ
จัดเก็บอากรค่านาในเขตตำบลยางกะไค บ้านคุ้ม นาโป่ง ชัยชุมพล
ต้นม่วง พันแหวน ท่งยั้ง ห้วยใต้ ฝัดล้อม แม่พุด และน้ำท่วมรวม ๑๑
ตำบล ให้จัดเก็บแบบนาคู่ โคชันจัตวา (เก็บไร่ละ ๓๒ อัฐต่อปี) เพราะ
การทำนาในเขต ๑๑ ตำบลดังกล่าวได้มีระบบชลประทานแบบเหมืองฝาย
เข้าช่วยในการทำนา จึงทำให้การทำนาของราษฎรได้ผลบริบูรณ์ดีกว่าใน
ท้องที่อื่นๆ ...

พระบรมวงศานุวงศ์พระองค์หนึ่งที่ได้เสด็จเมืองลับแล เมื่อวันที่ ๑ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๐
(พ.ศ. ๒๕๔๔) คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้บันทึกเกี่ยวกับเมืองลับแลไว้ว่า

...ภูมิประเทศเมืองลับแลนี้งามนักแลเที่ยวสนุกมาก พื้นที่เป็นที่ราบ
บ้างเนินบ้าง มีเขาใหญ่ซับซ้อนอยู่ไกลๆ ชาวบ้านทำนาบ้าง ทำไร่บ้าง ทำ
สวนบ้าง สวนนั้นหาได้เหมือนกรุงเทพฯ ไม่จะเรียกว่าป่าต้นผลไม้ก็ได้ มี
หมาก มะพร้าว ทุเรียน และอะไรๆ ขึ้นยึดยึดกันอยู่บนแผ่นดินราบๆ

ความงามเมืองลับแล เกิดแต่ที่สลับซับซ้อน ที่ดินเป็นนาไปหน่อย
หนึ่งแล้วถึงสวน ประเดี๋ยวก็เป็นเนิน มีวัดไร่ต่าง ๆ ประเดี๋ยวเป็นเขาเป็น
ป่าไม้ มีห้วยเลี้ยวลดไปตามซอกเขาและเข้าสวนเข้านา ว่าราษฎรต้องการ
น้ำก็ทำฝายกั้นน้ำประเดี๋ยวก็ล้นเข้านา ถ้าที่สวนอยู่ห่างเขาก็ขุดรางเรียกว่า
เหมือง นาสวนไร่เนินเขาสลับซับซ้อนกัน ไม่มีที่สิ้นสุด จึงดูงดงามนัก
เมื่อเที่ยวอยู่นั้น...

นอกจากสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
ได้เสด็จประพาสเมืองลับแลเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๔ แล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ ๕ ได้เสด็จประพาส เมืองลับแลด้วยเช่นกันพร้อมกับได้มีบันทึกกล่าวถึงเมืองลับแล ว่า

...วันที่ ๒๔ เวลาเช้า ๑ โมงเช้า ได้ขึ้นม้าเจ้านครลำปางไปตามถนน
ริมน้ำแล้วเลี้ยวขึ้นถนนอินทศิรีไปเมืองลับแล ระยะทาง ๒๐๐ เส้นเศษ
ตั้งแต่ม้าขึ้นไปเป็นที่น้ำท่วมและเป็นป่าแดง แล้วจึงถึงป่าไม้ ซึ่งเป็นที่
ร่มมากกว่าที่แจ้ง ป่าไม้ริมถนนนี้เขาได้ห้ามไว้ข้างละ ๕ เส้นไม่ให้ผู้ใด
ตัด พอออกจากป่าก็ถึงพลับพลาเมืองลับแล แลเห็นภูเขาตั้งเป็นคัน
เทือกเขาใหญ่ยาว ที่ปากถนนนี้มีบ้านเรือนตั้งขึ้นมากมายหลายหลัง

ตั้งแต่พอพ้นจากป่านี้ไปภูมิประเทศก็เปลี่ยนแลดูเหมือนประเทศชาวใน
มณฑลเปริยงคาร์ ถนนผ่านไปไหนท้องนา มีสายน้ำไปริมทางบ้างข้ามไป
บ้างเป็นน้ำซึ่งปิดด้วยฝายให้ล้นมาตามราง เมื่อจะเปิดเข้านาแห่งไหนก็ตั้ง
ทำนบเล็กๆ ให้น้ำล้นขึ้นมาได้ เมื่อน้ำมากไปก็ไขเปิดให้ตกไปเสียได้ ต้น
ข้าวในท้องนาล้วนอ้วนล่ง และรวงใหญ่งามสะพรั่งสุดสายตา ดึกกว่าที่
ชาวเป็นอันมาก แต่กระนั้นพวกราษฎรยังพูดว่าปีนี้ฝนน้อยไปไม่งาม
เหมือนปีกลาย การที่ฝนน้อยไปหรือมากไปไม่เป็นอันตรายถึงทำให้เสีย
ข้าวในนานั้นเลย คงจะได้ข้าวอยู่เสมอวันไว้แต่ว่าฝนงามดึกอ้าวก็
ยิ่งใหญ่งามมากขึ้น เมื่อสุดที่นาที่ถึงเป็นหมู่บ้านซึ่งล้วนเป็นสวนต้น
ผลไม้ มีหมากเป็นต้น ปลูกยึดยึดกันแน่นเต็มไปหมด ในหมู่บ้านเช่นนี้
ก็คล้ายกันกับที่ชาวแต่ของเราดึกกว่าที่ล้วนแต่เป็นต้นไม้มีผลทั้งสิ้น และ
เป็นหมู่ใหญ่กว่าที่ตามริมถนนก็กินเร็ว และปลูกเรือนเป็นบ้านๆ คิดกัน
ไป แปรลอย่างเดียวแต่เพียงเรือนสูงกับเรือนต่ำเท่านั้น แต่เป็นเรือนหลัง
ใหญ่ๆ เสาโตๆ ไม่มีเรือนไม้ไผ่ เมื่อเข้าไปในหมู่บ้านแล้วก็ลืมนึกออกท้อง
นา เช่นนั้น ตลอดไปจนถึงเขา...

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงษ์ ตรวจราชอาณาจักรเมืองอุดรดิตต์ พระองค์ได้
เสด็จอำเภอลับแล และมีรายงานกราบบังคมทูลแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

...ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้ขุนพิศาลขี้นำไปตามบ้านเรือนในตำบล
ลับแลนั้นดูเป็นที่อุดมด้วยการเพาะปลูกต่างๆ สวนนาก็นับได้ถึงหลาย
พันไร่แลบริบูรณ์อยู่ได้ทุกปี เพราะเหตุว่าใช้น้ำมาจากฝาย ราษฎรลาว
ครัวหนึ่งๆ จะมีสวนรอบเรือนปลูกต้นผลไม้ต่างๆ คือ ทุเรียน มังคุด ชมพู
มะม่วง มะปราง กระเทียม เงาะ ลางสาด ลำไย เป็นต้น ผลมะพร้าว ผล
หมาก พลุมิพร้อม ที่ไร่สวนเหล่านี้ก็มีบริบูรณ์ก็เพราะได้ใช้น้ำจากฝาย
ทั้งสิ้น ดูเข้าไปบ้านไหนก็ร่มเย็นสบายทุกแห่ง ตามที่ข้าพระพุทธเจ้าได้
ยินนั้นว่าทั้งภูเขาไร่นา และเรียกสวนตามบ้านราษฎรเหมือนประเทศชาว
มาก...

เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรม
โอรสาธิราชสยามกุฎราชกุมาร พระองค์ได้เสด็จประพาสอำเภอลับแล เมื่อวันที่ ๑๕-๒๐ กุมภาพันธ์
พ.ศ. ๒๔๕๐ พร้อมกับได้บันทึกเหตุการณ์ขณะที่พระองค์ประทับอยู่ที่เมืองลับแลว่า

...เมื่อวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ข้าพเจ้าได้ไปเที่ยวที่ลับแล ออกจากที่พัก ที่อุตรดิตถ์ขึ้นมาไปทางบ้านท่าอิฐ เดินตามถนนอินใจมีไปเมืองลับแล พระศรีพนมมาศได้จัดแต่งที่พักไว้ที่ตำบลม่อนชิงช้า ที่ริมที่พักนี้ พระศรีพนมมาศกับข้าราชการแลราษฎร ได้เรียกรายกันสร้าง โรงเรียนขึ้น โรงเรียนหนึ่งซึ่งขอให้ข้าพเจ้าเปิด ข้าพเจ้าได้เปิดให้ในเวลาบ่ายวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์นั้น และให้นามว่า “โรงเรียนพนมมาศพิทยากร” แล้วได้เลยออกไปที่เขา ม่อนจำศีล บนยอดเขานี้แลดูเห็นแผ่นดิน โดยรอบได้ไกล ที่ทุ่งนาไปจนสุดสายตา แลเห็นเขาเป็นทิวเทือกซ้อนสลับกันเป็นชั้นๆ ราวกับกำแพง นำดูหนักหนา

รุ่งขึ้นเช้าวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ข้าพเจ้ากับพวกที่ไปด้วยกันได้ ช่วยกันเริ่มถมทำนบปิดลำน้ำอุ้มม่อนชิงช้า เป็นความคิดของพระศรีพนมมาศจัดทำฝ่ายต่อไป เหมือนฝ่ายในเขตลับแลนี้พระศรีพนมมาศได้จัดทำขึ้นมากแล้ว เป็นประโยชน์การเพาะปลูกมาก เพราะมีน้ำใช้ได้ตลอดปี ที่ลับแลบริบูรณ์มากทั้งไร่นา และสวนผลไม้ต่างๆ หากินได้เสมอ...

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๗ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส องค์สกลมหาสังฆปริณายก (สมเด็จพระสังฆราช) ลำดับที่ ๑๐ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เสด็จตรวจการคณะสงฆ์ มณฑลฝ่ายเหนือ พระองค์ได้เสด็จตรวจการคณะสงฆ์เมืองพิชัยใหม่ (จังหวัดอุตรดิตถ์ปัจจุบัน) และอำเภอลับแล ในวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๗ พระองค์ได้บันทึกเกี่ยวกับอำเภอลับแลไว้ว่า

...อำเภอลับแลนี้มีภูเขาเป็นเขต เมื่อแวะไปเห็นภูเขาตั้งชิดอยู่ข้างหลังเมืองลับแล พื้นที่เป็นสวนมาก มีหมากเป็นพื้น มีผลไม้ มะพร้าวทุเรียน มังคุด ฝรั่ง (กลางสาต) แต่ทราบว่ามีเหมือนกรุงเทพฯ ดันไม้งามๆ นาก็มีบ้างแต่เป็นนาข้าวเหนียวเป็นพื้น ข้าพเจ้ามีน้อย ทราบว่าข้าวก็ดีแทบทุกปีเพราะพื้นที่ดี และอาศัยน้ำไหลมาจากฝายด้วย พื้นดินตั้งแต่เมืองจนมาถึงอำเภอนี้ ดินสีแดงคล้ายอิฐ ราษฎรก็ดูมาก แต่ค้าขายสินค้านี้ที่ประทานผูกซื้อมือเด็กยังลื่นไปพื้นเศษที่ได้เห็นผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย ผู้หญิงเกล้าผมสูง ผู้ชายตัดผม บางคนตัด เรียกว่า ผมนมหาดไทย แต่น้อย อัยยาศัยกิริยามารยาทเรียบร้อย เป็นคนมีอันจะกิน โจรผู้ร้ายไม่ค่อยมี นับว่าเป็นอำเภอที่สมบูรณ์ได้...

ในวันเดียวกันนี้พระองค์ได้เสด็จทอดพระเนตรฝายกั้นน้ำซึ่งเป็นระบบชลประทานที่สำคัญของอำเภอลับแล และบันทึกไว้ว่า

...เสด็จทอดพระเนตรฝายสำหรับกั้นน้ำ ซึ่งสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้ารัชกาลที่ ๕ พระราชทานชื่อไว้ว่า “ฝายสมเด็จพระเจ้า” (ฝายหลวงในปัจจุบัน) ทำในพื้นที่ไม่เสมอ ลุ่มๆ ดอนๆ เพื่อขังน้ำไว้แล้วไปในนาและสวนในเวลาที่ต้องการด้วยน้ำใหญ่ขนาด ๖-๗ วา ท่วงทีก็ทำคล้ายทำนบขึ้นแต่ไม่ชันเหมือน ทำลาดๆ ใช้ไม้ซุงตีเป็นชั้นๆ คล้ายบันได เพื่อให้ให้น้ำไหลทีละน้อยๆ...

จากข้อความ ให้ทราบว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ที่สำคัญหลายพระองค์ ได้เคยเสด็จเมืองลับแล ทำให้เมืองลับแลเป็นที่รู้จักแก่บุคคลทั่วไป เมื่อราว พ.ศ. ๒๔๓๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเมืองอุตรดิตถ์ขึ้น และให้เมืองอุตรดิตถ์เป็นเมืองขึ้นของเมืองพิชัย รัชนีเมืองลับแลก็เป็นเมืองขึ้นของเมืองพิชัยด้วย ปี พ.ศ. ๒๔๓๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้รวมหัวเมืองเหนือห้าเมือง ได้แก่ เมืองพิษณุโลก พิษัฒพิจิตร สุโขทัย และสวรรคโลก จัดตั้งมณฑลพิษณุโลกขึ้น เมืองลับแลยังคงอยู่ในการปกครองของเมืองพิชัยตามเดิม กล่าวคือ เมืองพิชัยแบ่งการปกครองออกเป็นห้าอำเภอ คือ อำเภอเมือง (เมืองพิชัย) อำเภอเมืองอุตรดิตถ์ อำเภอเมืองตรอน อำเภอเมืองลับแล อำเภอเมืองน้ำปาด ซึ่งอำเภอเมืองลับแลมีอาณาเขตรวมเมืองทุ่งยั้ง และเมืองด่านนางพหลูเข้าไว้ด้วย และมีที่ว่าการอำเภออยู่เมืองทุ่งยั้ง จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๔๔๔ จึงได้ย้ายที่ว่าการอำเภอไปตั้งที่ม่อนจำศีลในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสมณฑลฝ่ายเหนือ ครั้งเสด็จถึงอำเภอลับแล นายทองอินผู้ซึ่งประกอบอาชีพค้าขายเข้าเฝ้าฯ รับเสด็จอย่างใกล้ชิดเป็นที่พอพระราชหฤทัยอีกทรงทราบว่านายทองอินเป็นคนดี ราษฎรรักใคร่นับถือ เป็นผู้นำก่อสร้างสิ่งสาธารณประโยชน์ เช่น ถนน เหมือง ฝาย โดยไม่ต้องใช้งบประมาณทางราชการ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งนายทองอินเป็นขุนพิศาลจินะกิจ ต่อมาได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นหลวงศรีพนมมาศ และพระศรีพนมมาศ ตามลำดับ พ.ศ. ๒๔๔๗ หลวงศรีพนมมาศได้ย้ายที่ว่าการอำเภอลับแลจากม่อนจำศีลไปตั้งที่ม่อนสยามมินทร์ (คือ ที่ตั้งที่ว่าการอำเภอลับแลปัจจุบัน) บ้านยางกะไค มีหลวงศรีพนมมาศเป็นนายอำเภอคนแรก ปฏิบัติราชการที่อำเภอที่สร้างใหม่ และในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้เปลี่ยนชื่ออำเภอลับแลเป็นอำเภอยางกะไคตามชื่อที่ตั้งที่ว่าการอำเภอ เหมือนกับอำเภออื่นๆ แต่ต่อมาได้กลับไปใช้อำเภอลับแลตามเดิมอีกจนกระทั่งปัจจุบัน

การปกครองอำเภอลับแลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ช่วงปี พ.ศ. ๒๔๓๗-๒๔๗๖ ซึ่งอยู่ในระบบการปกครองแบบเทศาภิบาล อำเภอลับแลปกครองโดยเมืองพิชัย และอุตรดิตถ์ ดังตารางเสนอต่อไปนี้

ตาราง ๒.๓ แสดงอำเภอที่อยู่ในเขตการปกครองของเมืองพิชัยและเมืองอุตรดิตถ์ (พ.ศ. ๒๔๕๐-๒๔๗๖)

พุทธศักราช	ชื่อเมือง	จำนวนอำเภอ	รายชื่ออำเภอ
พ.ศ. ๒๔๕๐	พิชัย	๕	๑. อำเภอเมือง ๒. อำเภอเมืองอุตรดิตถ์ ๓. อำเภอเมืองตรอน ๔. อำเภอเมืองลับแล ๕. อำเภอเมืองน้ำปาด
พ.ศ. ๒๔๕๖	พิชัย	๕	๑. อำเภอเมือง ๒. อำเภอเมืองอุตรดิตถ์ ๓. อำเภอตรอน ๔. อำเภอเมืองลับแล ๕. อำเภอเมืองน้ำปาด
พ.ศ. ๒๔๖๓	อุตรดิตถ์	๕	๑. อำเภอบางโพ ๒. อำเภอเมืองพิชัย ๓. อำเภอตรอน ๔. อำเภอลับแล ๕. อำเภอแสนตอ (เดิมคืออำเภอน้ำปาด)
พ.ศ. ๒๔๗๓	อุตรดิตถ์	๖	๑. อำเภอบางโพ ๒. อำเภอตรอน ๓. อำเภอท่าปลา (โอนมาจากจังหวัดน่านในมณฑลพายัพ พ.ศ. ๒๔๖๕) ๔. อำเภอเมืองพิชัย ๕. อำเภอลับแล ๖. อำเภอแสนตอ (ในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอน้ำปาดตามเดิม)

๒.๒.๒ สภาพทั่วไปของอำเภอลับแล

www.wikipedia.org/wiki/laplae (ระบบออนไลน์ ๒๗ กันยายน ๒๕๕๒) ได้เสนอข้อมูลสภาพทั่วไปของอำเภอลับแลไว้ ดังนี้

๒.๒.๒.๑ อาณาเขต

ทิศเหนือ ติดต่อกับอำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่

ทิศใต้ ติดต่อกับอำเภอตรอน จังหวัดอุตรดิตถ์

และอำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย

ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอเมืองอุตรดิตถ์ จังหวัดอุตรดิตถ์

ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย

๒.๒.๒.๒ การปกครอง

อำเภอลับแล แบ่งเขตการปกครองย่อยออกเป็น ๗ ตำบล และ ๑ เทศบาล ๕๗ หมู่บ้าน ได้แก่

๑) ศรีพนมมาศ

๒) แม่พูล

๑๑ หมู่บ้าน

๓) นานกกก	๕ หมู่บ้าน	๔) ฝ่ายหลวง	๑๓ หมู่บ้าน
๕) ชัยชุมพล	๑๑ หมู่บ้าน	๖) ไร่ล้อม	๗ หมู่บ้าน
๗) ท่งยั้ง	๑๐ หมู่บ้าน	๘) ด่านแม่คำมัน	๘ หมู่บ้าน

๒.๒.๒.๓ สภาพภูมิประเทศ

สภาพพื้นที่ มีลักษณะพื้นที่ราบลุ่มทางตอนใต้ ค่อนสูงชันทางตอนกลางและเป็นภูเขาทางตอนเหนือและทางตะวันตก มีพื้นที่ราบประมาณ ๑๑๗ ตารางกิโลเมตร ภูเขา มีพื้นที่ภูเขาประมาณ ๓๐๖ ตารางกิโลเมตร แม่น้ำ ไม่มีลำน้ำสายใหญ่ไหลผ่าน แต่มีลำน้ำที่เกิดจากเทือกเขาน้อยใหญ่ทางตอนเหนือ เช่น คลองแม่พ่อง หนองพระแล หนองนาเกลือ บึงมาย คลองพระเสด็จ

๒.๒.๒.๔ สภาพภูมิอากาศ

ลักษณะทางภูมิอากาศเป็นแบบมรสุม มี ๓ ฤดู

ฤดูร้อน	เริ่มตั้งแต่	เดือนมีนาคม	-	เดือนมิถุนายน
ฤดูฝน	เริ่มตั้งแต่	เดือนกรกฎาคม	-	เดือนตุลาคม
ฤดูหนาว	เริ่มตั้งแต่	เดือนพฤศจิกายน	-	เดือนกุมภาพันธ์

แผนที่ ๒.๒ แสดงแผนที่อำเภอลับแล

ที่มา : <http://cddweb.cdd.go.th/uttaradit/GIS/lablae.htm> (ระบบออนไลน์ ๒๗ กันยายน ๒๕๕๒)

๒.๓ ตำบลฝายหลวง

๒.๓.๑ ประวัติ และความเป็นมาของตำบลฝายหลวง

<http://www.failuang.go.th/> (ระบบออนไลน์ : ๒๗ กันยายน ๒๕๕๒) เสนอไว้ว่า ตำบลฝายหลวงแต่เดิมครอบคลุมพื้นที่รวมไปถึงตำบลนานกกกในปัจจุบันราษฎรในตำบลมีเชื้อสายมาจากอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ได้อพยพมาตั้งหลักแหล่งอยู่บ้านคอกควายในปัจจุบัน โดยการนำของเจ้าฟ้าอำมราชกุมาร โดยอาศัยเกี่ยวเป็นพาหนะเมื่อมาถึงที่อยู่ปัจจุบันมองเห็นสภาพอันอุดมสมบูรณ์ จึงตั้งหลักแหล่งอันอยู่ที่นี่และเอาสัตว์พาหนะมาเลี้ยงร่วมกัน จึงเรียกว่า คอกควาย ต่อมาเป็นบ้านคอกควาย และต่อมาทางราชการได้มาสร้างฝายน้ำล้นขนาดใหญ่เพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ในการเกษตร ชาวบ้านจึงเรียกฝายนี้ว่า “ฝายหลวง” จึงเป็นที่มาของ “ตำบลฝายหลวง”

๒.๓.๒ สภาพทั่วไปของตำบลฝายหลวง

๒.๓.๒.๑ ที่ตั้ง

องค์การบริหารส่วนตำบลฝายหลวง ตั้งอยู่หมู่ที่ ๑๐ บ้านท้องถ้ำแลพัฒนา ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอลับแล ประมาณ ๓ กิโลเมตร

๒.๓.๒.๒ เนื้อที่

มีเนื้อที่ประมาณ ๘๓ ตารางกิโลเมตร

๒.๓.๒.๓ ลักษณะภูมิประเทศ

สภาพพื้นที่เป็นที่ราบสูงและภูเขาสูง มีอาณาเขตติดต่อกับท้องถื่นอื่น ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ เทศบาลหัวดง, ตำบลแม่พลู, ตำบลนานกกก
ทิศใต้	ติดต่อกับ เทศบาลศรีพนมมาศ และตำบลชัยชุมพล
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ ตำบลท่าเสา (อำเภอเมืองอุตรดิตถ์)
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ อำเภอสรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย

๒.๓.๒.๔ จำนวนหมู่บ้าน มี ๑๓ หมู่บ้าน ดังนี้

หมู่ที่ ๑ บ้านเชียงแสน	หมู่ที่ ๒ บ้านน้ำท่วม
หมู่ที่ ๓ บ้านนารี	หมู่ที่ ๔ บ้านม่อนป่าจิว
หมู่ที่ ๕ บ้านทุ่งเอียง	หมู่ที่ ๖ บ้านต้นม่วง
หมู่ที่ ๗ บ้านท้องถ้ำแล	หมู่ที่ ๘ บ้านท่าแม่แล้ง
หมู่ที่ ๙ บ้านวัดป่า	หมู่ที่ ๑๐ บ้านท้องถ้ำแลพัฒนา
หมู่ที่ ๑๑ บ้านทุ่งพัฒนา	หมู่ที่ ๑๒ บ้านต้นม่วงใต้
หมู่ที่ ๑๓ บ้านปากทางเหนือ	

ความเหมือนและแตกต่างกัน ไปบ้าง ซึ่งพบว่าเป็นเรื่องราวของการอพยพคนจากเมืองเชียงแสน เพื่อมาหาแหล่งทำกินใหม่ ซึ่งได้รวบรวมบทสัมภาษณ์ไว้ หลายสำนวน ดังนี้

...คนเฒ่าคนแก่เขาเล่าว่า มีเจ้าหลักกับเจ้าแคว้นก็คือหนานคำลือกับหนานคำแสนพาชาวบ้านอพยพมาสัก ๒๐ ครอบครัว ชี้ช้าง ชีม้า จั้วต่างขนข้าวของครัวใช้ เพราะเบื่อนายการทำสงครามของนครโยนกนาคพันธ์เชียงแสน ก็พากันเดินข้ามห้วยข้ามคอย จนมาถึงบ้านนี้ ก็ตอนตะวันลับยามเมื่อแสงพอดี ก็เลยตั้งชื่อว่า บ้านลับแล แล้วยังหาอีกกันไป บางคนก็เลี้ยงช้าง เลี้ยงควาย บางคนก็ทำไร่ทำนา จนอยู่ดีกินดีขึ้นเรื่อยๆ จนมีลูกมีหลาน คราวนี้ หนานสองคนที่นำขบวนนั้นก็ยังมีลูกสาวพอดีกัน ตั้งชื่อว่า สุมาลี สุมาลา ก็ได้เติบโตใหญ่ขึ้นมา จนเข้าสู่วัยสาว ก็เริ่มเรียนรู้การทอหูกทอฝ้าย นางทั้งสองกะเลยคิดประดิษฐ์ขึ้นดินจกลายงาม และตั้งจกหน้าหมอนกับผ้าห่มหัวเก็บ หนานทั้งสองเลยแต่งดาข้าวของบรรณาการเพื่อจัดขึ้น ไปถวายพระเจ้าเมืองริราช กษัตริย์ของเมืองเชียงแสน เพื่อไปขอพระไตรปิฎก และพระสงฆ์ ก็เลยได้ขึ้นไปที่เชียงแสน ในครั้งนั้น พระเจ้าเมืองริราชก็ได้ยินดีที่หนานทั้งสองนั้น ได้มาถวายเครื่องบรรณาการพร้อมเล่าถึงบ้านเมืองที่ได้ไปแต่งดาขึ้นมาใหม่ พระเจ้าเมืองริราชก็เลยพระราชทานพระไตรปิฎกและพระสงฆ์ พร้อมทั้งขอลูกสาวของหนานทั้งสองยกให้กับเจ้าฟ้าอำมราชกุมารของพระองค์ และสุดท้ายก็เลยให้เจ้าฟ้าอำมราชกุมารลงมาปกครองเมืองลับแลสืบแต่นั้นมา (นายจำลอง มาปิ้ง : สัมภาษณ์, ๗ มกราคม ๒๕๕๒)...

...หนานคำลือหนานคำแสนพาหมู่บ้านเดินมาถึงแผ่นดินอันชุ่ม มีต้นไม้ต้นหมากบริบูรณ์ ตอนเมื่อตะวันลับพอดี เลยตั้งชื่อว่า บ้านลับแล พออยู่ๆ ไป ก็เจริญขึ้นเรื่อยๆ เพราะฮิมมาค้าขึ้น ทำไร่นาก็มีผลอันมาก แต่ว่าขาดพระศาสนา ก็เลยจัดเครื่องบรรณาการไปถวายพระเจ้าเชียงแสน ขอศาสนาเอาไว้ที่ลับแล พระเจ้าเชียงแสนก็ได้มอบพระไตรปิฎก และพระสงฆ์ให้กับเจ้าหนานทั้งสอง เมื่อกลับมาถึงบ้านลับแลแล้วก็เลยสร้างวัดแรกขึ้น ก็คือ วัดใหม่ (พระอธิการวินัยศักดิ์ โฆษโก : สัมภาษณ์, ๕ มกราคม ๒๕๕๒)...

...แต่ก่อนนั้นพ่อหม่อนเขาเล่าว่า หมู่เราเป็นชาวยวน อพยพมาจากเชียงแสน ในสมัยก่อน อยู่ที่ไหนยาก็ไม่รู้ เขาบอกต่อว่า พากันชี้ช้างชี้ม้า

นั่งล้อมวงต่าง มาหาที่อยู่ใหม่ที่กินใหม่ เพราะหน่วยสงครามจากหมู่บ้าน (พม่า) ก็เลยพากันเดินข้ามหลายคอย ลัดทุ่งลัดนามาเรื่อยๆ จนมาหยุดที่บ้านนี้ ตอนแม่แลงแม่คำ ก็เลยเรียกว่า บ้านลับแลง แล้วก็อยู่ๆ ไปก็ได้ทำอะไรทำนาจนมีข้าวของสมบูรณ์พอร่ำพอรวยก็เลยพากันไปขอพระศาสนามาไว้ที่บ้านนี้ จนพญาเชียงแสนชอบใจก็เลยยกลูกบ่าว ก็คือเจ้าฟ้าฮ่อมกุมารมาปกครองบ้านนี้ ก็เลยสร้างวัดสร้างวา สร้างบ้านสร้างเมือง ก็มีคนมาอยู่ นักขึ้นเรื่อยๆ บางคนก็มาที่หลัง มาจากเชียงแสนก็มี มาจากที่อื่นก็มี บางหมู่ก็เดินข้ามหลายคอยไปจนถึงบ้านดึก ที่สุโขทัยก็มี (นางป้าน เหล็กมูล : สัมภาษณ์, ๒ มกราคม ๒๕๕๒)...

...แต่เมื่อก่อนนั้น ชาวบ้านเราพากันเดินทางลัดเลาะห้วยคอย มาจากเชียงแสน มีหนานคำลือเจ้าหลักกับหนานคำแสนเจ้าแคว้นก็ได้พากันเดินทางข้ามน้ำข้ามคอยมาถึงบ้านนี้ตอนเมื่อแลงพอดี เลยตั้งชื่อบ้านว่า บ้านลับแลง มีบางหมู่ที่เดินต่อไปอีกเขาก็ไปหยุดที่บ้านดึก สุโขทัย พวกหมู่บ้านเราก็เลยสร้างบ้านแบ่งเมือง ทำไร่นา ทอหูกทอซิ่น ได้แล้วก็เลยนำข้าวของไปถวายพระเจ้าเชียงแสน ท่านก็เลยส่งเจ้าฟ้าฮ่อมกุมารลงมาปกครองบ้านลับแลงสืบต่อมาจนถึงบัดนี้ (นางกอง ฟองแก้ว : สัมภาษณ์, ๑๒ มกราคม ๒๕๕๒)...

...ย่าท้าว (คนทรง) เขาได้บอกว่าชาวบ้านเราเดินทางมาจากเมืองเชียงแสน มีหนานคำลือกับหนานคำแสน นำชาวบ้านมา ลัดห้วยลัดคอย ข้ามทุ่งข้ามนา มาถึงบ้านเราตอนแลงตอนคำก็เลยหยุดสร้างบ้านที่นี่เพราะเป็นบ้านที่อุดมสมบูรณ์ต้นหมากต้นไผ่มีน้ำท่ามีหลาย ก็เลยได้อยู่ได้กินจนสืบลูกสืบหลาน ก็เลยพากันกลับขึ้นไปเชียงแสน แล้วขอให้พญาเรื่องธรรมาธิราช เจ้าเมืองเชียงแสน มอบศาสนา และพระไตรปิฎก พญาเชียงแสนก็เลย ยกเจ้าฟ้าฮ่อมกุมารมาปกครองบ้านเมืองก็เลยมีงานแต่งงานกับลูกสาวของหนานทั้งสองก็คือนางสุมาลากับนางสุมาลา ก็ได้ปกครองบ้านเมืองมาสืบแต่นั้นแล้ว (นางคำ ก้อนคำ : สัมภาษณ์, ๒ มกราคม ๒๕๕๒)...

...พ่อแม่ เขาเล่าว่าแต่ก่อนบ้านนี้เป็นแต่ป่าแต่คอย ไม่มีผู้คน จนมีเจ้าหลักเจ้าแคว้นเขาอพยพชาวบ้านหมู่เฮาจากเชียงแสนเดินข้ามคอยมา ดิพอง (บางคน) ก็เดิน ดิพองก็ขี่ช้าง ดิพองก็ขี่ม้า ขี่ควาย เดินหอบลูกจูง

หลานทั้งแบกทั้งหามทั้งหาบทั้งกองข้าวของครัวใช้มาถึงบ้านลับแลงก็ได้สร้างบ้านแปงเรือนเพราะว่าเป็นที่ดินค่าน้ำใส ว่าปลูกข้าวปลูกหมากก็งั้นดีจั้นงาม ก็เลยลงหลักปักบ้าน จนสืบลูกสืบเต้า เลยขึ้นไปถวายรายงานให้พญาเชียงแสนรับทราบ เมื่อพญาเชียงแสนรับทราบแล้วก็เลยยินดี เลยส่งเจ้าฟ้าอำมลงมาปกครองบ้านเมือง (นางมา จันเกล้า : สัมภาษณ์, ๒ มกราคม ๒๕๕๒)...

...ทำพญาหนานคำลือกับหนานคำแสน ทั้งสองก็ได้นำขบวนชาวบ้านเดินลัดทุ่งลัดคามาถึงยังบ้านลับแลงก็เกือบจะค่ำ ก็เลยตั้งชื่อบ้านว่า บ้านลับแลง ตามลักษณะการมาถึง แล้วทีนี้ก็เลยตัดสินใจสร้างบ้านเมืองตรงนี้ เพราะว่ามีความอุดมสมบูรณ์ จนสืบลูกสืบหลาน พอเริ่มมีคนอยู่นักมากขึ้นก็เลยพากันเตรียมข้าวของเดินทางขึ้นเหนือกลับไปยังเมืองเชียงแสน เพื่อขอพระไตรปิฎก และพระสงฆ์ พระเจ้าเรื่องธิดาก็เลยได้พระราชทานพระศาสนาไปยังเมืองลับแลง โดยยกเจ้าฟ้าอำมราชบุตรให้แต่งงานกับนางสุมาลี สุมาลา ให้เป็นมเหสีฝ่ายซ้าย ฝ่ายขวาของเจ้าฟ้าอำม โดยส่งลงมาปกครองบ้านลับแลง ก็ได้สร้างวัดแห่งแรกขึ้นที่วัดใหม่ สร้างวังขึ้นที่ วัดป่า คนไหนมีช้างก็ไปอยู่บ้านคอกช้าง คนไหนมีควายก็ไปอยู่บ้านคอกควาย ตอนงานแต่งงานก็ได้มีการจัดงานแต่งงานอย่างยิ่งใหญ่ เขาว่า เกี้ย (ปู่) ฝ่ายขวาแต่งงานแต่งงานในขบวนดาขันหมากมาตั้งแต่บ้านต้นเกี้ย (บ้านต้นเกลือปัจจุบัน) จนมาถึงบ้านนาปอย ก็ได้จัดงานปอยที่นั่น เขาว่าแผ่นดินตอนเจ้าฟ้าอำมปกครองนั้นกว้างใหญ่นัก ทั้งหมู่่ม่าน หมู่่ม่อม ก็พากันขอขึ้นเมืองเพราะกลัวเจ้าฟ้าอำม (นางทวน กางมุล : สัมภาษณ์, ๒ มกราคม ๒๕๕๒)...

...แต่สมัยนั้นโบราณเมืงมาละ เขาว่าปู่หนานคำลือคำแสน ได้พาคนอพยพมาจากเชียงแสน แล้วได้เดินมาถึงบ้านลับแลง พอมีลูกก็ตั้งชื่อว่า นางสุมาลี สุมาลา แล้วก็ได้แปง (ทำ หมายถึง ประดิษฐ์) ขึ้นดินจกไปถวายพระเจ้าเชียงแสนท่านก็ชอบใจแล้วบอกให้ส่งมาเป็นเครื่องบรรณาการทุกปี แล้วก็ขอลูกสาวของหนานคำลือคำแสน ให้เจ้าฟ้าอำมลูกบ่าวเป็น เลยยกขันหมากมาสู่ขอ เขาว่ากันขบวนขันหมากจัดตั้งแต่บ้านต้นเกี้ยจนถึงบ้านนาปอย ใหญ่มากๆ แล้วก็เลยส่งเจ้าฟ้าอำมลงมา

ปกครองบ้านลับแลง จนตั้งเป็นเมืองลับแลงเพราะมีคนมาอยู่กันขึ้น
(นางจันทร์ บัวคำ : สัมภาษณ์, ๒ มกราคม ๒๕๕๒)...

...เขาว่าเจ้าฟ้าฮ่ามกุมารลูกของพระเจ้าเรืองธีราช พญาของเมือง
เชียงแสน ได้ลงมาปกครองบ้านเมืองเพราะว่าแต่เดิมนั้น มีหนานคำลือ
หนานคำแสน เจ้าหลักกับเจ้าแคว้นสองพี่น้อง ได้พาชาวบ้านมาจาก
เชียงแสน เดินทางลงมาถึงบ้านลับแลง ตอนเวลาแม่แลงแม่คำ แล้วที่นี้ก็
เลยแต่งงานกับลูกสาวของหนานคำลือกับหนานคำแสน ชื่อว่า นาง
สุมาลี สุมาลา เป็นเมียฝ่ายซ้าย ฝ่ายขวา ปกครองเมืองลับแลสืบต่อมา
เพราะฉะนั้นหมู่เราก็คงมาจากเชียงแสนนั่นแหละ แต่อยู่ที่ไหน และเรา
เป็นคนไทย คนลาว ยาก็ไม่รู้หรอก (นางปิ่น สุกสา : สัมภาษณ์, ๒
มกราคม ๒๕๕๒)...

...เดิมที หนานคำลือ หนานคำแสน ได้อพยพคนมาจากเชียงแสน
แถวริมแม่น้ำโขง แล้วก็เดินลัดเลาะไหลลัดคอย ลัดทุ่งลัดนา หนีมาได้สัก
ไม่กี่คน เพราะกลัวภัยพม่า จนมาถึงบ้านลับแลงก็ได้ ทำไร่นาเลี้ยง
ลูกเลี้ยงเต้าจนอยู่ดีมีกินก็เลยไปขอพระศาสนามาไว้ที่เมืองลับแลง ก็เลย
จัดดอกไม้เงินดอกไม้คำ และข้าวของครัวใช้ไม่ว่าเป็นผ้าขึ้นดินจก
ผูกหมอนที่นอน ผ้าห่มหัวเก็บ ข้าว หมากพลู ไปถวายพญาเชียงแสน
ท่านชอบใจก็เลยยกลูกบ่าวก็คือเจ้าฟ้าฮ่ามกุมารลงมาปกครองเมือง
ลับแลตั้งแต่นั้นมา อย่างหมู่คนบ้านตึก สุโขทัยนี้แต่เดิมก็อยู่แถวบ้าน
เรานี้แหละ แล้วก็พากันอพยพต่อๆ กันไป (นางปวน พรหมตา :
สัมภาษณ์, ๒ มกราคม ๒๕๕๒)...

รูป ๒.๑ แสดงอนุสาวรีย์เจ้าฟ้าฮ่ามกุมาร ปฐมกษัตริย์ในตำนานผู้ครองเมืองลับแล

ทั้งนี้จากข้อมูลในการสัมภาษณ์คนในชุมชนแล้ว จึงได้ร่วมกันจัดกิจกรรมรู้จักตัวตนสืบค้นประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ตามรายละเอียดของกิจกรรมใน Action Plane นั้นได้มีการจัดเวทีเสวนา และสืบค้นประวัติศาสตร์ของชุมชนร่วมกันกับคนที่ชุมชน โดยได้นิทานที่เป็นตำนานของชุมชน และตำนานการสร้างเมืองลับแล สามารถถอดสรุปความได้ ดังนี้

ตำนานการสร้างเมืองลับแลนั้น มีการตั้งถิ่นฐานและการสร้างเมืองลับแลไว้ เมื่อประมาณ พุทธศักราช ๑๕๐๐ อาณาจักรโยนกนคร หรือที่รู้จักกันอีกชื่อหนึ่งว่า อาณาจักรโยนกเชียงแสน มีนครเชียงแสนเป็นราชธานี (ปัจจุบัน คือ อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย) ได้เกิดการรบพุ่งกันอยู่ เสมอ และมีโรคระบาดเกิดขึ้นทั่วไป จึงมีราษฎรอาณาจักรโยนกเชียงแสนประมาณ ๒๐ ครอบครัว เกิดความเบื่อหน่ายการทำสงครามมีความประสงค์จะหาทำเลที่ตั้งถิ่นฐานแห่งใหม่ ได้พร้อมใจกัน ยกให้หนานคำลือ และหนานคำแสนเป็นหัวหน้าอพยพครอบครัวพร้อมทั้งลูกหลาน ทรัพย์สมบัติ เท่าที่พอจะนำไปได้บรรทุกใส่หลังช้าง หลังม้า วัวต่าง เดินทางล่องใต้ โดยได้รับคำบอกเล่าจาก วิญญาณ “เจ้าปู่พญาแก้ววงเมือง” ว่ามีแหล่งทำมาหากินที่อุดมสมบูรณ์ มีน้ำชุ่มดินดำและลำธารไหลตลอดฤดูกาล ดินฟ้าอากาศร่มเย็นไม่ร้อนไม่หนาวจนเกินไป

ราษฎรอาณาจักรโยนกเชียงแสนทั้ง ๒๐ ครอบครัวจึงได้อัญเชิญวิญญาณของ “เจ้าปู่พญาแก้ววงเมือง” ไปด้วยเพื่อเสาะแสวงหาแหล่งทำมาหากินที่เหมาะสมตามความฝัน การเดินทาง ใช้เวลายาวนาน ผ่านจังหวัดลำปางและจังหวัดแพร่ ยังไม่พบแหล่งทำมาหากินที่เหมาะสม ตามที่กล่าวไว้ จนในที่สุดได้บรรลุดังหุบเขาลับแล เห็นว่ามีลักษณะภูมิประเทศถูกต้องตรงกับความฝันทุกประการคือ ดินแดนนี้ประกอบด้วยน้ำตก ธารน้ำไหลเย็น ดินฟ้าอากาศสบายชุ่มชื้น มีภูเขาเตี้ยๆ อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพันธุ์ไม้นานาชนิด แสงแดดส่องถึงพื้นดิน ราษฎรอาณาจักรโยนกเชียงแสนทั้ง ๒๐ ครอบครัว จึงตกลงใจตั้งถิ่นฐานที่ดินแดนแห่งนี้ โดยได้เดินทางมาถึงเมื่อเวลาตอนเย็น(ยามแดง)เลยตั้งชื่อบ้านว่า บ้านลับแล และเริ่มก่อสร้างเมืองครั้งแรกขึ้นที่บ้านเชียงแสน ส่วนสัตว์พาหนะ ช้าง ม้า วัว ควาย ที่นำมาด้วยก็จัดให้อยู่ที่บ้านคอกช้าง และบ้านคอกควาย เมื่อตั้งบ้านเรือนเรียบร้อยแล้ว จึงมีการประชุมเลือกผู้ปกครองขึ้น ที่ประชุมมีมติแต่งตั้งให้หนานคำลือเป็นเจ้าแคว้น (เทียบเท่าตำแหน่งกำนัน) และยกหนานคำแสนเป็นเจ้าหลัก (เทียบเท่าตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน) ช่วยกันปกครองราษฎรเมืองลับแลให้ได้รับความร่มเย็นเป็นสุขทั่วหน้ากัน

หลังจากที่หนานคำลือ (เจ้าแคว้น) และหนานคำแสน (เจ้าหลัก) สร้างบ้านแปงเมืองที่ลับแลเรียบร้อยแล้ว จึงคิดกลับไปเยี่ยมบ้านเกิดเมืองนอนที่อาณาจักรโยนกเชียงแสนเพื่อนำข่าวสารความสำเร็จในการสร้างเมืองลับแลนี้ไปรายงานให้ญาติพี่น้องทราบ เมื่อเจ้าแคว้นและเจ้าหลัก นำราษฎรในเมืองลับแลกลับถึงอาณาจักรโยนกเชียงแสน ได้เข้าเฝ้าพระเจ้าเรืองธิราช กษัตริย์แห่งอาณาจักรโยนกเชียงแสน ได้กราบทูลถึงความเป็นไปได้ของการอพยพ และความเป็นอยู่ของราษฎรที่

ไปตั้งถิ่นฐานที่เมืองลับแลต่อพระเจ้าเรืองธิราช และขอพระราชทานพระสงฆ์และพระไตรปิฎกเพื่อไปเผยแผ่พุทธศาสนาที่เมืองลับแลด้วย

พระเจ้าเรืองธิราชทรงสนพระทัยเป็นอย่างยิ่ง จึงโปรดพระราชทานให้ศีลให้พรและขอให้ราษฎรเมืองลับแลอยู่กันอย่างมีความสุข พร้อมกันนั้นได้พระราชทานพระสงฆ์จำนวน ๖ รูป พระธรรมพระไตรปิฎก และเครื่องใช้สอยเกี่ยวกับศาสนพิธี มอบให้หนานคำลือ (เจ้าแก้ววัน) นำไปเผยแผ่ที่เมืองลับแลต่อไป ครั้นเจ้าแก้ววันกลับถึงเมืองลับแลแล้วราษฎรมีความยินดีมาก จึงได้ช่วยกันสร้างวัดแห่งแรกของเมืองลับแลขึ้นชื่อว่า “วัดแห่งเจ้าแก้ววันศรีทรา” (ปัจจุบันคือ วัดใหม่ อยู่ตำบลฝายหลวงในปัจจุบันนี้) นับว่าราษฎรเมืองลับแลมีความศรัทธา และนับถือพระพุทธศาสนามาตั้งแต่ระยะเริ่มแรกของการตั้งถิ่นฐานของการก่อสร้างเมืองลับแล

ต่อมาเจ้าแก้ววันมีธิดาคนหนึ่งชื่อ นางสุมาลี เจ้าหลักก็มีธิดาคนหนึ่งเช่นกัน คือ นางสุมาลา ทั้งสองสาวมีรูปร่างหน้าตาสวยงาม กิริยามารยาทเรียบร้อยตรงตามลักษณะเบญจกัลยาณีทุกประการ นางทั้งสองมีสติปัญญาเฉลียวฉลาด มีอุปนิสัยชอบการเย็บปักถักร้อยสามารถประดิษฐ์คิดค้นงานประดิษฐ์ต่างๆ ได้อย่างสวยงาม ได้เริ่มประดิษฐ์หูกทอผ้าแบบพิสดารขึ้น มีการทอผ้าชิ้นตีนจก ชิ้นมุกไหม หน้าหมอนหก หน้าหมอนแปด ลูกกุลา ผ้าห่มหัวเก็บ ฯลฯ และยังชักชวนอบรมสั่งสอนให้หญิงสาวในเมืองลับแลรู้จักทำหัตถกรรมดังกล่าวให้แพร่หลายทั่วไปในเมืองลับแลด้วยความสามารถในการประดิษฐ์หัตถกรรมของนางสุมาลีและนางสุมาลานี้ ยังความปลาบปลื้มให้แก่เจ้าแก้ววัน และเจ้าหลักเป็นอันมาก ทั้งสองประสงคจะนำสิ่งประดิษฐ์ต่างๆ เหล่านี้ถวายแด่พระเจ้าเรืองธิราช

เจ้าแก้ววันและเจ้าหลักจึงรวบรวมสิ่งประดิษฐ์ที่งดงามนานาชนิด พร้อมด้วยนางสุมาลี และนางสุมาลาออกเดินทางไปอาณาจักรโยนกเชียงแสนอีกครั้งหนึ่ง เมื่อถึงราชธานีของอาณาจักรโยนกเชียงแสน จึงได้นำสิ่งประดิษฐ์ต่างๆ เข้าเฝ้าถวายต่อพระเจ้าเรืองธิราช พระองค์ได้ทอดพระเนตรสิ่งประดิษฐ์ต่างๆ ที่นำมาจากเมืองลับแลด้วยความสนพระทัย และทรงพอพระทัยเป็นอันมาก ตรัสชมเชยและมีรับสั่งให้นางมหาเทวีและนางข้าไททั้งหลายในพระองค์ได้แต่งदानุ่ของผ้าชิ้นตีนจก พร้อมทั้งถามถึงช่างผู้ประดิษฐ์ เจ้าแก้ววัน ได้กราบทูลว่าเป็นฝีมือของนางสุมาลี และนางสุมาลาซึ่งเป็นธิดาของตนและธิดาของหนานคำแสน (เจ้าหลัก) พระองค์จึงรับสั่งให้นำช่างฝีมือทั้งสองเข้าเฝ้าเพื่อคู่ตัว เจ้าแก้ววันได้นำนางสุมาลีและนางสุมาลาเข้าเฝ้าพระเจ้าเรืองธิราชตามรับสั่ง พระองค์พิเคราะห์ และพิจารณาแล้วเห็นว่าหญิงสาวทั้งสองมีลักษณะรูปพรรณผิวดำกับสามัญชนทั่วไปคือ มีคุณสมบัติครบถ้วนทุกประการที่จะเป็นชายาของเจ้าฟ้าอำมมาราชบุตรของพระองค์ได้ จึงเอ่ยปากขอนางทั้งสองต่อเจ้าแก้ววันและเจ้าหลักเพื่อให้เป็นชายาราชบุตรของพระองค์ เจ้าแก้ววัน และเจ้าหลักไม่ขัดข้อง พระเจ้าเรืองธิราชจึงประกาศกำหนดให้มีพิธีอภิเษกสมรสเจ้าฟ้าอำมมาราชบุตรกับ

นางสุมาลี และนางสุมาลาภายใน ๖ เดือน ครึ่งถึงกำหนด ๖ เดือนแล้ว เจ้าฟ้าฮ่อมราชบุตรพร้อมด้วยพระญาติ สมณชีพรามณ์ ทหาร ข้าทาสบริวารได้ตกแต่งขบวนขันหมากแห่แหนจากอาณาจักรโยนกเชียงแสนเดินทางมุ่งมายังเมืองลับแล ครั้งเมื่อถึงเมืองลับแลได้จัดพิธีอภิเษกสมรสระหว่างเจ้าฟ้าฮ่อมกุมารกับนางสุมาลี และนางสุมาลาตรงตามราชประเพณีทุกประการ หลังจากอภิเษกสมรสแล้ว เจ้าฟ้าฮ่อมกุมารได้แต่งตั้งให้นางสุมาลี และนางสุมาลาเป็นพระชายาฝ่ายซ้าย และฝ่ายขวาของพระองค์ และได้สร้างวังขึ้นใกล้เคียงกับวัดป่าแก้วเรไร (ปัจจุบัน คือ บริเวณวัดเจติยคีรีวิหาร ซึ่งยังมีซากคูเวียงปรากฏอยู่)

เจ้าฟ้าฮ่อมกุมารได้เป็นกษัตริย์พระองค์แรกที่ปกครองเมืองลับแล ต่อจากนั้นได้มีราษฎรคนไทยจากดินแดนอื่นอพยพมาตั้งถิ่นฐานที่เมืองลับแลเพิ่มมากขึ้น เจ้าฟ้าฮ่อมกุมาร ได้จัดสรรที่ดินให้แก่ราษฎรตั้งหลักฐานตามความเหมาะสม โดยราษฎรที่มีเชื้อสายมาจากอาณาจักรโยนกเชียงแสนให้ตั้งบ้านเรือนตั้งแต่บ้านคอกช้าง คอกควาย บ้านต้นเกลือ (ต้นเกี้ยว) บ้านเชียงแสน บ้านลับแลง (บ้านท้องลับแล) ส่วนราษฎรที่มีเชื้อสายมาจากเวียงจันทน์ ให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านยางกระดาย บ้านนาแก้ว และบ้านนาทะเล

จึงสันนิษฐานได้ว่าราษฎรของบ้านท้องลับแลมีเชื้อสายไท-ยวน มาจากเมืองเชียงแสน แห่งอาณาจักรล้านนาโบราณ (ปัจจุบันเมืองเชียงแสนอยู่ในเขตพื้นที่ของจังหวัดเชียงราย) ได้อพยพมาตั้งหลักแหล่งอยู่ในปัจจุบัน โดยการนำของหนานคำลือ และหนานคำแสนเมื่อมาถึงที่อยู่ปัจจุบันมองเห็นสภาพอันอุดมสมบูรณ์ จึงตั้งหลักแหล่งกันอยู่ที่นี่ในช่วงตะวันลับยามแลง (ตะวันตกดิน) จึงเรียกดินแดนแถบนี้ว่า “บ้านลับแลง” จากนั้นได้มีการส่งเครื่องบรรณาการไปถวายให้กับพระเจ้าเรืองริราชผู้ครองเมืองเชียงแสนและได้รับพระราชทานพระไตรปิฎกพร้อมทั้งได้เชิญให้เจ้าฟ้าฮ่อมราชกุมารมาปกครองเมืองลับแล ต่อมาทางราชการเปลี่ยนชื่อบ้านลับแลงให้เป็น บ้านท้องลับแล ในภายหลังช่วงของการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน ได้มีการแบ่งหมู่บ้านจากหมู่ ๗ บ้านท้องลับแล โดยเพิ่มเป็นหมู่ ๑๐ บ้านท้องลับแลพัฒนา

๒.๔.๒ สภาพทั่วไป (บริบททางสังคม) ของบ้านท้องลับแล

๒.๔.๒.๑ ที่ตั้ง

บ้านท้องลับแล หมู่ ๗ และหมู่ ๑๐ ตำบลฝายหลวง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอลับแล ประมาณ ๓ กิโลเมตร

๒.๔.๒.๒ ลักษณะภูมิประเทศ

สภาพพื้นที่เป็นที่ราบและมีภูเขาสูง มีอาณาเขตติดต่อกับท้องถื่นอื่น ดังนี้

ทิศเหนือ ติดกับ บ้านท่าวมแล้ง หมู่ ๘

ทิศใต้ ติดกับ บ้านนารี หมู่ ๑

ทิศตะวันออก ติดกับ บ้านปากกล้วย หมู่ ๖

ทิศตะวันตก ติดกับ อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย

๒.๔.๒.๓ จำนวนประชากร

ประชากร ทั้งสิ้นประมาณ ๑,๒๐๐ คน จำนวนครัวเรือน ๔๐๐ ครัวเรือน

๒.๔.๒.๔ สภาพเศรษฐกิจ

อาชีพ

- ๑) การประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น การทำนาข้าว, ปลูกหอม, ปลูกไม้ผล (ทุเรียน, ฝรั่ง, ลองกอง)
- ๒) การปศุสัตว์ ราษฎรมีอาชีพในการเลี้ยงสัตว์ คือ โค กระบือ, หมู และ ไก่ เพื่อเสริมรายได้
- ๓) การทำอุตสาหกรรมในครัวเรือน เช่น ผ้ามอม, ไม้กวาด, เข่ง, ข้าวแคบ, โรงสีขนาดเล็ก ฯลฯ

หน่วยธุรกิจในพื้นที่

- ๑) ปั๊มน้ำมันและก๊าซ จำนวน ๑ แห่ง
- ๒) โรงสีข้าวขนาดเล็ก จำนวน ๑ แห่ง

๒.๔.๒.๕ สภาพทางสังคม

การศึกษา

- ๑) โรงเรียนประถมศึกษา จำนวน ๑ แห่ง
- ๒) ที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน จำนวน ๒ แห่ง

สถาบันและองค์กรทางศาสนา

- ๑) วัด ๑ แห่ง
- ๒) สำนักสงฆ์ ๑ แห่ง

การสาธารณสุข

- ๑) สถานีอนามัยประจำตำบล / หมู่บ้าน จำนวน ๑ แห่ง
- ๒) อัตราการมีและใช้ตัวมรดน้ำ ร้อยละ ๑๐๐

การบริการขั้นพื้นฐาน

- ๑) การคมนาคม มีเส้นทางสัญจรระหว่างหมู่บ้านมีความสะดวกในระดับหนึ่ง
- ๒) การโทรคมนาคม มีโทรศัพท์ติดตั้งตามครัวเรือน และโทรศัพท์สาธารณะ เข้าถึงในหมู่บ้าน
- ๓) การไฟฟ้า มีการบริการด้านไฟฟ้าคิดเป็นร้อยละ ๑๐๐

- ๔) แหล่งน้ำธรรมชาติ ลำห้วย, ลำน้ำ ๑ สาย คือ ห้วยพลู
 ๕) แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น มีฝาย ๔ แห่ง และสระเก็บน้ำเพื่ออื่การเกษตร ๒ แห่ง

๒.๔.๒.๖ ข้อมูลอื่นๆ

ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่

๑) ป่าเตรียมการตาม มติ ครม . หมายเลข ๕๘

๒) ป่าสงวนแห่งชาติ ห้วยซ้าง – ห้วยปู่เจ้า

๓) สวนป่าชุมชน (หมู่ที่ ๗)

มวลชนจัดตั้ง

๑) ลูกเสือชาวบ้าน ๒ รุ่น ๓๐๐ คน

๒) ตำรวจบ้าน

๓) กลุ่มแม่บ้าน

๔) กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต

๕) กลุ่มผู้ใช้น้ำเพื่อการผลิต

๒.๕ อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชุมชนบ้านท้องลับแล

๒.๕.๑ ความหมายและลักษณะสำคัญของอัตลักษณ์

อัตลักษณ์ (Identity) เป็นความรู้สึกร่วมกันที่บุคคลมีต่อตนเองว่า “นั่นคือใคร” ซึ่งจะเกิดขึ้นจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวเรากับบุคคลคนอื่น โดยผ่านการมองตนเอง และการที่คนอื่นมองเรา อัตลักษณ์ต้องการความตระหนัก (Awareness) ในตัวเราและพื้นฐานของการเลือกบางอย่าง นั่นคือเราจะต้องแสดงตนหรือยอมรับอย่างตั้งใจกับอัตลักษณ์ที่เราเลือก ความสำคัญของการแสดงตนก็คือการระบุได้ว่าเรามีอัตลักษณ์เหมือนกลุ่มหนึ่งและมีความแตกต่างจากกลุ่มอื่นอย่างไร และ “ฉันเป็นใคร” ในสายตาคนอื่น (นัทธนัย ประสานนาม, ๒๕๕๐ :๔๕)

คำว่า “อัตลักษณ์” มีความแตกต่างจากคำว่า “บุคลิกภาพ” เนื่องจากบุคคลอาจมีความเหมือนกันได้ในแง่ของบุคลิกภาพ เช่น มีนิสัยหรือลักษณะที่เหมือนกันได้ แต่การเหมือนกันในด้านอัตลักษณ์ของบุคคลนั้นจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อมีความรู้สึกร่วมกัน ในด้านการตระหนักรู้ (Awareness) บางอย่างเกี่ยวกับตัวตนของเรา หมายถึง การยอมรับความเป็นตัวตน ประกอบกับการแสดงตัวตน (Making Oneself) ให้เห็นว่ามีความเหมือนหรือแตกต่างอย่างไรกับกลุ่มหรือบุคคลอื่น

การที่เลือกนิยามความหมายของตนเองและแสดงตนเองต่อบุคคลหรือสังคมว่าเราเป็นใคร นั้น เป็นกระบวนการของการเลือกใช้ และแสดงออกซึ่งจะทำให้รู้ว่าเราเหมือนหรือแตกต่างจากคนอื่นหรือกลุ่มอื่นอย่างไรโดยผ่านระบบของการใช้สัญลักษณ์ (Symbol) ซึ่งเป็นสิ่งที่ประกอบกันทั้ง

ด้านอารมณ์ความรู้สึกภายในตัวเรา และกระบวนการของโลกภายนอกที่เราเกี่ยวข้อง เพราะมนุษย์เลือกใช้ความหมายหรือเปลี่ยนแปลงความหมายที่เกี่ยวกับตนเองทั้งในกระบวนการที่เขาสัมพันธ์กับโลก และในส่วนของตัวคนที่มันซ้อนทับกันอยู่ ดังนั้นจึงมีการจัดแบ่งประเภทของอัตลักษณ์เป็น ๒ ระดับ คือ ระดับอัตลักษณ์ส่วนบุคคล (Personal Identity) และระดับอัตลักษณ์ทางสังคม (Social Identity) เช่นการที่สังคมกำหนดบทบาทหน้าที่ และตำแหน่งทางสังคมให้กับเรา บทบาทความเป็นลูก ความเป็นเพื่อน หรือตำแหน่งในที่ทำงาน ระบบคุณค่าที่ติดตัวเรามาตั้งแต่เกิด ทำให้เราเรียนรู้และเลือกที่จะนิยามตนเองให้เหมาะสมในสังคม และมีการเลื่อนไหลปรับเปลี่ยนไปตามบริบท เช่นเมื่ออยู่ในครอบครัวก็จะมีบทบาทเป็นลูก เป็นพี่น้อง บางครั้งบทบาท และตำแหน่งอาจซ้อนทับกัน เช่นเราเป็นนักศึกษาในขณะที่เป็นสมาชิกของกลุ่มเพื่อนในชั้นเรียน เป็นต้น สัญลักษณ์ที่เราเลือกหยิบมาใช้ในการนิยามตนเองทั้งต่อสังคม และต่อตัวเองนั้นเกิดขึ้นได้โดยผ่านระบบการสร้างภาพแทนความจริง (Representation) เพราะ การแสดงออกซึ่งความสัมพันธ์ต่างๆ จะกระทำโดยผ่านระบบสัญลักษณ์ที่หลากหลายรูปแบบ เช่นบุคคลเลือกแต่งกายเพื่อแสดงความเป็นสมาชิกของสถาบัน หรือแต่ละสถานศึกษามีการเลือกใช้สี สัญลักษณ์หรือเครื่องแบบที่แตกต่างกันออกไป ก็เพื่อแสดงความเป็นตัวตนให้กับบุคคลรับรู้ แต่อย่างไรก็ตามการที่เรามองตัวเรา และพยายามเลือกนิยามความหมายเพื่อแสดงความเป็นตัวตนของแต่ละบุคคล กับสิ่งที่คนอื่นมองเห็นในตัวเราว่าอย่างไร นั้นมันอาจไม่สอดคล้องกันเสมอไป

อัตลักษณ์จะเกิดขึ้นจากการปฏิสังสรรค์ทั้งระหว่างบุคคลในสังคม และภายในตัวเอง ในแต่ละบุคคลอาจมีอัตลักษณ์ที่หลากหลาย แต่จะมีการเลือกเอาเพียงอัตลักษณ์ใดอัตลักษณ์หนึ่งที่ยอมรับ นำมาใช้ภายใต้เงื่อนไขของบริบทในช่วงเวลา และพื้นที่ และอัตลักษณ์นี้อาจถูกกำหนดได้ทั้งจากบุคคลเป็นผู้กำหนดตนเองหรือถูกกำหนดตำแหน่งแห่งที่ของบุคคลโดยสังคมก็ได้ การกำหนดอัตลักษณ์นี้เกิดขึ้นบนกระบวนการคิดเกี่ยวกับระบบของความแตกต่าง ระบบของความหลากหลาย และการตั้งคำถามว่าอัตลักษณ์ที่จะสร้างขึ้นนั้นมีความเชื่อมโยงกับสังคมอย่างไร

ดังนั้นอัตลักษณ์กับสังคมจึงเป็นเรื่องที่แยกกันไม่ออก เนื่องจากการนิยามความเป็นตัวตนของอัตลักษณ์นั้นต้องมีการอ้างอิงกับสังคม แม้จะเป็นในระดับตัวบุคคลก็ยังคงมีการนิยามตนเองว่ามีตำแหน่งแห่งที่ หรือมีบทบาทอย่างไรในสังคมที่บุคคลอาศัยอยู่

โดยอัตลักษณ์ถูกสร้าง และก่อตัวขึ้นมา โดยผ่านการปฏิสังสรรค์ระหว่างบุคคล ในบุคคลหนึ่งๆ ก็จะมีอัตลักษณ์ที่หลากหลาย และเมื่อบุคคลยอมรับในอัตลักษณ์ใดอัตลักษณ์หนึ่งในขณะเวลานั้นมันมีกระบวนการที่แตกต่างกันในการแทนที่ ในขณะที่บุคคลทำการกำหนดตำแหน่งของตนเอง และถูกกำหนดตำแหน่งในทางสังคม กระบวนการที่เกิดขึ้นนี้ได้ คำนึงถึงจุดเน้นที่ความแตกต่าง และความหลากหลายในการสร้างอัตลักษณ์ที่เท่าเทียมกับการตั้งคำถามว่าอัตลักษณ์

ทั้งหลายนี้ได้เชื่อมโยงกับสังคมได้อย่างไร การมุ่งเป้าหมายไปที่ความสำคัญต่อมุมมองทางสังคมของอัตลักษณ์จะนำเราไปสำรวจโครงสร้างต่างๆ โดยผ่านชีวิตของเราที่ถูกจัดการอัตลักษณ์ต่างๆ ของเราที่ถูกจัดเก็บไว้เข้าที่ด้วยโครงสร้างต่างๆ ทางสังคม และเราก็มีส่วนร่วมในการก่อตัวขึ้นของอัตลักษณ์ในตัวเราเองด้วยเช่นกัน (Kath ๒๐๐๐ ; อ้างใน พิศิษฐ์, ๒๕๔๕ : ๕-๖)

การเปลี่ยนแปลงความหมายของอัตลักษณ์ ที่ปรากฏขึ้นมามีความสัมพันธ์อย่างมากกับการทำความเข้าใจในการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมในปัจจุบัน ในบริบทของโลกาภิวัตน์ มิติเวลาที่เร่งเร็วขึ้น และมีพื้นที่ที่ดูหุดแคบเข้ามาเพราะการปฏิวัติเทคโนโลยีการสื่อสารทำให้ การเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมเป็นไปอย่างหลากหลาย และซับซ้อน และรวดเร็ว การเปลี่ยนแปลงประสบการณ์เกี่ยวกับเวลา พื้นที่ และแบบแผนการให้คุณค่า การใช้ชีวิตประจำวันมีผลอย่างยิ่งต่อความรู้สึกที่เรามีเกี่ยวกับตนเอง สิ่งที่เคยเป็นมาตรฐานของระบบคุณค่า และการนิยามอัตลักษณ์ ไม่ว่าจะเป็คุณค่าทางศาสนา ค่านิยมเรื่องเพศ คุณค่าประเพณีวัฒนธรรมเก่าๆ หรือค่านิยมของกลุ่มชาติพันธุ์ ล้วนแล้วกระทบกระทั่งในรูปแบบต่างๆ จากพลังของโลกาภิวัตน์ การปรับเปลี่ยนนี้แสดงออกได้หลายลักษณะ ทั้งในระดับจุลภาคในแง่แบบแผนชีวิตประจำวันของปัจเจกชน ในแง่การมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น จนถึงระดับที่กลายเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม เราจะเห็นได้จากขบวนการทางศาสนา ชาติพันธุ์ และวัฒนธรรมใหม่ที่เกิดขึ้นมาราวกับดอกเห็ดในประเทศต่างๆ โดยมันเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่ทำให้ต้องมีการทบทวนคำว่า "วัฒนธรรม" หรือ "ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม" กันใหม่ ขบวนการเหล่านี้ต้องการเสนอความหมาย และทิศทางใหม่ในเชิงสังคม วัฒนธรรม กระบวนการสร้างตัวตน และอัตลักษณ์ของกลุ่มเกิดจากการผสมผสานองค์ประกอบทางวัฒนธรรมที่ซับซ้อน

๒.๕.๒ ข้อมูลทางวัฒนธรรมที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชนบ้านท้องลับแล

๒.๕.๒.๑ ความเชื่อของชุมชนบ้านท้องลับแล

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามในส่วนของความเชื่อของคนไท-ยวนชุมชนบ้านท้องลับแล ได้พบความเชื่อของคนในชุมชน จำแนกได้ ดังนี้

๒.๕.๒.๑.๑ ความเชื่อเกี่ยวกับผี

ความเชื่อเกี่ยวกับผีของคนไท-ยวนลับแลนั้นมีมาอย่างช้านานโดยส่วนใหญ่เป็นลักษณะของการเล่าแบบปากต่อปาก ในบางกรณีก็เป็นลักษณะของการทำพิธีกรรมต่างๆ เพื่อเลี้ยงส่งให้กับผีที่ชาวบ้านให้การนับถือหรือเกรงกลัวว่าจะมาทำร้าย ซึ่งผีในชุมชนบ้านท้องลับแลสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภท คือ ผีให้คุณ และผีให้โทษ

๑) ผีให้คุณ คือ ผีที่อำนวยความสะดวก ปกป้องคุ้มครอง ดูแลรักษา คนในชุมชน ตลอดจนอาคารบ้านเรือน ้วดวาอาราม หรือสถานที่ต่างๆ ซึ่งชาวบ้านจะให้ยาทำว (ร่างทรง)

ติดต่อสื่อสารกับผีเหล่านี้เพื่อสอบถามความเป็นอยู่ของบ้านเมือง คนหาย รักษาอาการเจ็บป่วย มีรายละเอียดดังนี้

๑.๑ เจ้าฟ้าอำมกุมาร คือ ดวงวิญญาณของกษัตริย์ผู้ครองเมืองลับแล พระองค์แรก โดยมีหน้าที่ให้ความดูแล คຸ້ມครอง ปกป้องรักษาบ้านเมืองให้มีความร่มเย็นเป็นสุข ผ่นฟ้าตกต้องตามฤดูกาล

๑.๒ เจ้าพญาแก้วกຸ້ມ (เจ้าพญาแก้ววงเมือง) คือ ดวงวิญญาณน้องของเจ้าฟ้าอำมกุมาร มีศักดิ์เป็นน้องต่างมารดาของเจ้าฟ้าอำมกุมาร มีหน้าที่รักษาอาการเจ็บไข้คนในชุมชน

๑.๓ เจ้าปู่ต่าง คือ ดวงวิญญาณคนรับใช้ ของเจ้าฟ้าอำมกุมารและเจ้าพญาแก้วกຸ້ມ มีหน้าที่คอยรับใช้งานตามที่เจ้านายทั้งสองสั่ง หรืองานเล็กๆน้อยๆ ที่ชาวบ้านขอความช่วยเหลือ เช่น ชาวบ้านเวลาเดินทางไปไหนมาไหน ไกลๆ ก็มักจะเรียกหรือเชิญให้เจ้าปู่ต่างเดินทางไปด้วยเพื่อการอารักขาคຸ້ມครองในระหว่างการเดินทาง หรือการที่ชาวบ้านต้องบ้ายหมากบ้ายพลู (ใช้หมากและพลูทาด้วยปูนขาวสำหรับการกินหมาก) แล้วมัดด้วยด้ายมงคล แล้วนำไปแขวนไว้ยังเหนือประตูหรือหน้าต่างบ้าน เพื่อติดสินบนให้เจ้าปู่ต่างช่วยหาของให้พบ หรือช่วยให้ไม่ต้องถูกเกณฑ์ทหาร เป็นต้น

๑.๔ ผีพ่อขามแม่ข่า (ผีปู่ผีย่า) คือ ผีบรรพบุรุษ ที่เลือนหายไปสาขสกุลนั้นๆ ต้องให้ความเคารพยำเกรง จะสิงประจำอยู่ในหิ้งผีประจำบ้านต้นสายสกุล หากลูกหลานบ้านใดจัดงานพิธีสำคัญ เช่น บวชพระ แต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ ก็จะต้องบ้ายหมากบ้ายพลู (ใช้หมากและพลูทาด้วยปูนขาวสำหรับการกินหมาก) มาขึ้นโยง (บอกกล่าว) หรือไม่ก็ต้องเอาผ้าไตรจีวรที่ใช้สำหรับการบวชพระมาขึ้นโยงเพื่อแบ่งส่วนบุญส่วนกุศลให้ เพราะถ้าไม่ทำจะเกิดเหตุเภทภัยแก่ลูกหลานได้ เนื่องจากผีพ่อขามแม่ข่าไม่พอใจ แต่ถ้าทำแล้วก็จะเจอแต่ความสุขสวัสดิ์ งานที่ทำสำเร็จลุล่วง

๑.๕ ผีที่ใหญ่ คือ ผีต้นตระกูล จะสิงอยู่ตามคຸ້ມบ้าน กองบ้าน (ซอย) สวานห่าง (สวานปากกลางบ้าน) หรือในวัดกลางบ้านก็มี ตามแต่ย้าท้าว (ร่างทรง) จะบอกว่าต้นผีอยู่ ณ ที่ใด โดยผีที่ใหญ่จะให้คุณเกี่ยวกับการดูแลเด็กที่จะเกิดมาใหม่ในสายตระกูลให้มีสุขภาพร่างกายที่สมบูรณ์แข็งแรง ซึ่งพ่อแม่ของเด็กทารกที่เกิดใหม่นั้นจะต้องจัดหาของเลี้ยงผีตามที่ร่างทรงบอก หากลูกที่เกิดใหม่เป็นชายจะต้องจัดขันหมากผีเลี้ยงส่งให้กับผีที่ใหญ่ตามจำนวนที่ผีต้องการ แต่หากลูกเป็นหญิงก็ต้องเสียบหัวหมูต้มหรือ หมูเป็นทั้งตัวซึ่งจะต้องทำการเชือดกับที่ตามแต่ความแรงของผีต้นตระกูลนั้นๆ

๒) ผีให้โทษ คือ ผีหรือวิญญาณที่เร่ร่อน ไม่มีผู้ให้การดูแลหรือเลี้ยงส่ง ซึ่ง จะคอยทำร้ายหรือหลอกหลอนชาวบ้านในชุมชน ให้ได้รับความเจ็บไข้ ไม่สบาย หรือทำมาค้าขาย กิจการงานต่างๆ ไม่เจริญ แบ่งได้ ดังนี้

๒.๑ ผีกละ คือ ดวงวิญญาณที่หิวโหย อาจเกิดจากคนเลี้ยงไม่ดี หรือญาติพี่น้องไม่ใส่ใจดูแล จนต้องหิวโหย ออกมาเข้าถึงร่างคนเพื่อกินครววิน (อวัยวะภายใน) เมื่อกินอิ่มก็จะออกจากร่างเพื่อออกไปเสาะหาร่างอื่นอยู่หรือกินต่อไป ชาวบ้านเล่าว่า หากผีกละเข้าถึงร่างของหญิงสาว จะทำให้หญิงผู้นั้นง่วงแค้นแค้นแดงระเรื่อ ยิ่งคิดยิ่งงามกว่าผู้ใดในหมู่บ้าน หากเราใช้หางใบตองกล้วยหก (กล้วยป่า) ตายพรายนั่งทับแล้วก็นักดูหญิงคนนั้นก็จะเห็นอิวอก (ค้าง) มาเกาะบนบ่าของหญิงสาวผู้นั้น และคอยแลบลิ้นเลียแค้นให้แดงระเรื่ออยู่ตลอดเวลา ซึ่งจะติดต่อเชื้อผีโดยการรับส่งสมบัติจากเก้าผี (ต้นผี) เช่น ผ้าชิ้น เงินทอง เป็นต้น

๒.๒ ผีโพง คือ ผีหรือดวงวิญญาณที่หิวโหยแต่จะชอบกินของสดของนำของสกปรก ของหมื่นควาต่างๆ เช่น ผีโพงจะชอบกบเขียดเป็นๆ โดยจะทำการดูดเมือกควาของกบเขียดจนหมดแล้วทิ้งซากไว้เกลื่อนตามคันนา เล่ากันว่าเมือกของผีโพงจะสว่างคั่งถูกไฟเพื่อใช้ในการส่องหากิน หากเราไปเจอผีโพงที่เป็นหญิง มันจะมอบแก้วแหวนเงินทองให้เพื่อเป็นค่าจ้างรางวัล เพราะจะได้ไม่ต้องไปบอกใครให้รู้ แต่พอรุ่งเช้าแก้วแหวนเงินทองเหล่านั้นก็จะกลายเป็นดอกหญ้า ก้อนขี้ไก่ หรือของเน่าเสียอื่นๆ แต่หากเราเจอผีโพงที่เป็นชายมันจะเอามีดดาบเข้าไล่ฟันผู้ที่พบเห็น

๒.๓ ผียักษ์ คือ ดวงวิญญาณของผีที่คู่ร้าย มีร่างกายใหญ่โต ชอบกินของสดของควา มักอาศัยสิงอยู่ตามลำเหมือง ร่องน้ำลึก ป่าท้ายหมู่บ้าน ชอบลักซ่อนเด็กๆ

๒.๔ ผีเงือก คือ ผีประจำแม่น้ำ หนอง บึง มีรูปร่างเหมือนนางเงือกในวรรณคดีแต่ตัวจะเล็กกว่ามาก และมีเขี้ยวโง้งยาว ชอบจับเด็กที่เล่นน้ำลึกๆ ไปกิน มีเรื่องเล่าที่ชาวบ้านเล่าสืบต่อกันในเรื่องของผีเงือกที่เกี่ยวข้องกับซินลับแลง ว่า มีอยู่วันหนึ่ง มีหญิงสาวลึกลับรูปร่างอัปลักษณ์ คนหนึ่งได้เข้ามาในหมู่บ้านเพื่อมาขอขมิ้นปืม (อุปกรณ์ในการทอผ้า) ชาวบ้านเพื่อไปทอผ้า แต่ไม่มีใครยอมให้นางขมิ้น จนเหลือแต่เพียงย่าแต่แม่ฮ้าง (แม่ม่ายที่เกิดจากสามีหนีละ) ที่เกิดความเอ็นดู และความสงสาร จึงให้หญิงคนนั้นขมิ้นปืมไป พอครบกำหนดวันที่ตกลงคืนปืมกัน หญิงลึกลับคนนั้นก็ได้อาพืมมาคืนให้พร้อมกับก้อนคำ (ทองคำ) ย่าแต่แม่ฮ้างเห็นทองคำก็ไม่นึกอยากได้จึงรีบนำทองคำไปคืน โดยรีบเดินตามนางไปก็พบว่านางเดินลงหายไปใต้ม่าน้ำเรียกเท่าไรก็ไม่ขึ้นมา เมื่อกลับไปดูพืม ก็พบเศษผ้าที่เหลือติดพืมมาก็รู้สึกชอบจึงลองนำมาเป็นแบบเพื่อทอใช้สืบต่อกันมา จึงเป็นที่มาของคำว่า ซินลับแลงแซง (แบบ) ผีเงือก (ซินชนิดหนึ่งในจำนวนซินทั้ง ๘ ชนิดของไทย-ชนลับแลง)

๒.๕ ผีโป่ง ผีจำ คือ ผีหรือดวงวิญญาณที่สิงอยู่ตามป่าหรือที่มีลักษณะเป็นดินโป่ง ดินพรุ มีน้ำขุ่นน้ำขี้มตลอดทั้งปี ชาวบ้านเชื่อว่า หากไม่ไล่ผีโป่งผีจำไปแล้วจะไม่สามารถทำไร่ทำสวนได้ผลดี เพราะผี จะมารังควาน ทำให้อยู่ไม่เป็นสุข โดยการขับไล่ผีโป่งผีจำนี้ ชาวบ้านจะใช้ ข้าวพันก้อน ดอกไม้พันดวง ซึ่งได้จากการนำข้าวเหนียวปั้นเป็นก้อนเล็กๆ และฉีกกลีบ

ดอกไม้ให้เป็นฝอยๆ เช่น ดอกบานไม่รู้โรย หรือดอกดาวเรือง สมมุติให้มีจำนวน หนึ่งพันก้อน หนึ่งพันดอก แล้วนำไปกล่าวคำถวายให้กับพระประธานในวิหารในช่วงการตั้งกัณฑ์เทศน์มหาชาติ แล้วรอนจนจบ ก็ไปลาข้าวจากพระประธาน จึงนำไปฝังในที่ดินที่มีผีโป่ง ผีจ่า ก็จะสามารถไล่ผีเหล่านี้ไปได้

๒.๖ ผีตายท่า ตายโง่ คือ ผีหรือวิญญาณของผู้ที่ล่วงลับไปแล้วแต่ไม่สามารถไปเกิดได้ ยังคงเร่ร่อนขอส่วนบุญตามถนนหนทางในชุมชน ซึ่งผีเหล่านี้ล้วนเกิดจากการตายแบบฉับพลัน คือหมายถึง ตายแบบไม่รู้ตัว จึงทำให้ดวงวิญญาณไม่ไปสู่สุคติ ฟ้าวนเวียนร้องขอส่วนบุญ หรือข้าวปลาอาหาร ซึ่งมักจะไปเข้าถึงหรือเข้าฝัน หรือผูกขวัญคนที่ถึงกรรมมีเคราะห์ ให้เจ็บไข้ได้ป่วย จนต้องเชิญยาท้าว (ร่างทรง) มาทำพิธีปัดรังควานเลี้ยงส่งผีโดยใช้กระทงส่งผี สันฐานรูปสามเหลี่ยมด้านเท่าทำมาจากกาก้วยภายในปั้นหุ่นคนจากดินเหนียว หนุนด้วยเศษผ้า พร้อมมีอาหารคือแกงส้ม แกงหวาน ซึ่งมาจากใบชะพลูหั่นฝอย ซอยพริก และหอมแดงคลุกเคล้าให้เข้ากัน สำหรับแกงส้มจะแตกต่างกับแกงหวานที่ แกงส้มจะต้องบีบน้ำมะกรูดใส่ลงไป ส่วนแกงหวานนั้นจะต้องใส่น้ำอ้อยลงไป นอกจากนี้ ยังต้องใส่ จิ้นแห้ง (เนื้อแห้ง) ปลาตาย (ปลาแห้ง) กกล้วย อ้อย พร้อมปั้นหุ่นดินเหนียวรูปหมูหมา กาไก่ ลงไปในกระทงด้วย แล้วจากนั้น ร่างทรงก็จะทำพิธีโดยการกล่าวคาถาพร้อมกับใช้ใบหนาดใบหนามกวาดวิญญาณของผีให้ออกจากร่างผู้ป่วย โดยเริ่มการกวาดจากศีรษะไปจนสุดปลายเท้าแล้วปิดลงในกระทง จากนั้นจะสั่งให้ญาติของผู้ป่วย นำไม้กวาดหัวนำกระทงนั้นไปทิ้งไว้ตามถนนที่เป็นแพร่ง

๒.๗ ผีนางไม้ คือ ผีหรือวิญญาณผู้หญิงที่สิงสถิตอยู่ตามต้นไม้ใหญ่ในป่า ซึ่งผีนางไม้จะชอบผู้ชายหนุ่มเพราะนี่คืออยากจะได้ไปเป็นสามี ก็มักจะนำเอาวิญญาณของชายหนุ่มที่เข้าไปในป่ากลับไปอยู่กับตน โดยชาวบ้านจะทำการปัดส่ง และใช้หุ่นปั้นจากข้าวเหนียวแลกกับชีวิตคนแทน จากนั้นก็จะใช้วิธีการเดียวกันกับการปัดส่งกระทงเลี้ยงผีดังที่กล่าวมาข้างต้น

๒.๘ แก้วเสด็จ คือ ดวงไฟขนาดเท่าลูกหมาก บ้างว่ามีขนาดเท่าผลส้มโอ หรือผลมะพร้าวก็มี บางดวงมีสีแดง บางดวงมีสีเขียว เชื่อกันว่าในทุกคืนวันดับ (วันแรม ๑๔ ค่ำ) แก้วเสด็จจะออกมาหากินหน่อเงินหน่อคำ(มนุษย์) ผู้ใดพบเห็นหรือมันลอบไปเวียนรอบบ้านใคร จะต้องมีคนตาย

๒.๕.๒.๑.๒ ความเชื่อเกี่ยวกับศาสนา

คนไทย-ชวณลับแลงมีความเชื่อที่เน้นพื้นและฝังลึกกับพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก กล่าวคือ คนในชุมชนนี้ จะใช้พุทธศาสนาในการสร้างความเชื่อ ศรัทธาให้กับกิจการงานต่างๆ ของตนเองหรือแม้กระทั่งการทำงาน การประกอบอาชีพก็จะใช้ พุทธศาสนาเข้ามาช่วย

สร้างขวัญ และกำลังใจ เนื่องจากเชื่อว่า พุทธศาสนาสืบเนื่องมาจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สามารถคุ้มครอง ปกป้องดูแล ตนเอง และครอบครัวได้ สามารถจำแนกได้ ดังนี้

๑) ชาวไท-ยวนลี้แลงเชื่อว่า การถวายกัณฑ์เทศน์มหาชาติ หรือการได้ฟังเทศน์มหาชาติครบทุกกัณฑ์จะ ได้อานิสงส์มาก จะ ได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นฟ้า และเกิดในแผ่นดินของพระศรีอาริยมตไตรด้วย

๒) การถวายพระพุทธรูป หนังสือธรรม การทอดผ้ากฐิน ผ้าป่า หรือการถวายทานข้าวของเครื่องใช้ เงินทองของมีค่าเพื่อบำรุงอุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนาแล้วนั้น ซึ่งก็จะได้อานิสงส์ไปเกิดบนสวรรค์ชั้นฟ้า และร่ำรวยมั่งมีเงินทอง

๓) การถวายข้าวพันก้อน ดอกไม้พันดวง ให้กับพระพุทธรูปประธานในวิหาร ช่วงการเทศน์มหาชาติ แล้วขอลาข้าวพระ เมื่อนำไปหว่านใส่ที่นา หรือที่สวนของตนเองจะสามารถขับไล่ผีได้ และจะช่วยให้ข้าวกล้าในนามีความสมบูรณ์อีกด้วย

๔) การนำข้าวตอก ดอกไม้ รูปเทียน ที่ได้จาก ชันแก้วทั้งสาม ในวันบุญตานก่องข้าว (สารท เดือน ๑๐) ไปปักคำรับขวัญท้องข้าวกล้าในนา เชื่อว่าจะทำให้ข้าวกล้าในนามีความสมบูรณ์ ไม่เสียหายจากโรค และแมลงรบกวน หรือถ้าหากเก็บไว้ในบ้านในเรือนก็จะทำให้บ้านเรือนมีแต่ความสุข ฟ้าไม่ไหม้ โจรผู้ร้ายไม่เข้ามาปล้นฆ่า

๕) การเก็บข้าวสาร ข้าวตอกดอกไม้ และเงินเหรียญ ที่ได้จากการหว่านในการสมมุติแทนฝนท่าแก้ว ที่พระสงฆ์ใช้หว่านประกอบการเทศน์มหาชาติ กัณฑ์สักกบรรพ, กัณฑ์สักกิติ และ กัณฑ์นครกัณฑ์ ไปบูชาจะทำให้บ้านเรือนมีแต่ความสุข ร่ำรวย มั่งคั่งทรัพย์สินเงินทอง

๒.๕.๒.๒ งานประเพณี/พิธีกรรม ของชุมชนบ้านท้องลี้แลง

ชาวไท-ยวนลี้แลง ยังคงรักษาและสืบทอดประเพณีและพิธีกรรมสำคัญของชุมชนไว้ได้เป็นอย่างดีโดยเฉพาะประเพณีหรือพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ ของชุมชน และพระพุทธศาสนา ซึ่งถือว่าเป็นอัตลักษณ์เฉพาะอย่างหนึ่งของชุมชนในแถบนี้ มีรายละเอียดดังนี้

๑) ประเพณีใส่บาตรกินหนาว มีขึ้นในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนยี่ (บางคนก็เรียกกันว่าฝิ่งหนาว/คิลหนาว) เป็นประเพณี การทำบุญใส่บาตร (ใช้คำว่า ใส่บาตร เนื่องจากคนไท-ยวนลี้แลงจะบริโภคน้ำเย็นมากกว่าน้ำอุ่น จึงต้องใช้คำว่า ใส่บาตร เวลานั้นน้ำเย็นไปดับความร้อน) เพื่ออุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้กับญาติผู้ล่วงลับ เนื่องจากถือว่าเป็นบุญदान (ถวาย) ข้าวใหม่ เพราะเพิ่งได้ข้าวของปีในการผลิตข้าวขึ้นยุ้งฉางมาใหม่ จึงต้องมีการนำข้าวใหม่นั้นมาทำบุญถวายให้กับพระสงฆ์ ทั้งนี้ชาวไท-ยวนลี้แลงจะนำข้าวใหม่นั้นมาทำเป็นข้าวหลาม แล้วนำไปใส่บาตรให้กับพระสงฆ์ ซึ่งถือว่าเป็นเอกลักษณ์อีกอย่างหนึ่งที่มีการนำข้าวหลามไปถวายในทุกครัวเรือน

๒) ประเพณีสงกรานต์ งานสงกรานต์หรืองานปีใหม่ของชาวไทย-ยวนลัับแลงนั้นจะมีพิธีกรรมที่น่าสนใจแตกต่างกันตามวันต่างๆ ดังนี้

๒.๑ วันที่ ๑๓ เมษายน เป็นวันสังขารล่อง ในช่วงเช้าตั้งแต่เช้ามีด ชาวบ้านจะตื่นมาทำความสะอาดบ้านเรือน บ้างก็ยิงปืนรับวันใหม่ พอช่วงบ่ายก็เตรียมดอกไม้ ข้าวสารข้าวเหนียวมาใส่บาตร และตักทรายเหลือจากน้ำคำ (ร่องน้ำลิก) น้ำเหมือง (คลองน้ำเล็กๆ) มาเพื่อทำการก่อพระเจดีย์ทรายที่วัด

๒.๒ วันที่ ๑๔ เมษายน เป็นวันเนา เป็นวันที่ชาวบ้านจะทำความสะอาดร่างกาย จะต้มน้ำอบน้ำหอม (มะกรูดเผาไฟผ่าเป็นชิ้น ต้มกับผักส้มป่อย ใบเล็บครุฑ ต้นแห่นาง) นำมาสระเกล้าคำหัว และในช่วงบ่ายก็จะทำบุญเหมือนกับวันสังขารล่อง

๒.๓ วันที่ ๑๕ เมษายน เป็นวันเนา ในช่วงสาย ชาวบ้านจะทำกระทงส่งเคราะห์บ้าน โดยนำกระทงบ้านของตนไปรวมกับกระทงของบ้านอื่นๆ แล้วจะมีพ่อหมอผู้ทำพิธีกล่าว ปิดเคราะห์บ้านเคราะห์เมือง จากนั้นก็จะให้ทุกคนนำกระทงส่งเคราะห์บ้านนั้น วางลงบนแพไม้ไผ่ แล้วทำการปิดไล่ สิ่งชั่วร้ายด้วย น้ำมันต์ และใบหนาดใบหนาม จากนั้นจะยิงปืนไล่สิ่งชั่วร้าย (ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นจุดประทัด) พร้อมกับให้คนหามแพไม้ไผ่นั้นไปวางทิ้งไว้ที่ปากทาง ๓ แพร่งหรือ ลำเหมือง แล้วในช่วงบ่ายก็จะทำบุญที่วัดเหมือนกับวันสังขารล่อง และวันเนา

๒.๔ วันที่ ๑๖ เมษายน เป็นวันพญาวัน ในช่วงเช้าจะมีพิธีการทำบุญใส่บาตร พอสาย ชาวบ้านจะนำน้ำอบน้ำหอม มาขอสูมาคารวะข้าวของเครื่องใช้ในบ้านทุกอย่าง รวมทั้งประตูหน้าต่าง บันไดบ้าน โดยใช้ด้ายขาวแดง และกรวยดอกไม้ธูปเทียน เพื่อขอสมานที่ได้ล่วงเกินไปในปีที่ผ่านมา จากนั้นจัดสำรับข้าวของ อัน ได้แก่ ผ้าไหมชิ้นใหม่ ขนม น้ำผึ้ง หรือของกินของใช้ต่างๆ รวมทั้งเงิน ข้าวตอกดอกไม้ บูหรี่ หมากเมียงพลู น้ำอบน้ำหอม จากนั้นจะพาลูกหลานเดินไปตามบ้านต่างๆ ในชุมชน เพื่อกราบขอสมาน และฝ้ายมัดมือรวมถึงขอพรจากพ่อขามแม่ขาม (ปู่ตายาย) ที่เคารพนับถือ จากนั้นในช่วงบ่ายก็จะนำน้ำอบน้ำหอม ไปสมานพระพุทธรูปในวัด ทั้งพระวิหาร พระอุโบสถ ศาลา สิ่งเฝ้าโบสถ์ ธรรมมาศเทศน์ หนังสือธรรม และจะทอดผ้าป่า รวมทั้งก่อพระเจดีย์ทราย จากนั้นจะเตรียมทำพิธีสงฆ์พระสงฆ์ในวัดทุกรูป โดยจะนำน้ำมาจากบ้านเรือนของตนเอง ในระหว่างที่ พระสงฆ์กำลังเจริญพระพุทธมนต์นั้นก็จะมีกรทำน้ำพุทธรมนต์ ซึ่งหลังจากที่ทำการสงฆ์พระสงฆ์เสร็จแล้วชาวบ้านก็จะพากันมาแย่งน้ำพุทธรมนต์นั้นกลับไปคนละเล็กคนละน้อย เพื่อนำไปเป็นเชื่อน้ำมันต์เพราะเมื่อออกจากเขตวัดแล้ว ชาวบ้านจะพากันไปตักน้ำจากน้ำบ่อ (บ่อน้ำ) จำนวน ๕ บ่อ เมื่อครบก็จะนำมาผสมกับเชื่อน้ำพุทธรมนต์เพื่อใช้ในการดื่มกิน หรืออาบ ประพรมบ้านเพื่อสร้างความเป็นสิริมงคลและป้องกันสิ่งชั่วร้ายด้วย

อนึ่ง การทำกระทงส่งเคราะห์บ้านนั้น จะแตกต่างกับกระทงส่งผี โดยมีรายละเอียดดังนี้

๑) กระทงส่งเคราะห์บ้านนั้น จะทำด้วยกาบกล้วยพับให้เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดโดยประมาณ มีความยาวด้านละ ๑ ฟุต ด้านในจะแบ่งออกเป็น ๕ ห้อง หรือช่อง โดยใช้กาบกล้วย มากั้นแบ่งภายในแต่ละห้องนั้น จะประกอบด้วย แกงส้ม แกงหวาน ข้าวเหนียว จิ้นแห้งปลาตาย กล้วยอ้อย และหุ่นปั้นด้วยดินเหนียว เป็นรูปคนให้ครบตามจำนวนคนในครอบครัว รวมทั้งสัตว์เลี้ยง เช่น หม่า แมว วัว ควาย เป็ด ไก่ เป็นต้น และจะปักธงรูปสามเหลี่ยม สีขาว และสีแดงสลับกัน ที่บริเวณขอบของกระทง จากนั้นจะทำสายโยงจากเชือกกาบกล้วย สำหรับใช้หิ้วเพื่อนำไปส่งเคราะห์บ้าน

๒) กระทงส่งผีนั้น จะแตกต่างกับกระทงส่งเคราะห์บ้านในส่วนของรูปร่างของกระทง คือ กระทงส่งผีนั้นจะใช้เป็นรูปสามเหลี่ยมด้านเท่าส่วนด้านในจะใส่ข้าวของอาหารต่างๆ และประดับธงเหมือนกับกระทงส่งเคราะห์บ้าน แต่จะใช้ในกรณีของการถูกผีเข้า ผีอำ หรือผีทำให้เจ็บป่วย โดยการบอกผ่านย่าต๋าว (ย่าท้าว หมายถึง คนทรง) ว่าผีนั่นๆ ต้องการสิ่งใด เช่น

๑.	หูหิ้น	หมายถึง	คน
๒.	จ้างน้อย	หมายถึง	เงิน
๓.	ไอ้เบ้อ	หมายถึง	หมูเป็น
๔.	ไก่	หมายถึง	ไก่เป็น
๕.	อีฮวก	หมายถึง	ลอดช่อง
๖.	หมูเหลา	หมายถึง	มะละกอ
๗.	ไก่หนุ่ม	หมายถึง	ไข่ไก่
๘.	ไอ้ว่อง	หมายถึง	ควาย/วัว
๙.	น้ำจ้อย	หมายถึง	เหล้า
๑๐.	มะกั้ง	หมายถึง	รถ/เกวียน
๑๑.	เข้ามุ้น	หมายถึง	เข้าพรรษา

โดยเมื่อญาติของผู้ป่วยทราบจากร่างทรงแล้วว่าผีนั่นๆ ต้องการสิ่งใดก็จะรีบจัดหาให้ บางรายอาจมีการให้คนที่พูดเก่งๆ ต่อรองกับผีเพื่อขอเปลี่ยนสิ่งของที่ต้องการหรือลดจำนวนลงก็มี

๓) ประเพณีแห่น้ำขึ้นโสม (โรง หรือ ศาลเจ้าอารักษ์กลางบ้าน) เป็นประเพณีที่ชาวไท-ยวนลับแลงยึดถือสืบทอดปฏิบัติจากรุ่นสู่รุ่นมาโดยตลอด มีขึ้นในวันขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๖ ซึ่งเป็นประเพณีที่คนในชุมชนจะหาบน้ำจากบ้านของตนไปทำพิธีบวงสรวงสรวงน้ำเจ้าฟ้าอำมกุมาร และเจ้า

พญาแก้วกุ่ม ซึ่งถือว่าเป็นอารักษ์บ้านอารักษ์เมือง เล่ากันว่าหากปีไหนกระทำการบวงสรวงไม่ดี ปีนั้นฝนฟ้าจะแล้ง ไม่ตกต้องตามฤดูกาล เกิดโรคระบาด ผู้คนล้มตาย โดยในอดีตการบวงสรวงจะใช้ควายปู้หนุ่มเขากิ (ควายรุ่นตัวผู้เขาสั้นไม่เกินใบหู) ในการเชือดเพื่อเซ่นสรวงเจ้า แต่ปัจจุบันได้เปลี่ยนเป็นหมูแทนเนื่องจากทางราชการบอกว่ามันเป็นภาพที่น่ากลัว ซึ่งในงานบวงสรวงนี้ก็จะมีการแสดงขอ การชกมวย เพื่อแสดงให้กับเจ้าฟ้าฮ่าม และเจ้าพญาแก้วกุ่มได้ดูด้วย นอกจากนี้ยังมีการลงยาข้าว (ลงร่างทรง) เพื่ออัญเชิญดวงวิญญาณของเจ้าทั้งสององค์มาเข้าร่วมเพื่อไต่ถามปัญหาบ้านเมือง เช่น เรื่องข้าวกล้าในนา น้ำห้วยในหนอง เรื่องโรคระบาด เรื่องผีปีศาจรบกวน เป็นต้น

๔) ประเพณีตานสลากสะลอม (ตานก้วยสลาก) จะมีในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ จะเป็นงานบุญที่ทำถวายเพื่อญาติพี่น้องผู้ล่วงลับและเพื่อสะสมบุญไว้ในภพหน้า ในงานนี้ชาวบ้านจะจับดอกจากไม้ไผ่เป็นเส้นบางๆ เพื่อสานเป็น สะลอม (ชะลอม) สำหรับใช้ใส่ข้าวของครัวตาน (ของถวาย) ได้แก่ ข้าวสารอาหารแห้ง พริก หอมกระเทียม ถั่ว งา มะเขือ กะปิ น้ำปลา ข้าวแต่น ขนมหิย ขนมหานบ (ขนมที่ทำมาจากแป้งข้าวเหนียวใส่ใส่มะพร้าวคั่วกับน้ำอ้อย และงาคั่ว) ข้าวต้มมัด ขนมหาล เป็นต้น) โดยนำสะลอมมาเท่ากับจำนวนวัดในตำบล พร้อมกันนี้ยังมีการถวายต้นก้างบุยา (ต้นบุชา) ซึ่งจะทำเป็นลักษณะต้นครัวตาน (ต้นสลากทางภาคเหนือ) แต่จะทำเป็นคล้ายๆ รูปจักรเรียงลดหลั่นลงมา ประมาณ ๕-๗ ชั้น แต่ละชั้นจะตกแต่งประดับด้วยข้าวเปลือกถักรัดเงินเหรียญ บุษรี เทียนขี้ผึ้ง ข้าวดอกดอกไม้ ธนบัตร โดยด้านบนสุดของก้างบุยาจะนิยมนำใบลานมาสานให้เป็นรูปหงส์ เพื่อให้คาบธนบัตรที่มีค่ามากที่สุดในด้านก้าง ซึ่งหลังจากทำพิธีกรรมทางศาสนาเสร็จแล้วจะมีการแยกสะลอม และต้นก้างบุยาออกตามจำนวนวัดในตำบล แล้วจับสลากของกองสะลอม และก้างบุยา จากนั้นศรัทธาในวัดนั้นๆ ก็จะมาขนต้นก้างบุยาและสะลอมกลับวัด นอกจากนี้ในช่วงวันก่อนการทำพิธีกรรมที่วัด จะเป็นช่วงของการเตรียมของและทำขนมสำหรับใส่ในสะลอม ซึ่งขนมที่ใช้ในงานตานสลากสะลอมนี้ ชาวไท-ยวนลับแลเรียกว่า “ขนมปลื้มญาติ” ซึ่งหมายถึง ขนมที่มีไว้เพื่อสืบสายตระกูลของคนในชุมชน กล่าวคือ หลังจากที่แต่ละบ้านทำขนมเสร็จก็จะมีการนำขนมเหล่านั้นห่อด้วยใบตองเป็นห่อขนาดใหญ่ จากนั้นจะนำไปแจกตามบ้านญาติในสายตระกูลของตนเวียนกันแบบนี้ไปเรื่อยๆ จนครบทุกบ้าน

๕) ประเพณีตานก้องข้าว (ก้องข้าว) จะจัดขึ้นในวันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ โดยเชื่อว่าญาติพี่น้องหรือผู้ที่ล่วงลับรวมถึงเจ้ากรรมนายเวรจะขึ้นมารับส่วนบุญส่วนกุศล ดังนั้นจึงต้องมีการทำบุญถวายข้าวของเครื่องใช้ อาหารการกินต่างๆ นานาชนิด เช่น ข้าวสาร เกลือ ปลา ร้า กะปิ น้ำปลา น้ำต้ม หมากพลู มะค่า เปลือกไม้สีเสียด พักเขี้ยว พักทอง มะพร้าว ลางสาด จิงข้าตะไคร้ใบมะกรูด พริกแห้ง พริกสด มะกรูดมะนาว ส้มโอ ส้มเกลี้ยง เมี่ยง บุษรี มะเขือ เป็นต้น ซึ่งเมื่อถึงเวลาการถวายก็จะมีการเทศนาธรรมอานิสงส์การตานก้องข้าว ๑ กัณฑ์ และมีการถวายขันแก้วทั้งสาม

คือในตอนต้น หลังจากที่ชาวบ้านมาถึงศาลาภายในวัดก็จะนำเอาข้าวของถวายนั้นกองกับพื้นศาลาแล้วไปกราบพระประธาน จากนั้นก็จะนำดอกไม้ธูปเทียน ข้าวตอกไปใส่ในขันแก้วทั้งสาม เมื่อมีการถวายขันแก้วทั้งสามเสร็จ ก็จะพากันเข้ามาแย่งชิงแก้วทั้งสาม เพราะเชื่อว่าหากนำไปเก็บรักษาไว้ในบ้านเรือนก็จะทำให้บ้านเรือนร่มเย็นเป็นสุข ขโมยโจรผู้ร้ายไม่กล้าเข้ามาในบ้าน หากนำไปปักดำรับขวัญข้าวกล้าในนาจะทำให้ข้าวกล้าในนานั้นอุดมสมบูรณ์ ไม่มีโรค และแมลงรบกวน

๖) ประเพณีการถวายกัณฑ์เทศน์มหาชาติ ของชาวไทย-ยวนลี้แล่นั้นจะมีช่วงลำดับขั้นตอน และเวลาที่ต่างกัน ดังนี้ คือ

๖.๑ วันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๑๑ จะเป็นช่วงของการถวายกัณฑ์ต่อ (เร็ว) หมายถึง กัณฑ์ที่จะทำการเทศนาแบบเร็วรวมกันทุกกัณฑ์ในเนื้อหาของมหาเวสสันดรชาดก และจะเป็นลักษณะของเจ้าภาพรวม

๖.๒ วันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๑ จะเป็นวันของการตั้งธรรมกัณฑ์ที่ ๑ ซึ่งในวันนี้จะมีการเทศนามาลัย ๓ ผูกขึ้น (ธรรมเทศนา ตำนานพระมาลัยโปรดสัตว์นรก) คือ มาลัยผูกต้น มาลัยผูกก้าง (กลาง) และมาลัยผูกปาย(ปลาย) โดยจะมีเจ้าภาพ กัณฑ์หรือมาลัยผูกละ ๑ เจ้าภาพ

๖.๓ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ จะขึ้นการเทศนาด้วยคาถาปັນ มี ๒ ผูก คือ คาถาผูกต้น และคาถาผูกปลาย และต่อด้วยกัณฑ์ปี (กัณฑ์เทศน์หลัก ที่เป็นเนื้อหาโดยละเอียดในแต่ละตอนของเวสสันดรชาดก) ทั้ง ๑๗ กัณฑ์ คือ ปารมี ทศพร หิมพานต์ ทานกัณฑ์ วันนประเวศ ชูชก จุลพลมหาพล อานิสงค์ กุมาร มัทรี สักบรรพ สักติ มหาราช ละกรกัณฑ์(นครกัณฑ์) ชาลิกิเสก พิมพาพิลาป โดยมีเจ้าภาพหลัก กัณฑ์ละ ๑ เจ้าภาพ

๖.๔ แรม ๒ ค่ำ เดือน ๑๑ เป็นช่วงของการเทศนาธรรมกัณฑ์ที่ ๒ ซึ่งในวันนี้จะมีการเทศนามาลัย ๓ ผูกแรม (ธรรมเทศนา ตำนานพระมาลัยโปรดสัตว์นรก) โดยจะมีเจ้าภาพ กัณฑ์หรือมาลัยผูกละ ๑ เจ้าภาพ

๖.๕ แรม ๓ ค่ำ เดือน ๑๑ ก็จะตั้งธรรมแบบเดียวกับช่วงของการตั้งธรรมกัณฑ์ที่ ๑ คือ จะขึ้นการเทศนาด้วยคาถาปັນ มี ๒ ผูก คือ คาถาผูกต้น และ คาถาผูกปลาย และต่อด้วยกัณฑ์ปี (กัณฑ์เทศน์หลัก ที่เป็นเนื้อหาโดยละเอียดในแต่ละตอนของเวสสันดรชาดก) ทั้ง ๑๗ กัณฑ์ คือ ปารมี ทศพร หิมพานต์ ทานกัณฑ์ วันนประเวศ ชูชก จุลพล มหาพล อานิสงค์ กุมาร มัทรี สักบรรพ สักติ มหาราช ละกรกัณฑ์(นครกัณฑ์) ชาลิกิเสก พิมพาพิลาป โดยมีเจ้าภาพหลัก กัณฑ์ละ ๑ เจ้าภาพ

อนึ่ง ในการแต่งดาเครื่องกัณฑ์เทศน์ของชาวไทย-ยวนลี้แล่นั้น โดยส่วนใหญ่จะมีการถวายข้าวของเครื่องใช้ชิ้นใหญ่ๆ ในกัณฑ์เทศด้วยนอกเหนือจากเงินธนบัตร หรือเงินเหรียญในข้าวเปลือกถัก เช่น ฟูกที่นอน ผ้าห่ม กะละมัง กระโถน เป็นต้น นอกจากนี้ ในกัณฑ์พิเศษ เช่น กุมาร หรือมัทรี ซึ่งถือว่าเป็นกัณฑ์ใหญ่ ก็จะมิกกล้วยทั้งเครือ หลากๆชนิด ทั้งกล้วยไข่ กล้วยหอม

กล้วยลือ่อง (น้ำว้า) อ้อยเป็นลำ พักเขียว แดงร้าน พักทอง เป็นต้น และในคืนของการตั้งธรรมก็จะมีการจุดโคมไว้บริเวณลานวัดเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาด้วย

ซึ่งสามารถสรุปเป็นปฏิทินวัฒนธรรมได้ ดังนี้

ตาราง ๒.๔ แสดงปฏิทินวัฒนธรรมของชุมชนบ้านท้อถั่ว

ประเพณี	เดือน	ช่วงเวลา/ขึ้น/แรม	หมายเหตุ
ประเพณีใส่บาตรกินหนาว (บางคนก็เรียก ฟิงหนาว/ศีลหนาว)	มกราคม	ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนยี่	
ประเพณีปีใหม่(สงกรานต์)	เมษายน	๑๓ เมษายน ๑๔ เมษายน ๑๕ เมษายน ๑๖ เมษายน	วันสังขารล่อง วันเนา วันเนา วันพญาวัน
ประเพณีแห่น้ำขึ้นโฮง(โรง)	พฤษภาคม	ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๖	
ประเพณีตานสลากสละอม (ตานก๋วยสลาก)	กรกฎาคม	ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐	
ประเพณีตานก๋วยข้าว	กันยายน	แรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐	
ประเพณีการถวาย กัณฑ์เทศน์มหาชาติ	ตุลาคม	ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ แรม ๒ ค่ำ เดือน ๑๑ แรม ๓ ค่ำ เดือน ๑๑	กัณฑ์ศอ ตั้งมาลัย ๓ ผูก กัณฑ์ปี ข้างขึ้น ตั้งมาลัย ๓ ผูก กัณฑ์ปี ข้างแรม

๒.๕.๒.๓ อาหารของชุมชนบ้านท้อถั่ว

อาหารของคนไท-ยวนลี้บแลงนั้น ส่วนใหญ่เป็นอาหารที่มีความคล้ายคลึงกับอาหารพื้นเมืองของภาคเหนือ แต่จะมีส่วนแตกต่างกันบ้างในรายละเอียดของเครื่องปรุงหรือกรรมวิธีในการปรุง แต่เป็นที่น่าสังเกตว่ามีอาหารอย่างหนึ่งที่ชาวไท-ยวนลี้บแลงไม่มีเหมือนกับทางภาคเหนือ คือ ไม่มีแกงฮังเล ซึ่งจากการสอบถามชาวบ้านก็อธิบายว่า “หมู่ม่านมาบถึง” หมายถึงพวกกองทัพของพม่ามาไม่ถึงบ้านเมืองแถบนี้ ดังนั้นจึงไม่มีแกงฮังเลเหมือนกับชาวเมืองเหนือ

โดยสามารถจำแนกประเภทของอาหารพื้นบ้านของคนไท-ยวนลี้บแลงตามกรรมวิธีในการปรุงได้ ดังนี้

๑) ลาบ มีทั้งลาบหมู ลาบควาย ลาบไก่ ลาบวัว ลาบฟาน(แก้ง) ลาบปลา ซึ่งถือว่าเป็นอาหารที่มีความสำคัญ จะนิยมลาบสัตว์ใหญ่ในงานมงคลต่างๆ เพื่อเลี้ยงต้อนรับแขกหรือที่มานในงาน

๒) ส้า อาหารประเภทนี้ส่วนใหญ่คนไทย-ยวนลับแลง จะนิยมทำส้าผักมากกว่าส้าเนื้อ เช่น ส้าผักกาดหน้อย(น้อย) ส้าโอบมะม่วง ส้าโอบมะขมพู(ขมพู) ส้ามะเจีย(มะเจือ) โดยจะต้องรสชาติออกเปรี้ยว เค็ม นำ

๓) อ่อม ส่วนใหญ่คนไทย-ยวน จะนิยมใช้แกงอ่อมประกอบอาหารจำพวกเนื้อสัตว์ใหญ่ หรือเนื้อสัตว์ที่มีความเหนียว เคี้ยวยาก เพราะต้องการให้เนื้อสัตว์นุ่ม เคี้ยวง่าย เช่น อ่อมไก่ อ่อมจิ้นควาย

๔) แกง อาหารประเภทแกงส่วนใหญ่ นอกเหนือจากแกงชนิดพิเศษอื่นๆ ที่กล่าวมาข้างต้น คนไทย-ยวนลับแลง ก็นิยมทำรับประทานเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้ผักพื้นบ้านมาเป็นวัตถุดิบหลักในการปรุง และจะไม่ค่อยนิยมใช้กะทิในการประกอบอาหารด้วย เช่น แกงหยวก แกงหัวปลี แกงสะแล แกงมะค้อนก้อม(มะรุม) แกงผักกาด แกงมะผัก(ผักเจียว) แกงแค แกงก้านตุน

๕) ฮ่วม อาหารประเภทนี้มีลักษณะคล้ายกับจ้อของทางภาคเหนือ แต่คนไทย-ยวนลับแลงจะไม่นิยมตั้งหม้อแกงบนเตานานจนผักเปื่อยเหมือนกับจ้อผักของทางภาคเหนือ และจะไม่ใส่น้ำตาลหรือน้ำอ้อย ไม่ใส่พริกทอด หรือกระเทียมเจียว แต่จะใช้เฉพาะมะขามสดเท่านั้น รสชาติจะเปรี้ยวนำ มีเค็ม และเผ็ดตาม โดยจะใช้ผักพื้นบ้านตามริมริ้วมาแกงฮ่วม เช่น ฮ่วมผักบั้ง(ผักปลัง) ฮ่วมผักกาดหน้อย ฮ่วมยอดแซ่ว ฮ่วมยอดมะเท่า(ชำมะเรียง)

๖) ยำ อาหารประเภทยำของชาวไทย-ยวนลับแลง นิยมใช้ประกอบได้ทั้งอาหารประเภทเนื้อ และผัก คือ จะมีน้ำขลุกขลิก โดยใช้เครื่องยำแบบเครื่องแกง เช่น ยำหนัง ยำปลาชุกย่าง ยำไก่ ยำเตา(สาหร่ายน้ำจืด) ยำมะหนูน(ขนุน) ยำหน่อไม้ไผ่ขิงแมงดา

๗) สะเล็ม เป็นอาหารที่ปรุงคล้ายกับ พร้า หรือยำ ของทางภาคกลาง แต่จะนิยมใส่ตระไคร้ซอยด้วย รสชาติออกเปรี้ยว เค็ม เผ็ด เช่น สะเล็มจิ้นย่าง สะเล็มแคบหมู

๘) แหนบ มีลักษณะคล้ายกับเอ็บของภาคเหนือ โดยจะใช้เนื้อสัตว์เล็กๆ น้อยๆ เช่น กุ้ง ปลาชิว มาทำ แหนบปลาชิว แหนบกุ้ง โดยจะผสมกับเครื่องแกงปรุงรสแล้วตักใส่ห่อใบตองนำไปปิ้งด้วยไฟอ่อนๆ

๙) ต้ม เป็นการประกอบอาหารด้วยวิธีนี้ ส่วนใหญ่ชาวไทย-ยวนลับแลงจะนิยมใช้สำหรับการประกอบอาหารประเภทที่ต้องใช้ระยะเวลาในการต้มนาน และมักจะเป็นการต้มเพื่อให้อาหารสุกรับประทานง่าย แต่น้ำที่ใช้ในการต้มก็จะใช้เป็นน้ำเปล่า เช่น ต้มหน่อไม้ ต้มผัก ต้มหัวหมู แต่ชาวบ้านมักออกเสียงสลับตำแหน่งของคำเป็น หน่อไม้ต้ม ผักต้ม และหัวหมูต้ม

๑๐) ลวก จะใช้ในการทำให้อาหารสุกด้วยความร้อนจากน้ำเดือดด้วยเวลาที่สั้น เช่น ผักลวก

๑๑) คั่ว เป็นวิธีการทำให้อาหารสุกใช้น้ำนิดหน่อย คล้ายการผัด แต่จะใส่น้ำมัน น้อยมาก เช่น คั่วมะเตล(มะละกอ) คั่วจิ้น(เนื้อ/หมู)

๑๒) ปิ้ง ชาวไท-ยวนลับล้าง นิยมใช้วิธีการปรุงอาหารแบบนี้กับอาหารประเภท เนื้อ เช่น ปลาปิ้ง หมูปิ้ง ไก่ปิ้ง จิ้น (เนื้อควาย/วัว) ปิ้ง โดยนิยมนำมาตากกับเกลือจากนั้นก็ใส่ในไม้ หนิบ หรือตะแกรงเหล็ก แล้วปิ้งบนเตาถ่าน

๑๓) เคี้ยว จะเป็นวิธีการประกอบอาหารอย่างหนึ่งของชาวไท-ยวนลับล้าง โดยจะ นำอาหารที่มีลักษณะเป็นน้ำมาทำการตั้งไฟอ่อนๆ แล้วค่อยๆ คน ไปเรื่อยๆ จนน้ำแห้งเหลือแต่ อาหารชนิดนั้นๆ ที่มีลักษณะเหนียว ชัน เช่น เคี้ยวน้ำปู เคี้ยวน้ำผัก

๑๔) นึ่ง เป็นวิธีการประกอบอาหารอย่างหนึ่งที่มีความนิยมเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการนึ่งผัก เนื่องจากผักที่นึ่งจะอ่อนนุ่มรับประทานง่าย นอกจากนั้นชาวไท-ยวนลับล้าง ยังนิยมใช้การประกอบอาหารวิธีนี้สำหรับการนึ่งใบเมี่ยง (ใบชา) ก่อนจะนำไปหมักในไหหมักเมี่ยง นอกจากนี้ยังได้นำการนึ่งไปประกอบอาหารประเภทขนมอีกด้วย เช่น ขนมเหน็บ ขนมเทียน ขนมตาล ข้าวต้มมัด ขนมมะแตง(แตงไทย) ขนมกล้วย เป็นต้น

๑๕) ข้าวแคบ เป็นอาหารชนิดหนึ่งที่ถือเป็นอาหารโบราณ ทำจากแป้งข้าวเจ้าหว่า (หมัก) จนเกือบเน่า คือ มีกลิ่นเหม็นเปรี้ยว และเนื้อของเมล็ดข้าวนั้นเปื่อยยุ่ย สามารถใช้มือทั้งสอง ข้างถูบคเนื้อแป้งจนละลายไปกับน้ำหมักข้าวได้ โดยจะทำการหว่าข้าวในเชิงที่รองด้วยใบมะละกอ ประมาณ ๓ - ๔ วัน แล้วนำมาละลายในน้ำสะอาด จากนั้นนำน้ำแป้งที่ได้ ไป “ขึ้นถุง” (ใส่ลงในถุง ผ้าทอมือ) เพื่อขบน้ำให้เหลือแต่ก้อนแป้ง โดยทิ้งให้ค้างคืนไว้ ๑ คืน จากนั้นนำก้อนแป้งที่ได้มาล้าง ด้วยน้ำสะอาดอีกหลายน้ำจนกว่าจะสะอาด แล้วนำกลับขึ้นถุงอีกทำซ้ำหลายๆ รอบจนได้ก้อนแป้งที่ สะอาดแล้วนำมาละลายน้ำสะอาด เดิมเกลือ งาดำคั่ว ละเลงน้ำแป้งลงบน “หม้อปอง” (ปากหม้อดินเผาเคลือบด้วยผ้าเนื้อหนา ตั้งบนกระทะน้ำเดือด) จนแป้งสุกก็ใช้ไม้พายแซะออกจากปากหม้อ จากนั้น นำไปตากบน “โพคา” (หล้าคาแห้งที่นำมามัดขึ้นรูปให้เป็นดั่งหล้าคา) แล้วจึงนำไปตากแดดให้ แห้ง หากไม่นำไปตากแดดก็ใช้ไม้พาย “ปั้น” (ม้วนหรือพัน) แผ่นแป้ง เพื่อรับประทานได้เลย เรียกว่า “ข้าวปั้น” ในสมัยก่อนข้าวแคบนั้นจะนิยมนำมาจี่ไฟให้พอง แล้วกินกับข้าวหรือนำมา “ปั้น ข้าวหนึ่ง” (ห่อข้าวเหนียวหนึ่ง) ในตอนเช้าหลังจากที่ยกข้าวหนึ่งร้อนๆลงจากไหข้าว (หวด ไม้หนึ่งเข้า) นำ ลงมาเทในถ้วยข้าว (ภาชนะสำหรับรองรับข้าวเพื่อระบายความร้อนของข้าวเหนียวหนึ่งก่อนจะนำลง ใส่กล่องข้าว) ชาวไท-ยวนลับล้างจะนำแผ่นข้าวแคบมาอังกับไอน้ำร้อนๆ จากข้าวหนึ่งใหม่ ก็จะทำให้ แผ่นข้าวแคบนั้นนุ่มลง ในภายหลังเริ่มได้รับความนิยมนำมารับประทานกับน้ำจิ้ม ที่ทำมาจาก

พริกป่น น้ำปลา และแคบหมูป่น รวมทั้งมีการผสมพริกป่นลงในเนื้อแป้ง ซึ่งเรียกว่า “ข้าวแคบพริก” และได้มีการพัฒนาประยุกต์เพิ่มเป็น “ข้าวปั้นผัก” (ข้าวปั้นผัก คือ แป้งข้าวแคบสุกห่อผักพื้นบ้านหลายๆ ชนิด เช่น ตำลึง ผักหวานบ้าน อบให้สุก) โดยอาจเติมไข่ หรือหมูสับ เพิ่มลงในข้าวปั้นผักได้ด้วย รับประทานกับซอสปรุงรส และน้ำจิ้มพริกป่นน้ำปลา ราดด้วยน้ำมันกระเทียมเจียว

๑๖) เส้นหมี่ป่น คือ การนำเอาเส้นหมี่ลวกน้ำเดือดให้นุ่มปรุงรสด้วยน้ำปลา น้ำตาล น้ำมะนาว พริกป่น พร้อมผสมกับผักสด และผักลวก เช่น ถั่วงอกลวก แดงกวาหั่นบาง ใบกุ่มขี้เหล็ก แล้วห่อด้วยแผ่นข้าวแคบม้วนเป็นแท่ง

๑๗) ลองช่อง ชาวไท-ยวนลี้แลง นิยมรับประทานลอดช่องเป็นขนมหวาน แต่มีส่วนที่เป็นเอกลักษณ์ คือ ลองช่องเค็ม คือจะนำลองช่องมาคลุก และยำด้วยพริกป่น ปลาป่น น้ำปลาน้ำมะนาว น้ำตาล ผสมด้วยถั่วงอกคอง และใบหอมน้อยกุลา (ผักชีฝรั่ง) หั่นฝอย

๑๘) ขนมเสียบ (เรือ) คือ ขนมที่ทำจากแป้งที่เหลือจากการทำลอดช่อง โดยนำแป้งที่เหลือนั้นมาตั้งไฟ และกวนจนสุกจากนั้นจะนำมาหยอดลงบนกาบกล้วยสะอาด พอเย็นก็จะจับตัวกันมีรสชาติจี๊ด จึงนิยมรับประทานกับน้ำอ้อย

๒.๕.๒.๔ การแสดงของชุมชนบ้านท้องลี้แลง

จากการสอบถาม และการสัมภาษณ์ตามแผนการดำเนินงานร่วมกับชุมชนเรื่องการแสดงของคนไท-ยวนลี้แลงจากผู้รู้ในชุมชนทำให้ทราบว่า การแสดงพื้นบ้านของชุมชนไท-ยวนลี้แลงนั้นได้หายสาบสูญไปหมดแล้ว โดยเหลือไว้แต่เพียงความทรงจำ และบุคคลที่อยู่ร่วมเหตุการณ์ไม่กี่คนที่ยังคงพอจดจำเรื่องราวได้บ้างซึ่งส่วนใหญ่ก็เป็นผู้สูงอายุ ปราชญ์ชุมชน นั่นคือการแสดงขอ (ปัจจุบันได้หายสาบสูญไปแล้ว) จาก www.bloggang.com/mainblog.php?id=sasis&month=๑๖-๐๕-๒๐๐๕&group=๑&gblog=๒๗ (ระบอบออนไลน์: ๑๐ ส.ค. ๒๕๕๒) เกี่ยวกับทำนองและระบำขอของลี้แลง ไว้ว่า “ระบำลี้แลง” (ทำนองการขับขอทำนองลี้แลง) ชื่อนี้คาดว่าจะเป็นทำนองที่น่าจะมาจากทางเมืองลี้แลง หรือ อำเภอลี้แลง จังหวัดอุดรดิถีในปัจจุบันโดยทำนองนี้จะคล้ายกับระบำคาดน่าน คือ ฉันทลักษณ์ขอจะเหมือนกัน แต่เสียงจะสูง และหวานกว่ากัน ซึ่งจะต้องใช้พลังเสียงมากกว่า ทำให้ระบำนี้มักจะใช้ขอต่อจากคาดน่าน เมื่อใกล้จะถึงคราวหยุดหรือจบเรื่องที่จะขอ

นอกจากนี้ นางป้าน เหล็กมุล ผู้อาวุโสในชุมชนยังอธิบายเพิ่มว่า นอกจากการขับขอแล้ว ยังมีการ “จ้อย” หรือ การจ้อย “การว่าเหล่าน” และยังมีทำนองหรือระบำ “เก็บเห็ด” ซึ่งจะเป็นระบำหรือทำนองที่ใช้ในการขับขอในเนื้อหาที่ตลกขบขัน โดยทำนองจะสั้น กระชับ และรวดเร็ว

รูป ๒.๒ แสดงการจับชอซึ่งเป็นการแสดงของคนไท-ยวน ที่อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์

<http://sor.cm๗๗.com/soro๖.htm> (ระบบออนไลน์: ๑๐ ส.ค. ๒๕๕๒) ได้เสนอรูปถ่ายของช่างชอเมืองลับแล และได้กล่าวว่า ภาพช่างชอเมืองลับแลนี้ ต้นฉบับเก็บรักษาอยู่ที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติทำวาสุกรีซึ่งเป็นสมบัติเดิมของ พณฯ แอมิลตัน คิง เอกอัครราชทูตของสหรัฐอเมริกาประจำสยาม อยู่ระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๔๑-๒๔๕๕ หรือระหว่างรัชกาลที่ ๕ ต่อถึงรัชกาลที่ ๖ สันนิษฐานว่าภาพถ่ายนี้เป็นฝีพระหัตถ์ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ในการเสด็จตรวจราชการเมืองลับแลครั้งใดครั้งหนึ่งระหว่างทรงเป็นเสนาบดีมหาดไทยในรัชกาลที่ ๕ เป็นที่น่าศึกษาว่าชาวเมืองเชียงแสนที่อพยพมาอยู่ลับแลนั้น ได้นำเอาการจับชอ และภูมิปัญญาดั้งเดิมมาด้วย และยังคงมีการจับชอกันอยู่ในยุคนั้น ปัจจุบันชอเมืองลับแลได้หายสาบสูญไปแล้ว ยังคงเหลือเพียงแต่วัฒนธรรมการพูด และการทอผ้าเท่านั้น

รูป ๒.๓ แสดงการสัมภาษณ์นางคำ สุกหา ผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการจับชอและการฟ้อนดอกเงิงชอ

จากคำสัมภาษณ์ของนางคำ สุกคำ อายุ ๘๔ ปี ผู้ที่อยู่ร่วมเหตุการณ์ที่เหลือเพียงคนสุดท้าย ซึ่งในขณะนั้นมีอายุเพียง ๑๑ ปี มีหน้าที่หาบคร้วตามคณะช่างซอคณะสุดท้ายของชุมชน โดยมีหัวหน้าช่างซอคือ นางปา จันกล้า (ย่าของผู้วิจัย ปัจจุบันเสียชีวิตไปแล้ว) จะรับจ้างซอแสดงตามงานมงคลสำคัญต่างๆ ทั้งในหมู่บ้าน ตำบล และทั่วทั้งอำเภอลับแล ในสมัยนั้น ได้กล่าวว่า นอกจากการร้องซอโต้ตอบระหว่างชาย หญิงแล้วนั้น ในช่วงการพักของการซอ จะมีการบรรเลงเพลงปี่จุม (เครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการซอ) ช่างซอจะฟ้อนประกอบทำนองช่วงพักซอ ซึ่งเรียกว่า “ฟ้อนดอกเจิงซอ” โดยจะนำดอกไม้ที่ได้จากการตั้งขันไหว้ครู หรือจากคนคุมอบให้อาจจะใช้ดอกกะล่อม(บานไม่รู้โรย) ดอกคำใต้(ดอกดาวเรือง) ดอกหางนกยูง ใบเงินใบคำ(ใบโกศล) หรือใบเล็บครุฑ ก็ได้ มาเหน็บไว้ในมีระหว่างนิ้วชี้ และนิ้วนางของมือทั้งสองข้าง จากนั้นจะทำการฟ้อนตามทำนองเพลงปี่จุม มีท่าทั้งหมด ๑๒ ท่าด้วยกัน คือ ผากิ่งแก้ว แก้วตำหัน ฟันเส้นฝ้าย สายดอกสร้อย ฮ้อยดอกจี ศรีบัวบาน จันเก็บถ้อย ถอยตางเดิน เห็นตางไป ไหว้หางยุง สูงออกฟ้า ผาทะนาจูงจ้อย

รูป ๒.๔ แสดงการสาธิตการฟ้อนดอกเจิงซอของนางคำ สุกคำ ผู้ให้ข้อมูล

ซึ่งนางคำ ผู้ให้ข้อมูล กล่าวเพิ่มเติมว่า

...ฟ้อนดอกเจิงซอ เป็นการฟ้อนประกอบการซอ ปัจจุบันหาใครฟ้อนแบบนี้ไม่มีแล้ว ย่าเองก็จำแทบจะไม่ได้ที่พอจะจำได้ก็มีเท่านั้น นอกนั้นคนรุ่นก่อนเขาไม่ค่อยบอกไม่ค่อยสอน ไม่อธิบายแบบเดียวกันนี้ เราอยากรู้อยากได้ต้องจำเองดูเอง คังนั้นย่าก็จำมาได้ไม่หมด แล้วจะให้ย่าลุกมาฟ้อนให้ดูแข็งขามันก็ไม่ไหวแล้ว เพราะเขาต้องนั่งชันเข่าหมุนเวียนไปมา หมู่มึงก็มาหัดมาต่อจากย่าเอาเถอะถ้าอยากอนุรักษไว้ ย่าเองก็ไม่อยากให้มันหายไป เพราะเสียดาย และก็หวังอยากจะให้ลูกหลานได้สืบต่อ...

๒.๕.๒.๕ การแต่งกายของชุมชนบ้านห้องลับแล

ชาวไทย-ชนวนลับแลมีการแต่งกายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความงดงาม และความร่ำรวยทางวัฒนธรรมอันทรงคุณค่า ตลอดจนภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นในงานหัตถกรรมด้านสิ่งทอที่มีความสวยงาม และความหลากหลายในด้านของการใช้งานด้วย จากภาพที่เป็นหลักฐานในการแสดงการแต่งกายของช่างซ่อมเมืองลับแล และกลุ่มชาวบ้านที่อยู่ในสมัยเมื่อร้อยกว่าปีนั้นได้เป็นอย่างดีว่า คนไทย-ชนวนลับแลนั้นได้มีการแต่งกายตามวัฒนธรรมของไทย-ชนวนตั้งแต่เมื่อครั้งอยู่ในอาณาจักรล้านนาสืบมา โดยสรุปการแต่งกายของคนไทย-ชนวนลับแลได้ ดังนี้

เสื้อผ้าของคนไทย-ชนวนลับแลในสมัยโบราณนั้นชาวบ้านในชุมชนได้อธิบายว่าจะมีลักษณะเด่น และเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน คือ

ผู้หญิงชาวไทย-ชนวนลับแลจะไม่นิยมสวมเสื้อนุ่ง แต่จะใช้ผ้ามัดนมหรืออกแทน ยกเว้นว่าต้องไปงานพิเศษหรืองานสำคัญ ก็จะใส่เสื้อ “สี่” ลักษณะคล้ายเสื้อแขนกระบอกในปัจจุบันแต่มีสามตะเข็บ ชาวบ้านเรียกว่า “เสื้อสามตุ๊ก” คือ ตะเข็บด้านซ้าย ขวา ยาวจากสุดปลายแขนเสื้อเรื่อยมาจนถึงสุดชายเสื้อด้านล่าง และด้านหลัง ตั้งแต่คอเสื้อเรื่อยมาจนถึงชายเสื้อด้านล่าง ทอด้วยด้ายสีสี่ (สีเขียวเหลืองดำ) ทิดกระดุมเงิน โดยรอบแนวสาบเสื้อจนมาถึงชายเสื้อด้านหน้าซึ่งถ้าใครมีฐานะดีก็จะทิดกระดุมมาก นอกจากจะใช้เสื้อสี่แล้วบางคนอาจใช้เสื้อสีดำหรือสีครามก็ได้ดังที่ www.nn.nstda.or.th/king/image/tour/P314.jpg (ระบบออนไลน์ : ๒๗ กันยายน ๒๕๕๒) เสนอรูปผู้หญิงชาวลับแล ดังรูป ๒.๕ แสดงรูปผู้หญิงชาวไทย-ชนวนลับแลรวมกันไปรับเสด็จสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เมื่อคราวพระองค์เสด็จประพาสเมืองลับแล เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๕

รูป ๒.๕ แสดงการแต่งกายการใส่เสื้อสี่ของชาวไทย-ชนวนลับแล

รูป ๒.๖ แสดงการแต่งกายโดยมีการห่มผ้าส่ว้น(สไบ)ของชาวไท-ยวนลัับแลง

นอกจากผ้าที่ใช้ในการมัดดอกหรือนมแล้ว หญิงชาวไท-ยวนลัับแลงยังมีผ้าส่ว้น (ผ้าสไบ) ห่มทับอีกชั้นหนึ่งซึ่งสามารถห่มทับได้ทั้งบนเสื้อตัว และผ้ามัดดอกทั่วไป โดยจะมีการใช้สีที่แตกต่างกันเพื่อบ่งบอกสถานภาพทางสังคมอีกด้วย กล่าวคือ หญิงที่แต่งงานแล้วจะใช้ผ้าส่ว้นสีดำเท่านั้นในการห่ม ส่วนหญิงที่ยังไม่ได้แต่งงานนั้นให้ใช้ผ้าส่ว้นสีขาวห่ม และหากอากาศเย็นก็จะใช้ผ้าห่มหัวเก็บ (เป็นผ้าห่มทอมือผืนไม่ใหญ่มาก ด้านใดด้านหนึ่งจะมีการเก็บปลายผ้าเป็นลวดลายต่างๆ พร้อมปักเลื่อมเพื่อความสวยงามด้วย) ห่มทับอีกชั้นหนึ่ง

ในส่วนผ้าถุงหรือซิ่นของผู้หญิงนั้นมีความพิเศษ และเป็นลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งของชาวไท-ยวนลัับแลง ที่มีซิ่นไว้ใช้ถึง ๘ ชนิดด้วยกัน ดังที่ ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล (๒๕๕๒) ได้เสนอรูปแบบของผ้าซิ่นชาวไท-ยวนอุตรดิตถ์ ไว้ว่า รูปแบบของผ้าซิ่นชาวไทยวนในอุตรดิตถ์ แบ่งออกได้เป็น ๘ ชนิด ได้แก่ ซิ่นสี่ ซิ่นโก ซิ่นแหล่ ซิ่นคำปึก ซิ่นมุก ซิ่นลัับแลง ซิ่นจ้าน และซิ่นดินจก โดยซิ่นที่ใช้ถุงในชีวิตประจำวันมี ๗ ชนิด ยกเว้นซิ่นดินจกจะใช้ในโอกาสพิเศษ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑. **ซิ่นสี่** คำว่า สี่ แปลว่า เขียว ซิ่นสี่ คือ ตัวซิ่นมีวรรณะสีเขียวเป็นลักษณะเด่น ทอด้วยฝ้ายล้วน มีเส้นริ้วขนาดเล็กสีดำ คราม หรือเหลืองสลับเป็นลายขวางลำตัว เย็บตะเข็บเดียว

๒. **ซิ่นโก** คำว่า โก หรือ ไค หมายถึง ตะไคร่น้ำ เป็นพืชประเภทสาหร่ายสีเขียว พบทั่วไปในแม่น้ำ่านรับประทานได้ ซิ่นชนิดนี้คล้ายกับซิ่นสี่ คือ เด่นด้วยวรรณะสีเขียว แต่ต่างกันตรงที่ใช้เส้นฝ้ายสองสี คือ เขียว และดำปั่น ควบกันเป็นเส้นเดียวเวลาจัดโยงเป็นเส้นยืนจะเห็นเป็นสีเหลืองแบบตะไคร้ จึงเรียกกันว่า ซิ่นโก โดยใช้เทคนิคการควบเส้นด้ายสองสีเข้าด้วยกัน

นี้ ภาษาไทยเรียกว่า บั้นไก ส่วนภาษาไทลาว เรียกว่า เซ็น (ชั้นชนิดนี้ที่พบในกลุ่มไทพวนบ้านหาด เลี้ยว จึงเรียกชื่อว่า ชั้นเซ็น) ส่วนภาษาไทยลาวทั่วไปเรียกว่าเทคนิค ทางกระรอก

๓. **ชั้นแหล** คำว่า “แหล” หมายถึง สีคล้ำหรือสีเข้ม ลักษณะเด่นของชั้นชนิดนี้คือ ตัวชั้นเป็นลายขวางสลับระหว่างสีดำกับสีคราม โดยจัดโยงเป็นเส้นยื่นสลับสีดำกล่าว ส่วนเส้นพุ่งเป็นสีดำ และเส้นยื่น

๔. **ชั้นดำปีก** คล้ายคลึงกับชั้นแหลต่างกันตรงที่ตัวชั้นใช้ด้ายสีดำล้วนทอทั้งเส้นพุ่ง และเส้นยื่น ไม่ได้สลับลายสีครามกับสีดำแบบชั้นแหล

๕. **ชั้นมุก** คำว่า “มุก” หมายถึง ลวดลายที่นูนขึ้นมา เป็นชื่อเรียกการทอด้วยเทคนิค เพิ่มเส้นยื่นพิเศษเข้าไป ลายมุกนิยมใช้เส้นไหมสีเขียวหรือสีเหลืองทอง เรียกกันว่า ชั้นมุกเขียว และ ชั้นมุกทอง

๖. **ชั้นลับแล** เป็นชั้นที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวไทวนลับแล ชื่อเรียกชั้นชนิดนี้ แสดงถึงชื่อเก่าของอำเภอลับแล ที่เพี้ยนมาจาก เมืองลับแล หมายถึง ตะวันลับยามแลง (ยามเย็น) ตัวชั้นมีวรรณะสีแดงเข้ม มีลายริ้วขนาดเล็กสีดำ สีเหลือง และสีขาว กันเป็นระยะเท่าๆ กันตลอดตัว ชั้น โดยเส้นริ้วสีขาวนั้นนิยมปักควบกับสีแดงเป็นเส้นเดี่ยวมองเห็นเป็นจุดสีขาวประบนตัวชั้น โดย ชั้นชนิดนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับชั้นพื้นบ้านของจังหวัดน่าน ที่เรียกว่า “ชั้นเชียงแสน” เป็นชั้นผ้า ผ้ายสีแดงเข้มเหมือนกัน ต่างกันที่ชั้นลับแลเย็บตะเข็บเดียว ลายขวาง จึงเกิดจากเส้นยื่น ส่วนชั้น เชียงแสนเป็นชั้นเย็บสองตะเข็บลายขวางจึงเกิดจากเส้นพุ่ง สันนิษฐานว่าเป็นรูปแบบดั้งเดิมของ ผ้าชั้นพื้นบ้านแบบเชียงแสนที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตที่หลงเหลือหลักฐานปรากฏในทั้งสองถิ่น

๗. **ชั้นจ่าน** เป็นชั้นที่คล้ายคลึงกับชั้นดำปีก ต่างกันที่ตัวชั้นดำปีกเป็นเส้นสีดำล้วน ส่วนตัวชั้นจ่านใช้เส้นยื่นสีเขียวและใช้เส้นพุ่งสีดำล้วนทอ ตัวชั้น ไม่มีลายริ้วกัน ชั้นชนิดนี้ปัจจุบัน ก่อนข้างหายากไม่ค่อยเป็นที่รู้จักกันแล้ว

๘. **ชั้นตีนจก** เป็นชั้นที่งดงามเป็นพิเศษใช้พุ่งในโอกาสสำคัญๆ ลักษณะเด่นอยู่ที่ ตีนชั้น ซึ่งทอด้วยเทคนิคจก คือ ใช้เส้นพุ่งพิเศษทอทำให้เกิดลวดลายต่างๆ อย่างหลากหลาย ส่วนตัวชั้นนั้นก็มียุคหลายแบบ เช่นกัน อาจใช้ตัวชั้นสีว ชั้นไก ชั้นมุก มาเย็บต่อตีนจก หรือใช้ ชั้นที่มีลายริ้วหรือลายจกตกแต่งมาเย็บต่อกัน

แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า จากการลงพื้นที่สอบถามผู้สูงอายุในชุมชน พบว่า ข้อมูลของ ชั้นล้วนนั้นชาวบ้านในพื้นที่การวิจัยเรียกว่า “ชั้นตาเล่ม” (ออกเสียง “ชั้นตาหล่ม”) คำว่า “ตาเล่ม” หมายถึงลายริ้วสีดำหรือสีครามบนตัวชั้นที่มีการจัดระยะเท่ากันสลับกับสีพื้นสีเขียว การเรียกชื่อ “ชั้นสีว” เป็นการเรียกตามลักษณะสีเขียว (สีว) ส่วนชื่อ “ชั้นตาเล่ม” เป็นการเรียกชื่อตามลักษณะ การจัดลายริ้ว

นอกจากนี้ ในข้อมูลของจีนชนิดที่ ๗ คือ “จีนจ้าน” นั้น ชาวบ้านทั้งหมดที่เป็นผู้รู้เกี่ยวกับผ้าจีนของชาวไท-ยวนลับแลง หรือแม้แต่ผู้รู้จากหมู่บ้านอื่นภายในตำบลฝายหลวงที่เป็นหมู่บ้านแรกเริ่มของการสร้างเมืองลับแลตามตำนานนั้น กลับไม่มีใครรู้จักจีนชนิดนี้เลย เช่น แม่ขา (ย่า) ปาน แก้มตุ้ม อายุ ๑๐๒ ปี อาศัยอยู่หมู่บ้านเชียงแสน ซึ่งเป็นพื้นที่ใกล้กับพื้นที่ในงานวิจัย สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นจีนจากพวกลาว เพราะพวกหมู่เรา ไม่น่าจะมีใช้

สำหรับการแต่งกายของผู้ชายชาวไท-ยวนลับแลงนั้น จากคำสัมภาษณ์ และคำบอกเล่า รวมถึงจากภาพที่สืบค้นได้นั้น สรุปได้ว่า การแต่งกายของผู้ชายชาวไท-ยวนลับแลงนั้นในอดีตจะนุ่งผ้าต้อย (ลักษณะคล้ายการนุ่งโจงกระเบนแต่จะถักผ้าขึ้นสูงเหนือเข่าจนถึงบริเวณขาอ่อน) ไม่นิยมสวมเสื้อ นอกจากมีงานสำคัญเท่านั้นถึงจะมีเสื้อ ซึ่งจะมีลักษณะคล้ายกับเสื้อตัวของผู้หญิง แต่ตัวจะใหญ่กว่าไม่เข้ารูปเหมือนของผู้หญิง และจะมีการประดับด้วยกระดุมเงินตามฐานะของแต่ละคนด้วย นอกนั้นก็จะมีผ้าพาดบ่าหรือผ้ากราบ เพื่อใช้ในการกราบพระอีกด้วย

ทรงวิดว็อง

ทรงหลักว้าวหลักควาย

รูป ๒.๗ แสดงทรงผม วิดว็อง และทรงหลักว้าวหลักควาย ของผู้หญิงชาวไท-ยวนลับแลง

ทรงผม ของชาวไท-ยวนลับแลง แต่โบราณ พบว่าผู้หญิงจะนิยมการเกล้าผมสูง มี ๒ วิธี คือ การเกล้าแบบวิดว็องและแบบหลักว้าวหลักควาย ดังในรูปที่ ๒.๗ แสดงรูปการเกล้าผมทรงวิดว็องของแม่หม่อน (ยายทวด) ของนางเลียง บัวคำ ปัจจุบันนางเลียง บัวคำ เสียชีวิตไปแล้ว

และทรงผมหลักว้าวหลักควายของกลุ่มช่างซอยผู้หญิง ซึ่งการเกล้าแบบวิดว่องนั้นจะใช้มือสอดรัดมัดเส้นผมเป็นช่อ แล้วมีการจิกหรือวิด (ดึง) ช่อของเส้นผมออกมา ๑ ช่อ ให้เป็นรูปคล้ายๆ กับบัวง แล้วเสียบดอกไม้บูชาขวัญหัว หรือปิ่นมีค่าก็ได้ ซึ่งจะใช้ทรงนี้ในการอยู่บ้านธรรมดาหรืองานพิธีการสำคัญก็ได้ แต่จะไม่ใช้น้ำมันใส่ผม ส่วนทรงหลักว้าวหลักควายนั้นชาวบ้านอธิบายว่าจะทำก็ต่อเมื่อได้ออกงานสำคัญๆ บางคนผมมีน้อยก็อาจนำผมปลอมหรือเศษผมจากคนอื่นมาชโลมน้ำมันที่ทำมาจากน้ำมันหมี (เกิดจากการนำไขมันของหมีไปเคี่ยวจนได้น้ำมันออกมา โดยทำแบบเดียวกับการเคี่ยวน้ำมันหมูแล้วจึงนำสมุนไพรและเครื่องยาหอมใส่ลงไป ได้แก่ ดอกและใบต้นเนียม รากต้นแห่นางหัว และรากวานเพาะ ใบหญ้าโสม โดยจะนำสมุนไพรเหล่านี้ไปตากให้แห้งแล้วบดให้ละเอียดจากนั้นนำมาผสมกับน้ำมันที่เคี่ยวได้ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “การแอกน้ำมัน”) จะถือว่าเป็นน้ำมันใส่ผมที่ดีที่สุด เพราะมีกลิ่นหอม และผมอยู่ทรงดี งามงามไม่หงอกขาวง่าย แล้วใช้ดอกไม้สด เช่น ดอกเก็ดตวาด ดอกเอื้อง ดอกสะบันงา ทัด หรืออาจใช้ปิ่นคำ(ทอง) ปิ่นเงิน ปิ่นทอง(ทองเหลือง) หรือขนเม่น เสียบแซมผมก็ได้

ส่วนทรงผมของผู้ชายชาวไท-ยวนนั้น แต่โบราณเท่าที่พอจะทราบ คือ ทรงมหาดไทย คือการตัดเส้นผมบริเวณรอบศรีษะจนเหลือนหรือชิดหนังศรีษะ เหลือไว้ที่ด้านหลังศรีษะเพื่อจัดทรงแบ่งผมออกเป็น ๒ ส่วน คือส่วนซ้ายกับส่วนขวา โดยจะใช้น้ำมันหมีชโลมเพื่อความงาม และอยู่คงตัวของทรงผม

๒.๕.๒.๖ ภาษาของชุมชนบ้านท้อลับแล

ภาษาที่ใช้กันในชุมชน พบว่าเป็นภาษาคำเมือง แต่การรับรู้ของชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงเรียกภาษาของตนเองว่า ภาษาลับแล

ภาษาลับแล จะใช้คำศัพท์ไม่เหมือนกับภาษาไทยกลางหรือแม้แต่ภาษาคำเมืองล้านนาในภาคเหนือด้วยกัน ทั้งในส่วนของคำศัพท์ และเสียงวรรณยุกต์ แต่เดิมมีการจาร หรือ เขียน “อักษรธรรมล้านนา” โดยชาวบ้านในชุมชนเรียกว่า “ตัวหนังสือในธรรม” บ้างก็ว่า “ตัวหนังสือเหนือ” และจะเรียกตัวหนังสือในภาษาไทยกลางว่า “ตัวหนังสือใต้”